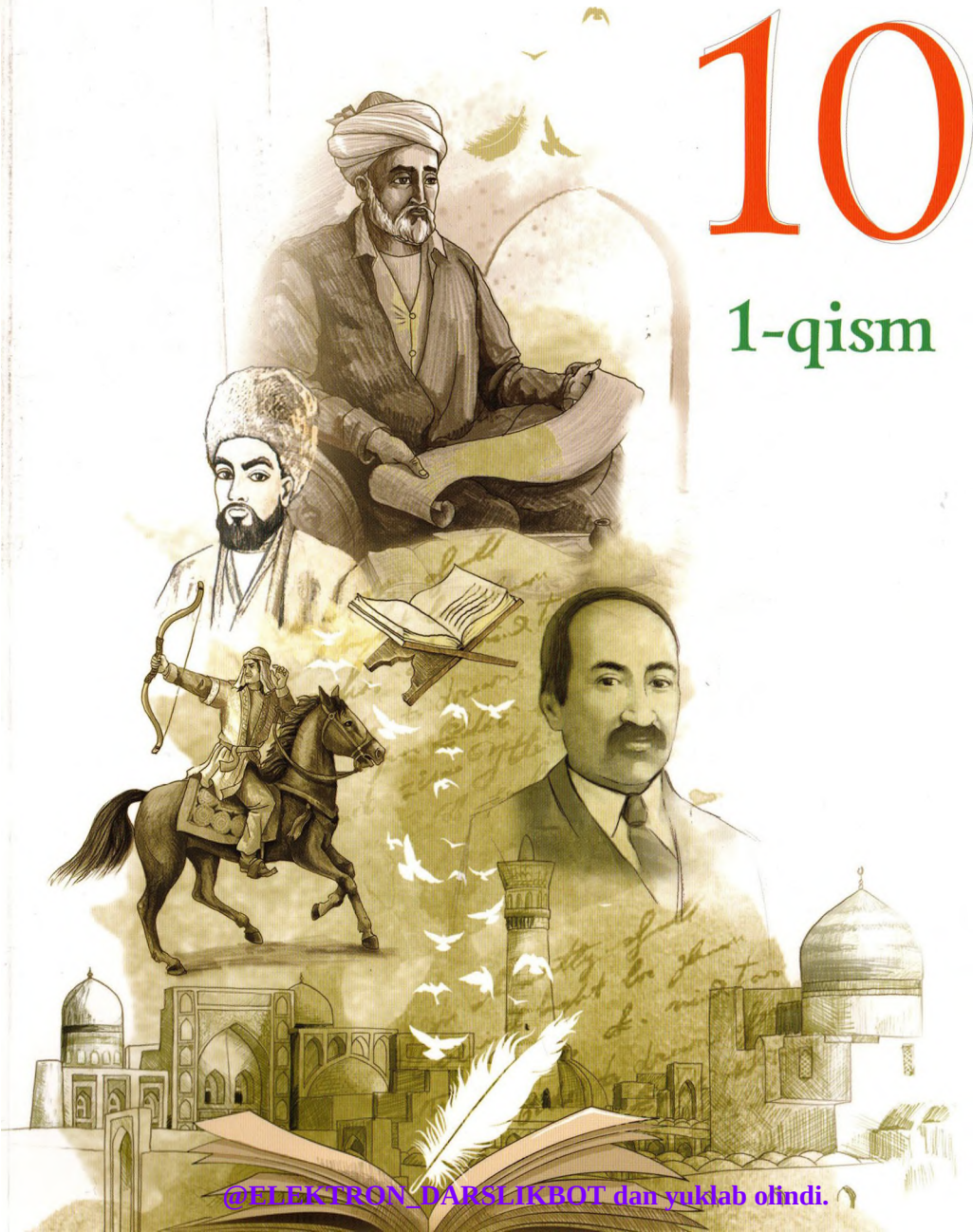

ADABIYOT

10

1-qism

ADABIYOT

10

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 10-sinfi uchun darslik

1-qism

*O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi
nashrga tavsiya etgan*

Yangi nashr

Toshkent – 2024

@ELEKTRON_DARSLIKBOT dan yuklab olindi.

UO'K 821.512.133(075.3)
KBK 83.3(5O')ya72
M 54

Tuzuvchilar:

Zulxumor Inomovna Mirzayeva, Komil Qudratovich Jalilov

Mas'ul muharrir:

Shuhrat Sirojiddinov – Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU rektori,
filologiya fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar:

Ulug'bek Hamdam – O'zRFA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti "XX asr adabiyoti
va hozirgi adabiy jarayon" bo'limi mudiri, filologiya fanlari doktori, professor.

Zulayho Mamatqulova – Farg'ona viloyati Toshloq tumanidagi 15-sonli umumiy o'rta
ta'lim maktabining oliy toifali ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.

Adabiyot (1-qism) [Matn]: 10-sinf uchun darslik / Z. I. Mirzayeva, K. Q. Djalilov. –
Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2024. – 144 b.

UO'K 821.512.133(075.3)
KBK 83.3(5O')ya72

*Original maket va dizayn konsepsiyasi
Respublika ta'lim markazi tomonidan ishlandi.*

KIRISH.

BADIIY TAHLIL METODLARI

Mavzuni o'rganish jarayonida:

– badiiy tahlil metodlariga xos xususiyatlarni ko'rib chiqamiz.

Adabiyot fanining asosiy obyekti badiiy asardir. Chuqur ijtimoiy-g'oyaviy mazmunga ega, badiiy estetik jihatdan san'at darajasiga ko'tarilgan asarlarga o'quvchi tafakkurini, dunyoqarashini va adabiyot haqidagi fikrlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Quyi sinf adabiyot darslarida siz bilan birga milliy va jahon so'z san'atining ayrim sara namunalarini mutolaa va tahlil qildik. Endi esa o'zbek va dunyo adabiyotining eng qadimgi davrlardan boshlab bugungi kungacha bo'lgan tarixiga nazar tashlaymiz, umumiy rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilamiz va turli davrlarda, turli madaniyat vakillari tomonidan yaratilgan durdona asarlarni o'rganamiz. Mazkur asarlar mutolaasi jarayonida siz boshqa bir hayotni “yashab o'tasiz”. Bu esa o'zingiz uchun yangi dunyolarni kashf qilishga, hayot haqidagi qarashlaringizni boyitishga, ochiq qolgan savollaringizga javob topishga va eng muhimi, o'zingizni “taftish etish”ga yordam beradi.

O'ylab ko'ring:

Siz “o'zini taftish etish” deganda nimani tushunasiz? Bunda badiiy asar mutolaasi sizga qay jihatdan yordam beradi?

Eslang:

Bir asarga takror murojaat qilganmisiz, uni qayta o'qiganmisiz? Asarni takror o'qiganingizda avvalgi va keyingi xulosalaringizda qanday farqlarni kuzatgansiz? Bu farqlarning sabablari nimada bo'lishi mumkin?

Asarni tushunishimizda avvalgi bilimlarimiz, dunyoqarashimiz, hayotiy tajribamiz, mutolaa jarayonidagi emotsional holatimiz ham muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy-g'oyaviy jihatdan yuksak asarlar yagona mazmun-mohiyatga ega bo'lmaydi, ular takror mutolaa qilganingizda yangi fikrlar, yangi xulosalar beraveradi. Badiiy matnni turli xil nuqtayi nazardan tahlil qilish, uning “yozilgan” qismi asosida “yozilmagan” nuqtalarini kashf etishda badiiy tahlil metodlari ham yordam beradi. Shunday metodlardan biri ijtimoiy (sotsiologik) metoddir.

Ijtimoiy tahlil metodi badiiy asarni u yaratilgan davrdagi ijtimoiy hayot, siyosiy, diniy, falsafiy va davr estetik qarashlari bilan uzviy aloqada o'rganishga asoslanadi. Bu metodda matn o'z davrining muhitiga “joylashtiriladi” va shu asosda muallif aytmog'chi bo'lgan fikr anglashiladi, asarning g'oyaviy-mafkuraviy jihatlarini, badiiy voqelik va reallik munosabatlarini

tahlil qilish imkoniyatlari yaratiladi. Quyidagi savollar asar haqidagi tasavvurlarimizni yanada boyitishga yordam beradi:

- Matn o‘z davri haqida nimalarni ochib bermoqda?
- Asarning yozilishiga davrning qanday ijtimoiy yoki siyosiy voqealari sabab bo‘lgan?
- Muallif asarni kim uchun va nima maqsadda yozgan bo‘lishi mumkin?
- Muallif o‘quvchining asardan qanday xulosalar chiqarishini xohlaydi, uni nimalarni o‘ylab ko‘rishga da‘vat etmoqda?
- Ijodkor badiiy va g‘oyaviy maqsadini ifodalashda qanday so‘z yoki so‘z birikmalaridan, til vositalaridan foydalanmoqda?

Badiiy adabiyot o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy voqealari mahsulidir. Ma’lum bir davrdagi xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, tafakkur darajasi, orzu-o‘ylari, muammolari, ijtimoiy munosabatlar muayyan davrda yaratilgan asarlarda aks etadi.

O‘ylab ko‘ring:

Sizningcha, ijtimoiy tahlil metodi badiiy asarning yuqorida qayd etilganlardan tashqari yana qanday xususiyatlarini ochish imkonini beradi? Fikrlaringizni o‘qigan asarlaringiz misolida dalillang.

XX asr o‘zbek adabiyotining yetuk namoyandalaridan biri Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lponning “Ko‘saklar” she‘rini ijtimoiy metod orqali tahlil qilamiz.

*Diydirab yotarkan yerda ko‘saklar,
Nomard changaliga tushgan ko‘saklar.
Behisob ko‘saklar butun o‘lkada,
Shu qishga o‘xshagan qora o‘lkada.*

Cho‘lpon

Tahlil qiling:

Sizningcha, she‘r nima haqida? She‘rni o‘qib, qanday manzarani tasavvur qildingiz? Shoir “yerda diydirab yotgan ko‘saklar” orqali qanday g‘oyani ilgari surmoqda?

XX asr boshlarida paydo bo‘lgan jadid (yangi) adabiyotini ijtimoiy tahlillarsiz anglash mumkin emas. Chunki bu davr adabiyoti mustamlakachilikka qarshi kurash tuyg‘usi bilan yo‘g‘rilgan siyosiy-ijtimoiy g‘oyalar asosiga qurilgan.

Cho‘lponning yuqoridagi to‘rtligida, bir qarashda, tabiat lirikasiga xos badiiy tasvirni kuzatamiz. Holbuki, xalqning rizq-ro‘zi, dehqonlarning mashaqqatli mehnati samarasi bo‘lgan behisob ko‘saklarning yer bilan bitta bo‘lib yotishini ko‘rgan paxtakor qishni “nomard” deyishini ham tabiiy holat deb qabul qilamiz. Lekin Cho‘lpon yashagan davr voqealari – Turkistonning bolsheviklar tomonidan mustamlaka qilinishi,

xalqning ikki tomonlama (mahalliy amaldorlar va mustamlakachilar) zulmidan ezilishi, milliy ozodlik harakatlaridan xabardor o'quvchi matnning tagma'nolarini taftish etish orqali undagi ijtimoiy mazmunni anglashga harakat qiladi. Ya'ni yerdagi ko'saklarning diydorab yotishi shunchaki jo'n holat emasligiga, Cho'lpon "qora qish"ni "qora o'lka"ga o'xshatish orqali so'zlarga ramziy ma'no yuklaganiga e'tibor qaratadi. She'r davr voqealari kontekstida (ijtimoiy metodda) tahlil qilinganda ko'saklarning bemavrid xazon bo'lishi o'lkaning qora kunlar girdobida qolishiga mush-tarakligiga oid ijtimoiy-g'oyaviy haqiqatlar oydinlashadi. Chindan ham, yuqoridagi an'anaviy she'riyatda kam uchraydigan, o'ziga xos tasvir vo-sitasi orqali shoir she'rning ta'sirchanligini, ifoda qudratini kuchaytirish-ga muvaffaq bo'lgan.

XVII asr oxiri – XVIII asr boshlarida yashab ijod qilgan ingliz adibi Jonatan Sviftning "Gulliverning sayohatlari" romanidan parchani o'qing. Unda bosh qahramon dengizchi Lemyuel Gulliver tushib qolgan mitti odamchalar (liliputlar) o'lkasidagi Liliputiya va Blefusku davlatlari o'rtasi-dagi urush sabablari bayon qilingan.

Mazkur parchani ijtimoiy metod yordamida tahlil qiling. Tuxumni uchidan yoki poynagidan sindirish mojarosi orqali muallif o'z davriga xos qanday muammolarni ko'targan deb o'ylaysiz?

Mana, o'ttiz olti qamar yildan beri bu buyuk davlatlar o'zaro qat-tiq urush olib boradi. Bunga quyidagi voqea sabab bo'lgan. Hammaga ma'lumki, qadim zamonlardan beri pishgan tuxumlarni poynak tomonidan sindirish rasm bo'lib qolgan. Nima bo'ladi-yu, hozirgi imperatorimizning bobosi hali go'dak paytida uning nonushtasiga pishgan tuxum berishadi. Bola tuxumni qadimiy odatga ko'ra sindirayotib, barmog'ini kesib oladi. O'shanda uning otasi – imperator o'z fuqarolariga, aks holda qattiq jazo berajagini eslatib, tuxumni uch tomonidan sindirish haqida farmon beradi.

Bu farmon aholining shunaqayam g'azabini qo'zg'atganki, yilnomalarda yozilishicha, yetti marta qo'zg'olon ko'tarilgan, natijada bir impe-rator o'lgan, boshqasi tojidan mahrum bo'lgan. Blefusku hukmdorlari bu qo'zg'olonlarni avj oldirishgan, qo'zg'olon qatnashchilarini o'z mam-lakatlarida yashirishgan. Tuxumni uchidan sindirishdan bosh tortgani uchun o'n bir ming fanatik o'lim jazosiga hukm qilingan. Mana shu ma-salaga bag'ishlab, yuzlarcha tom kitoblar yozilgan. Biroq poynakchilar tarafdorlarining kitoblari allaqachonlar man etilgan, partiya esa davlat lavozimlarini egallashdan mahrum etilgan.

... Surgun qilingan poynakchilar Blefusku imperiyasida ishonchli bosh-pana topishdi. Bora-bora ular imperatorga shunday ta'sir o'tkazishdiki, u bizning davlatimizga urush e'lon qilishgacha borib yetdi. Urush o'ttiz olti qamar yildan beri davom etmoqda, ammo dushman tomonlardan biron-tasi ham uzil-kesil g'alaba bilan maqtana olmaydi. Shu muddat ichida biz qirqta katta harbiy kema va o'ttiz ming eng yaxshi dengizchilari bilan juda

ko'p mayda kemalarni yo'qotdik. Aytishlaricha, dushman bizdan ham ko'ra ko'proq talafot ko'rgan. Biroq, shunga qaramay, dushman yangi flotni shayladi, bizning hududimizga desant tashlashga hozirlik ko'rmoqda.

*Jonatan Svift,
"Gulliverning sayohatlari" romanidan
(Sotiboldi Yo'ldoshev tarjimasini)*

Badiiy asarda ijodkor shaxsiyati, uning hayotidagi muhim nuqtalar ma'lum darajada akslanadi. Badiiy matn tahlilida qo'llanadigan **biografik metod**da asar aynan ijodkor hayot yo'li, shaxsi, uning biografiyasi bilan bog'lab tahlil qilinadi. Bu matnga yuklangan mazmunni oydinlashtirishda, asarning yaratilish tarixi bilan bog'liq faktlarni aniqlashda va asardagi ijodkor hayotiga daxldor muhim detallarni tushunishda yaxshi samara beradi. Misol uchun, ayrim tadqiqotchilarning fikricha, fransuz adibi Antuan de Sent-Ekzyuperining "Kichkina shahzoda" asaridagi bosh qahramonning atirgul bilan munosabatlarida adibning rafiqasi Konsuelo bilan murakkab munosabatlari aks etgan.

Ayrim holatlarda badiiy asarga turli xil tahlil metodlari vositasida yondashish asarning turli talqinlarini yuzaga keltiradi. Masalan, Cho'lponning 1922-yilda yozilgan "Aldanish" she'ri ko'plab adabiyotshunoslar tomonidan tahlil qilinib, turli xil va ayni paytda rang-barang xulosalarni keltirib chiqargan.

*Besh yillik yonishim bir yil uchunmi?
Erkalab o'tkuvchi bir yel uchunmi?
Ko'zimga ko'ringan sarobmi edi?
Men shunga aldanib tog'larmi oshdim?
Sevgimning boqchasi xarobmi edi?
Shu boqcha ichida yo'lmi adashdim?
Nega men sevmadim? O't emasdimi?
Shul o't ichidagi men emasdimi?
Ka'bamga osilgan but emasdimi?
Butni "Tangri" degan men emasdimi?
Oh, endi bildimki, barchasi xayol,
Barchasi bir totli, rohat tush ekan.
Ket, yo'qol ko'zimdan, haqiqat, yo'qol,
Bag'rimga botmoqda og'uli tikan...*

Bir guruh olimlar mazkur she'rni ijtimoiy tahlil metodi asosida – shoir yashagan davrdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan bog'lab tahlil qiladi. Ularning fikricha, Cho'lpon 1917-yildagi inqilobdan millat ke-lajagi uchun ijobiy natijalar kutgan, lekin besh yil ichida orzulari sarobga, "xayol"ga, "bir totli tush"ga aylanganini bilgach, ushbu "Aldanish" she'rini yozgan. Ya'ni ular she'rning yozilish tarixini ijodkorning

milliy istiqloлга erishish orzusi va bu orzuning puchga aylangani bilan bog'laydilar.

Ikkinchi guruh adabiyotshunos olimlar esa "Aldanish" she'rini biografiya metod asosida o'rganib, unda sevgi-muhabbat mavzusi yetakchilik qilishini, mazkur she'r shoirning ilk muhabbati Obida ismli qizga atab yozilganini ta'kidlaydilar.

O'ylab ko'ring:

Sizningcha, qaysi badiiy tahlil metodi she'r mohiyatiga chuqurroq kirish imkonini bergan? Nima uchun? Siz she'rni qanday tahlil qilgan bo'lardingiz? She'rda mutaxassislar e'tiboridan chetda qolgan yana qanday g'oyalar bor deb o'ylaysiz?

?

Quyidagi g'azalni tahlil qiling. Badiiy tahlil va Bobur biografiyasiga oid bilimlaringiz g'azalning qanday talqinlarini yaratish imkonini beradi?

*Keltursa yuz baloni o'shal bevafo manga,
Kelsun agar yuzumni evursam, balo manga.*

*Netgayman ul rafiқ bilakim, qilur base,
Mehr-u vafo raqibg'a, javr-u jafo manga.*

*Begona bo'lsa aql meni telbadin, ne tong,
Chun bo'ldi ul parisifatim oshno manga.*

*Oh-u yoshimdin ortadurur za'f, ey tabib,
Bildim, yarashmas emdi bu ob-u havo manga.*

*Dardim ko'rub, muolajada zoye' etma umr
Kim, jonda dardi ishqdurur bedavo manga.*

*To yor kimni istar-u, ko'ngliga kim yoqar,
Tashvish bejihatdurur oxir sango, manga.*

*Bobur, bo'lubturur ikki ko'zum yo'lida to'rt,
Kelsa ne bo'ldi qoshima bir-bir mango manga.*

Xulosa qilib aytganda, badiiy asarni turli xil yondashuvlar, tahlil metodlari orqali o'rganish uning turfa talqinlarini yaratishda va badiiy asarni chuqurroq anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

evurish –
o'g'irish, burish
rafiq – do'st,
sirdosh
za'f – xastalik,
holsizlik

XALQ OG‘ZAKI IJODI VA QADIMGI DUNYO ADABIYOTI

- Xalq og‘zaki ijodi:
“Go‘ro‘g‘li” dostonlari turkumi
- Qadimgi dunyo adabiyoti (eng qadimgi davrlardan milodning V asrigacha)
- Homer (miloddan avvalgi VIII asr).
“Iliada” dostoni
- Antik adabiyot va o‘zbek xalq og‘zaki ijodi: “Odisseya” va “Alpomish”

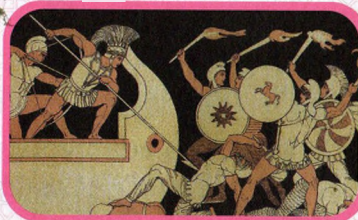
miloddan avvalgi
III mingyillik

Qadimgi Mesopotamiyada
Gilgamesh haqidagi eposning
shakllana boshlashi

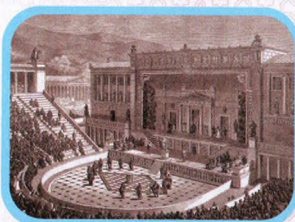
miloddan avvalgi
II mingyillik

Qadimgi Misr adabiyotining
dastlabki namunalaridan biri –
"Marhumlar kitobi"

miloddan avvalgi
VIII–VII asrlar

"Iliada" va "Odisseya" –
qadimgi yunon eposlari

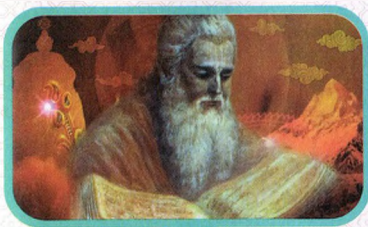
miloddan avvalgi
V asr

Afinaning oltin davri. Qadimgi
Yunonistonning buyuk dramaturg-
lari Esxil, Sofokl va Yevripid ijodi

miloddan avvalgi
V asr

Herodot asarlarida To'maris
haqidagi afsonaning qayd etilishi

miloddan avvalgi
II mingyillik

Qadimgi hind adabiyotining
dastlabki namunalaridan biri –
“Vedalar kitobi”

miloddan avvalgi
I mingyillik

Zardushtiylikning muqaddas
kitobi – “Avesto”

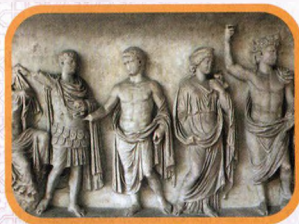
miloddan avvalgi
XI–V asrlar

Qadimgi Xitoy adabiyotining
dastlabki namunalaridan biri –
“Qo‘shiqlar kitobi”

miloddan avvalgi
IV–I asrlar

“Ramayana” va “Mahabharata” –
qadimgi hind eposlari

miloddan avvalgi I asr –
milodiy I asr

Rim adabiyotining oltin davri.
Vergiliy, Horatsiy va Ovidiy ijodi

XALQ OG'ZAKI IJODI: “GO‘RO‘G‘LI” DOSTONLARI TURKUMI

Mavzuni o'rganish jarayonida:

- “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostoni misolida xalq dostonlariga xos xususiyatlarni tahlil qilamiz;
- doston variantlarini solishtiramiz.

Eslang:

Xalq og'zaki ijodi deb nimaga aytiladi? Xalq og'zaki ijodiga qaysi janrlar kiradi?

O'zbek xalq dostonlari

O'zbek xalq og'zaki ijodida dostonlar alohida ahamiyatga ega. Ularda qahramonlarning hayoti, boshidan kechirgan voqealari, o'zaro munosabatlari va kechinmalari bayon qilinib, baxshilar (ular “shoirilar” deb ham atalgan) tomonidan musiqa jo'rligida ijro etilgan. Dostonlarda voqealar bayoni odatda nasrda ifoda etiladi, obrazlar o'rtasidagi dialoglar, ularning ruhiy holatiga ijrochining munosabati esa she'riy yo'l bilan tasvirlangan.

O'zbek xalq baxshilariga o'rnatilgan haykal. Samarqand shahri

O'ylab ko'ring:

Xalq dostonlarining millat tarixi, uning turmush tarzi va tafakkuriga xos xususiyatlarni o'rganishdagi ahamiyati nimada?

“Go‘ro‘g‘li” turkum dostonlari

“Go‘ro‘g‘li” turkum dostonlari Yaqin va O'rta Sharq, Kavkaz va Markaziy Osiyo ning turkiy va boshqa (arman, gruzin, kurd, fors) xalqlari orasida keng tarqalgan. Mazkur turkumni ikki katta guruhga bo'lish mumkin:

- 1) Kavkaz, Yaqin va O'rta Sharq xalqlari orasida tarqalgan g'arbiy guruh;
- 2) Markaziy Osiyo xalqlari orasida tarqalgan sharqiy guruh.

“Go‘ro‘g‘li”ning g'arbiy turkumida bosh qahramon Ko'ro'g'li deb ataladi va xalq ichidan chiqqan qasoskor sifatida gavdalanadi. Ko'ro'g'li otasining ko'zlari hukmdor tomonidan arzimagan sabab bilan o'yib olingani uchun qasos olishga ont ichadi. Ko'ro'g'li mardlikda nom chiqargan yigitlarni atrofiga to'plab, ular bilan tog'ga chiqib ketadi va Chanlibelda qarorgoh quradi. Keyinchalik u otasi uchun o'ch olmoqchi bo'lgan oddiy qasoskordan zolim hukmdorlarga

qarshi kurashgan isyonkor, adolat o'rnatuvchi qahramonga aylanadi.

Ayrim manbalarga ko'ra, g'arbiy turkum dostonlari tarixiy shaxslar va tarixiy voqealarga ma'lum darajada asoslanadi. Tarixchilarning ta'kidlashicha, XVII asr boshlarida Usmoniylar imperiyasidagi og'ir ijtimoiy va iqtisodiy vaziyat tufayli ko'tarilgan Jaloliylar qo'zg'oloni yetakchilari orasidagi Ko'ro'g'li taxallusli shoir yaratgan she'rlar qo'zg'olonchilar ichida mashhur bo'lgan. Boshqa bir manbalarda esa Ko'ro'g'li XVI asr oxiri - XVII asr boshlarida Eron hukmdori bo'lgan Abbos I ning zamondoshi sifatida tasvirlanadi.

Ozərbaycan poytaxtı Boku şəhridəgi Ko'ro'g'li haykali

O'ylab ko'ring:

Boshqa xalqlar adabiyotida Ko'ro'g'li obraziga yaqin qanday qahramonlarni eslay olasiz?

"Go'ro'g'li"ning sharqiy turkumi bosh qahramonij Go'ro'g'li ("go'rda tug'ilgan") vatanparvar, o'z xalqi uchun qayg'uruvchi qahramon va ko'plab xalq botirlarini tarbiyalagan murabbiy sifatida tasvirlanadi. Go'ro'g'lining onasi qornida homilasi bilan vafot etadi. Go'rda o'lik onadan farzand tug'iladi. Go'ro'g'li keyinchalik Chambil yurtini bunyod etadi, elga xon qilib ko'tariladi.

"Go'ro'g'li" turkumi bir qancha dostonlardan iborat bo'lib, ularda Go'ro'g'lining tug'ilishidan Sulduzi tog'ida g'oyib bo'lishigacha bo'lgan voqealar, avlodlari (asrandi o'g'illari, nevaralari, evarasi) va qirg' bahodir yigitining qahramonona sarguzashtlari tasvirlanadi.

"Go'ro'g'li" dostonlarining o'zbekcha variantlari ham ikki guruhga bo'linadi:

1. Xorazm varianti;
2. O'zbekistonning boshqa hududlarida tarqalgan variantlar.

Dostonning Xorazm varianti tili, badiiy xususiyatlari va syujeti boshqa hududlarda tarqalgan nusxalardan birmuncha farq qiladi.

Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, "Go'ro'g'li" turkumiga kiruvchi dastlabki dostonlar XI-XII asrlardan XVII asrgacha bo'lgan davrda shakllangan va bu davrlardagi xalq turmush tarzi, an'analar va tarixiy jarayonlar dostoniga o'z ta'sirini ko'rsatgan. Shu bilan birga, ularda qadimdan Markaziy Osiyoda yashagan xalqlarning badiiy tafakkuriga xos motivlar va obrazlarni ham kuzatish mumkin.

Go'ro'g'li 1989-yilgi marka va Turkmaniston milliy valyutasida

Qiyoslang:

"Go'ro'g'li" dostonlarining g'arbiy va sharqiy turkumlari orasida qanday asosiy farqlarni kuzatdingiz?

“GO‘RO‘G‘LINING TUG‘ILISHI” DOSTONIDAN

(Dostonning Muhammadqul Jomrot o‘g‘li Po‘lkan
aytgan variantidan qisqartirib olindi)

Burungi zamonda Yovmit degan el, Taka turkman degan yurt, Mari degan yana bir qo‘rg‘on bor edi. Yovmit yurtining Odilxon degan podshosi bor edi. Odilxon podshoning ikki o‘g‘li bo‘lib, kattasining oti Urayxon, kichkinasining oti Ahmadbek edi. Bibi Oysha degan bir qizi ham bor edi. Mari yurtining Qovishtixon degan xoni bor edi. Qovishtixonning To‘liboy sinchi degan bir o‘g‘li bor edi. Ko‘p esli, aqlli, tamizli, farosatli odam edi. Marining begi Qovishtixon Yovmit elining xoni Odilxon podshoning bozorchi savdogarlarini yo‘lda talab oldi. Shunda molini oldirgan odamlar dod deb Odilxon podshoga arzga keldi. Odilxon podsho buni eshitib, achchig‘i kelib, birdan sarboz askar chiqarib, to‘p-to‘pxonasi bilan Mari yurtini tep-tekis qilib yubordi. Qovishtixon bekni to‘pga solib otib yubordi. Haligi bozorchi savdogarlarning mollarini olib berdi. Qovishtixonning yetti yoshli o‘g‘li – To‘liboy sinchini bandi qilib olib keldi. Lekin otasining qilgan ishidan buni gunohsiz bilib, o‘z oldiga xizmatkor qildi. To‘liboy sinchi xizmat qilib yuraverdi. O‘n to‘rt yashar bo‘ldi. O‘n to‘rtga kirguncha o‘qib, xat-savodi chiqdi. Lekin o‘zi ajab bir odobli, chiroyli, yaxshi yigit bo‘ldi. Otlarning yaxshi-yomonini biladigan sinchi bo‘ldi. “Bul otingiz yaxshi, bul otingiz yomon”, – deb podshoning tablada turgan otlarini saralab, ajratib beradigan bo‘ldi. Bir kunlari To‘liboy sinchining xizmati yoqqanidan: “Bu ham o‘zimning suyagim-da”, – deb Odilxon podsho Bibi Oysha qizini unga nikohlab berdi. Bibi Oyshaning bo‘yida bo‘lib, oy-kuni to‘lib, o‘g‘il tug‘di, otini Ravshanbek qo‘ydi. Shunda Ravshanbek besh yashar bo‘ldi, uni maktabga berdi. Ravshanbek o‘zi tengi bolalar bilan maktabda o‘qib yuraberdi. Sakkiz yashar bo‘lganda xat-savodi chiqdi.

sinchi – otlarning zoti, nasli, fe‘l-atvorini yaxshi biladigan odam
tamiz – fahm, farosat
tabla – otlar turadigan og‘ilxona

Taka turkman degan yana bir yurt bor edi. Bu yurtda Jig'alixon degan bek bor edi. Jig'alixonning Gajdumbek degan o'g'li, Bibi Hilol degan qizi bor edi.

Ana endi gapni Zargar degan shahardan eshiting.

Zargar shahrining Shohdorxon degan podshosi Yovmit yurtining podshosi Odilxonni yo'q qilmoqchi bo'lib lashkar jo'natdi. Lashkar uch oy yo'l yurib, uch oy deganda Taka-Yovmit Urganch yurtining Asqar degan tog'iga yetib qo'ndi. Shu kuni Ravshanbek boshliq bolalar Asqar tog'ni tomosha qilgani chiqqan edi. Shohdorxonning askarlari bularni bandi qilib haydab, Shohdorxon podshoga to'g'ri qildi. Shohdorxon qarasa, hammasi yosh bola ekan, ularni o'ldirmoqqa ko'zi qiyimadi. Bolalarning kelmaganidan Taka-Yovmit eli qo'rqishib, axtarib, har tarafga qarab, bular ham shu tog'ga, qo'shinning ustiga kelib qoldi. Bularning kelganini bilib, Shohdorxonning qo'shini quvib, yarmini bandi qilib oldi, yarmi qochdi. Qochganlar qochib, Odilxon podshoning oldiga bordi. Odilxon podsho kelganlarning arzini eshitib, bu ham cherik lashkar yig'di.

Odilxon podsho ham, Shohdorxon podsho ham urush nog'orasi-ni chaldirib, lashkarlarini chog'lab, otga mindirib, urushmoqqa chog' bo'ldi, ko'ngillari to'q bo'ldi. Ikki taraf podsholarining urush uchun qilgan shon-u shuhratlariga yer tebrandi. Surnay-karnay, sibizg'a tortganiga barcha polvonlar simobday erib, yo'lbarsday g'arqirab, g'ayrati jo'sh urib, bir-birlariga qarshi turdi. Birdan bir-birlariga ot qo'yishib, tala-to'p bo'lishib, bir-birlari bilan aralashib qoldi. Ajal yomg'iri yog'di. Nayzabozlik, qilichbozlik, bir-birovining jazosini bermoq sarbozlarga bo'ldi ernak. Hech kim ko'rmagan, hech bir quloq eshitmagan katta urush bo'ldi, o'liklar to'ldi, o'liklarning ostidan sizot-sizot qon ketdi. Shu kun to'qqiz soat urush bo'ldi. Undan keyin urushni yotqizmoqqa nog'ora chalindi. Urush yotib, har qaysi taraf lashkarlari o'z taraflariga qarab qaytdi. Shunda Odilxon podsho Shohdorxon podshodan g'olib keldi.

Doston nima uchun urush voqealari bilan boshlangan deb o'ylaysiz?

Odilxon podsho: "Asqar tog'ida qo'lga tushgan bolalarni qo'yib yuborsin", – dedi. Shohdorxon podsho hammasini qo'yib yubordi. Lekin Shohdorxonning Hamza degan bir odami undan yashirib, Ravshanni bir sandiqqa solib oldi, uni o'g'il qilib olmoqchi bo'ldi. Tashqaridan Odilxonning bekalaridan Jig'alixonning o'g'li Gajdumbek bilan qizi Bibi Hilol ham bularning ichiga qo'shilib o'lja bo'lib ketdilar. Shunda urush tamom bo'ldi. Har ikki taraf podsholar o'z taraflariga qaytdilar. Odilxon: "Ravshanxon o'lgan ekan-da", – deb undan umidini uzdi, afsuslar qildi.

Shohdorxon uch oy yo'l yurib, o'z yurti Zargarga yetdi, taxtiga mindi. Erta bilan tong otdi, Shohdorxonning xos xizmatkori kelib arz qildi. "Ey podshohim, Odilxon odamlaridan bir ayol, bir erkak bandi bo'lib kelibdi", – dedi. Bular Gajdumbek bilan Bibi Hilol edi. Shohdorxon Gajdumbekka mansab berdi. Gajdumbek kamsiz bo'ldi, davlati juda katta, o'ziga bir yaxshi joy solmoqchi bo'lib, shahardan uzoqroq yerdan sakkiz oshyonlik imorat soldi. Imorat bitdi, oradan yetti yil o'tib ketdi. Gajdumbekning singlisi Bibi Hilol bo'yi yetib qoldi.

cherik – qo'shin
sibizg'a –
nayning bir turi

bandi – asir
oshiyon – qavat

mushk –
hayvon yoki
o'simliklarning
o'tkir hidli
moddasi

Bu orada Hamza Ravshanbekni o'g'il qilib olaman deb, har kuni tong otguncha uning kokilini yetti marta o'rib, har o'rganda mushk-ning suvini berar edi. Ravshanxon ham bir bola bo'ldiki, ko'rganlar havasda, ko'rmaganlar armonda, kamsiz, suluv-xushro'y. Hamzabek Ravshanxonni har kuni tomoshaga olib chiqdi, bayramlarni ko'rsatdi. Shuytib Ravshanbek har kuni o'zi tomoshaga chiqmoqni o'rganib qoldi.

Kunlardan bir kuni ko'chalarda tomosha qilib yurib, bu yurtida yurganiga xafa bo'lib, yurak-bag'ri ezilib, ko'zidan yoshi oqib kelayotib edi, yo'li Gajdumbekning ko'chasiga tushib qoldi. Shu vaqtda Hiloloy sakkiz oshyonlik imoratning yuqorisidan ko'chaga qarab o'ttirar edi. Ko'zi Ravshanga tushdi. Farosat bilan bildi, bu yigit bu shahardan emas, musulmonga o'xshaydi. Shunda Hiloloy Ravshanbekka qarab, to'xta, deb bir so'z dedi:

*Suluv qizlar burab qo'yar sochini,
Mard yigit g'animdan olar o'chini.
Bag'ring kuygandayin bo'zlab yig'laysan,
Menga aytgin yig'laganing vajini!
Qizil gul ochilar g'unchadan g'uncha,
Toqatim yo'q shu kun gul ochilguncha.
Sen yig'lading, menda toqat qolmadi,
Ot boshini picha to'xtat, bekbachcha!*

Shunda Ravshanbek qanday ekanini bilmay, u yoq-bu yoqqa qarab, asta-asta Hiloloyga bir so'z dedi:

*Quloq solgin, so'zning yolg'on-rostiga,
Quloq solgin, so'zimning payvastiga!
Bu shaharda menda oshna yo'q g'ayridin,
Ko'p dard qo'shding yana dardning ustiga...
Ajal yetib shu vaqtlarda o'lmadim,
Yovmit elning qadrini hech bilmadim,
Kim ham bo'lsang bir ko'rayin, qaddingdan,
Do'stmi-dushmanmisan – seni bilmadim!*

Shunda Bibi Hilol Ravshanbekning turkman ekanini bilib, derazani ochib, tashqari ayvonga chiqdi. Ravshanbek tiklab qarasa, hur tal'atli, maloyika kelbatli, shirin so'zli, jodu ko'zli, zulfi tol-tol bo'lib betiga tarmashgan, latibasi labiga tushgan, munchoqlari kindikdan oshgan. Buni ko'rib Ravshanbekning og'zi angrayib, burni tangrayib, Bibi Hilolga qarab qoldi.

?

Bibi Hilol portretiga e'tibor bering. Bu portret siz o'qigan boshqa asarlardagi portretlardan qaysi jihatlari bilan farq qiladi?

Shundan so'ng Ravshanbek Hamzaning uyiga kelib, dod deb bo'zlab yig'lab, ovqat yemay, Hamzaga qarab bir so'z dedi:

*Eshitgin sen, Hamza, mening tilimni,
Yo javob ber, ko'ray Yovmit elimni!
Yo bozor sol, etaklab ol pulimni,
Arqon bilan boylab olgin qo'limni,
Ozod qilgin, Yovmit elga ketaman!..*

Bu so'zni Hamza eshitib, oh tortdi. Erta bilan tong otdi. Ravshanbekni qul bozoriga olib bordi... Gajdumbek bozorga borsa, qul bozorida Hamza bir qulni bozorga solib o'tiribdi. Hamza qulning bahosini ming tanga deb aytdi. Hamzabekning ming tillasini sanab berdi. Gajdumbek qulni olib uyiga qaytdi. Gajdumbek Bibi Hilolni Ravshanbekka nikohlab berdi. Ravshanbek borligi uchun Gajdumbekning uyidan ko'ngli to'lib, yor-jo'ra, oshna-og'aynisinikiga borib, sayr-tomosha qilib yura berdi. Qayoqqa borsa bora berdi. Xazina-dafinasini Ravshanbekka topshirib, xizmat ishlarini buyurib yura berdi.

Bu orada Gajdumbek bilan Ravshanbek Bibi Hilolni keyin olib ketish o'yi bilan o'z yurtlarini ko'rib kelishga ketishdi. Orqasidan Shohdorxonning bir ming amaldori quvib ketgan edi, hammasi cho'lda otidan ayrilib, piyoda bo'lib o'libdi. Shohdorxon Bibi Hilolni kuydirib, kulini elakdan o'tkarib yubormoqchi bo'libdi. Buni eshitgan Bibi Hilol xufton namozini o'qib, "Meni Shohdorxon o'ldirar ekan", deb bo'yniga kalom rabbonini solib, Xudodan o'ziga o'lim tilab: "Meni Shohdorxon odamlarining qo'lida o'ldirma, har nima qilsang, o'zing qil", – deb Xudoga yolborib, barcha payg'ambarlar, o'tgan azizlarni shafe keltirib, yig'ladi. Ana endi azizlarning ruhi, payg'ambarlarning duolari mustajob bo'lib, Bibi Hiloloy Xoliqqa jonini topshirdi.

Gajdumbekning xizmatkori Rustambek Bibi Hiloloyni go'riga qo'yib, Gajdumbekning hovlisiga keldi. Gajdumbekdan qolgan barcha hovli-haram, mol-pullarga ega bo'lib qoldi. Rustam: "Endi davlatga ega bo'ldim, xotin olmasam, sira ham bo'lmaydi", – deb Badgir deganning singlisini oldi. Xotinidan bir bola bo'ldi. Otini Qo'ng'irboy qo'ydi. Shuytib, bularni goh dimog' chog'liklarda, goh xafaliklarda qo'yib, endi so'zni go'rda o'lib yotgan Bibi Hiloldan eshiting.

Voqealar bayonidagi "So'zni (gapni) ...dan eshiting" singari jumlarar qanday maqsadga xizmat qilmoqda?

Bibi Hilolning o'lganidan uch oy, to'qqiz kun, to'qqiz soat, to'qqiz daqiqa o'tdi. Ravshanbekdan olti oylik gumona qolgan edi. Bibi Hilol o'lgan bo'lsa ham, bolasi o'lmagan ekan. Xudoning rahmati bilan asrovda edi. Shunda vaqti tug'moqchi bo'ldi. Momo Havo, Anbar ena, Fotma buvi keldi. Bibi Hilolning o'ligi go'rda tebrandi, o'lik badanini to'lg'oq tutdi. Shu to'lg'oq tutganiga, Bibi Hilol ahvoliga shoirlarning ta'riflab aytgan so'zi:

*Mavj urib misli bir daryoday toshdi,
Hay attang-a, dardlar dardga ulashdi.
Chaqaloq qimirlab ena qornida,
Hiloloyning farzandi shu go'rga tushdi.*

shafe – homiy
Xoliq –
Yaratguvchi

?

gumona – homila

bacha – bola
ul – o'g'il
abdal – avliyo
qirq chiltan –
afsonaviy kuchga
ega qirq ruh

*Har ish, yoronlar, boshdan bo'ladi,
Bachaning yuzining oydinlig'iga
Barq urib go'r yop-yorug' bo'ladi.*

Hilol bibi bir nozanin ul tug'di. Shunda turib yig'ilgan azizlar bolaning otini Go'ro'g'li qo'ydi. Barcha abdal, ovtar, qirq chiltanlar bir-bir olib suydi. Hazrati Xizr ham farzandim dedi. Har nima bo'lsa, shu kuni Go'ro'g'liga yaxshilik bilan tamom bo'ldi. Lekin Hiloloyga jon kirmadi, ammo bolaga sut kelib yotdi. Shu orada o'rtadan uch yil o'tdi. Uch yil o'tib tursin, endi Rustambekdan eshiting.

?

Go'ro'g'lining tug'ilishi tasviriga e'tibor bering. Sizningcha, bu tasvirda xalqning qanday orzu-umidlari namoyon bo'ladi?

Rustambek uylandi, xotini homilador bo'lib, oy-kuni to'lib, o'g'il tug'di. Otini Qo'ng'irboy qo'ydi. Qo'ng'irboy ikki yoshga kirdi. Bu ikkiga kirib turaversin, Go'ro'g'ligidan eshiting.

Go'ro'g'li tug'ilgandan beri go'rda chiroq yonib turar edi. Bir kuni lip etib o'chib qoldi. Yana uch kun o'tdi. Hiloloyga sut kelmay, badani ko'mirday cho'ykab ketdi. Ana shunda Go'ro'g'li och qoldi, lekin shu vaqtgacha azizlar ham xabar olib yurgan edi. Ana endi Bibi Hilolning arvohining dod deb yig'ilgan dovushini hazrati Xizr bilib, eshitib, go'r ustiga keldi. Asta go'rning tuprog'ini pichigina teshdi. Shu teshikdan go'rning ichiga kunning shu'lasi tushdi. Go'ro'g'li kunning tushganini ko'rib, qo'li bilan ushlab olaman deb kunga qo'l urdi, ushlay olmadi, ushlayman deb qo'li go'rning tepasiga yetdi. Tirmalab-tirmalab teshikni katta qilib, go'rdan tashqari chiqib, hayron bo'lib qoldi. "Bu nima degan sir bo'lur?" – dedi. Och qoldim deb go'rga suyanib, yotib qoldi. Buni ochlikdan yig'lab yotmoqqa qo'yib, endi gapni Rustambekning baytalidan eshiting.

Bir baytalning bolasi o'lib, bolasining o'lganiga ichi kuyib, kishnab yurar edi. Hazrati Xizr bobo alayhissalom haligi baytalning bo'yniga qo'riq solib, Go'ro'g'lining oldiga olib keldi. Baytalning ko'zi Go'ro'g'liga tushib, mehri ko'kragiga joy olib, unga suykanib emiza berdi. Ana endi Go'ro'g'li shu baytalni emib, qorni to'yib-to'ymasday bo'lib yura berdi. Baytal har kuni Go'ro'g'lini uch vaqt emizib keta berdi. Buning bilan Go'ro'g'lining kuni o'ta berdi. Go'ro'g'li uch yasharida go'rlarning ustida o'ynab, u yoqdan chiqa, bu yoqdan chiqa, "Os!", "Bos!" deb go'rlarni tayoq bilan sanchib, o'ynab yura berdi.

Rustambekning yilqichilari baytalning har kuni go'rga qarab ketgani-dan xabardor bo'lib yurar edilar. Bir kuni yilqibonlar: "Shu baytal har kuni mozorga qarab ketadi. Buni poylamoq kerak. Mozorga borib nima qiladi?" – dedilar. Shuytib o'ttiz chog'li yilqichi baytalning orqasidan poylab go'ristonga keldilar. Haligilar go'rning oldiga borib qarasa, bir bola baytalni emib turibdi. Bir-biriga: "Ko'rdingmi? Arvoh ham yalang'och yosh bolaga o'xshar ekan, arvoh ko'rgan kasal bo'ladi", – deb, hammasi birdan bizlar arvoh ko'rdik, endi o'lamiz, deb qo'rqib, kasal bo'lib qoldilar. Bularni bu turishda qo'yib, endi Rustambekdan eshiting.

baytal –
urg'ochi ot
qo'riq – halqa
qilingan arqon

yilqichi –
otboqar

Rustambek har kuni yilqichilariga non olib kelib berar edi. Bugun ham yilqichilarga non olib keldi. Kelsa, yilqichilaridan bir nechasi yo'q. Qolganidan: "Yilqichilar qani?" – deb so'radi. Ular aytdi: "Ulkan bir biya har kuni mozorga qarab ketar edi. Shu biyadan xabar olamiz deb, mozoristonga borib edi. Go'ristonga borib, baytalni bir arvoh emganini ko'ribdi. Shuytib, ularni arvoh uribdi. Mana, shu turgan yilqichi qo'rqib, qochib keldi. Bu ham qo'rqib, yuragi yorilguday bo'lib yotibdi", – dedi. Buni eshitib, Rustambekning yuragi "jiz" etdi. Rustam borib haligi yuragi yorilib ketganday bo'lib yotgan yilqichilarni gapga soldi: "Nima ko'rdinglar?" – dedi. Yilqichilar: "Bizlar yap-yalang'och bir arvohni ko'rdik. O'zi yosh bachchaga o'xshaydi", – dedi.

"Es berganga dast berar, Dast berganga es berar" deganday, Rustambek mozoristonda bir go'rning oldiga borib aytdi: "Bibi Hilol singlimning qornida bolasi bor edi. Shu tug'ib, bola shundan bo'lganmikin? Shu go'r singlim Bibi Hilolning go'ri, o'zim mana bu toshni qo'yib edim. Shundan Bibi Hilolning go'rini topdim", – dedi. Oqshom bo'ldi. Rustambek sahar vaqtida kelib, go'rni poylab yotdi. Qarasa, Bibi Hilolning go'ri yop-yorug' bo'lib ketdi. Shunda bir bola Bibi Hilolning go'ridan chiqdi, juda suluv, quvi o'n to'rt kunlik oyga o'xshaydi. Shunda bir sher mozoristonda yotgan ekan, bolaga qarab tashlandi. Shunda hazrati Xizr kelib sherni bir tarsaki urdi. Sher nimta-nimta bo'lib, tirqirab ketdi. Rustambek qo'rqib arosat qilib: "Shunday sherni bir tarsaki urib o'ldirib, maydalab yubordi, mening nima jonim bor", – dedi. Uyiga qaytib keldi, kelib o'ylab aytdi: "Kel-e, bu shaharda musofir bo'lib o'lgandan, o'z jiyanimning qo'lida o'lganim yaxshi". Rustambek kelar oqshomi uch oshiq, bir qizil egar, yana bir-ikkita qo'g'irchoq, bir-ikki ro'mol, uchta bolalar o'ynaydigan soqqa oldi. "Sinab bilayin, shu bola o'g'ilmikin, qizmikini", – deb egar bilan uch oshiqni bir yoqqa qo'ydi. Ikki qo'g'irchoq bilan ro'molni go'rning bir yog'iga qo'ydi. Poylab yotdi.

Rustambek olgan narsalar bolaning jinsini aniqlashga qanday yordam beradi deb o'ylaysiz?

?

Go'ro'g'li go'rdan chiqib, ro'mollarga ko'zi tushib, ro'mollarni, qo'g'irchoqlarni yirdi. Ro'moldan har xil-har xil bayroqlar qildi. Go'rning bu yog'iga o'tdi, uch oshiqqa ko'zi tushdi, qo'lga olib: "Shu mozordagi o'liklarning barini keldim, gardkam", – deb oshiqni yerga tashladi. Egarni minib: "Chuv-ha, chuv-ha, ot qo'y, qaytma, boxabar bo'linglar", – deb egarni asta-asta qimirlatib, go'rdan ancha yerga uzoqlab ketdi. Shunda Rustambek joyidan turib, tez chopdi. Go'ro'g'li ham buni ko'rib, go'riga qarab chopdi. Rustambek Go'ro'g'lining go'rga kiradigan yeriga yetib borib, yota ketdi. Go'ro'g'libek go'rga kirolmay, bir chinqirdi. Rustambekning yuragi yorilib, o'lib qolay dedi. Shunda Rustam bachchaga qarab bir so'z dedi:

*Buralib bo'yningga qo'lim solaman,
Harna bo'lsam sening bilan bo'laman.*

@ELEKTRON_DARSLIKBOT dan yuklab olindi.

*Yig'lama, chirog'im, ko'nglim buzildi,
Rostin aytсам, sening tog'ang bo'laman.
Yuragimda dard ko'p, dardginam ancha,
Toqatim yo'q bog'da gul ochilgancha,
Husningga qarayman, o'zing bekbachcha,
Bo'zlama, chirog'im, yurgin uyima!
Haq hurmati, enang mening singlimdir!*

Go'ro'g'libek endi go'riga kirdi, ko'zidan yoshini to'kib, zor-zor yig'lab, Bibi Hilol enasiga qarab, bir so'z dedi:

"Analhaq"
deyilmoqchi

Analman, Mansurga qurgan dormidi?
Tirik ayrilgan bir ko'rgali zormidi?
Yur, chirog'im, deydi, meni qo'ymaydi,
Senda aka, menda tog'a bormidi?
Gap chiqadi menday erning tilidan,
Qutulmadik bu dunyoning xilidan,
Bitta odam tog'angman, deb so'zlaydi,
O'zi yolg'iz kepti Zargar elidan.
Senda aka, menda tog'a bormidi?
Yo bo'lmasa, menga kelgan zo'rmidi?
Bu gaplarni tinglab olib, enajon,
Menga bering bu so'zlardin xabardi.*

Ana shunda Go'ro'g'lidan bu so'zni eshitib, Bibi Hilolning arvohi Go'ro'g'liga qarab, o'lganidan xabar berib, Rustambekning kim ekanini bildirib bir so'z dedi:

*Iloyo bo'lgaysan dunyoda omon,
Qarindoshning xili o'zima yomon,
Tog'angning otini deydi Gajdumbek,
Otangning otini deydi ko'r Ravshan...
Mol boqqanlar seni ko'rib ketgandi,
Shohdorxonga borib birov aytgandi,
Shohdorxondan yomon taraf kelgandi,
Zargar elda do'st-u dushman bilgandi,
Senga tog'a, menga aka qaydadi!*

Ana shunda buni Rustambek go'rdan eshitib, go'rning kovagidan boshini go'rga suqib, go'rga qarab bir so'z dedi:

*Tuvmasam ham, ey, tutingan akangman,
Sening bilan ahd-u paymon shumidi?
Xudo degan murodiga yetadi,
Tuya mingan odam tog'dan o'tadi,
Sen singlimsan, u jiyanim, Hiloloy,
Ko'nglim uchun borgin desang qaytadi?!*

Buni Hiloloy eshitib, Go'ro'g'liga qarab bir so'z dedi:

*Go'ro'g'libek, yuragingda shering bor,
Unib-o'sar sening turkman eling bor,
Rustambekman keta bergin Zargarga,
Tug'masa ham bir tutingan tog'ang bor.
Rustambek, o'g'limni senga topshirdim,
Ikkovingni bir Xudoga topshirdim,
Ikkovingning omon qilsin joningni,
Avval Xudo, duyum payg'ambarga topshirdim.*

duyum – ikkinchi

Ana endi, Go'ro'g'libek tiklab qarasa, enasi Hiloloy o'lib, suyagi shovshab, uch yildan beri yotgan suyakday bo'lib qolibdi. Avvali Go'ro'g'li-ning ozig'i uchun Hiloloyning badani ilvirab yo'q bo'lmay, o'lgani bilinmay, suti kelib yotib edi. Bu kun Go'ro'g'liga Rustam yo'ldosh, rahbar bo'lganiga suyagi shovshab qoldi. Go'ro'g'li buni ko'rib zor-zor yig'lab, enasiga qarab bir so'z dedi:

*Otim Go'ro'g'lidir olamga doston,
Zarbimdan titraydi barcha Gurjiston,
Ena, ketar bo'ldim sendan ayrilib,
Qarchig'aying bo'lay, chuygin, enajon.
Voy enam, deb o'pkasini bosolmay,
Yig'lab chiqdi mozorining boshiga.
– Yig'lama, chirog'im, – dedi Rustambek,
Bachchani quchoqlab oldi to'shiga.
Mozorot titraydi nolishiga...*

Ana endi Zargar shahrida odam qurtday qaynab yotibdi. Rustambek yig'lay-yig'lay, Go'ro'g'lini olib keldi. Rustambekning xotini erining yuz-xotirini qilib, o'rnidan turib, voy bolam, deb bag'riga bosdi, quchoqlab ko'kragiga oldi.

Oradan to'rt yil o'tdi. Go'ro'g'li yetti yoshga kirdi. Ana shu kuni Go'ro'g'li Rustambekning oldiga keldi, oqshom uning oldida yotdi...

Shunda Hazrati Xizr Go'ro'g'lining tushiga kirib, Bibi Hilolning ovozi-da, xuddi o'ngidagiday gapirgan bo'lib aytgan so'zlari:

*Go'ro'g'libek, g'am sarg'aytar yuzingni,
Chiroqqinam, dushman bosdi izingni,
Tura solib ketgin Yovmit yurtingga,
Farzandim, uyqudan ochgin ko'zingni.
Sarg'aygandir Hiloloyning siyog'i,
Sening otang Yovmit shahrining begi,
Bora solib keta bergin Yovmitga,
Rozi bo'lsin Hiloloyning arvohi,
Arvoh rozi, Xudo rozi, farzandim...*

dashiga –
dashtiga
gardanini
xam qilib –
bo'ynini egib
Mavlon – Xudo

*Yuzlari ho'l ko'zdan oqqan yoshiga,
Qonlar to'lar Zargar elning dashiga,
Yaxshi odamdan farzand qolsin, yoronlar,
Ketar bo'ldi otasining yurtiga,
Yig'lab bordi Rustambekning qoshiga.*

Go'ro'g'libek zor-zor yig'lab, mozorotdan qaytib, Rustambek tog'asi-
ga qarab, gardanini xam qilib, qo'lini alif-lom qilib, fotiha bering, deb bir
so'z dedi:

*Barchaga mehribon qudratli Mavlon,
Zargarning elida bo'ldim sargardon.
Tog'a bo'lsang, aytgin avlod-ajdodim,
Urug'imni bayon bergin, tog'ajon!
Olisdan ko'rinar bedovning bo'zi
G'anqillab uchadi ko'llarning g'ozi.
Ketar bo'ldim endi Yovmit shahriga,
Tog'a, bo'ling. Go'ro'g'libekdan rozi!..
Go'ro'g'liga, ketmagin, deb tarmashdi,
Yig'lay-yig'lay barin o'pkasi shishdi.
Buni Rustambek Go'ro'g'lidan eshitib,
Boshdan o'tgan sirlarini aytdi.*

Ana endi Go'ro'g'li ketganday, oy botganday, Rustambek dunyodan
o'tganday. Rustambek shunday qarasa – Go'ro'g'li o'n besh kunlik oyday,
qaddi-qomati, shon-shavkati, har kishining bo'lar ekan o'ziga yarasha
hurmati. Buni bu ahvolda ko'rib, Rustambek Go'ro'g'liga bir so'z dedi:

*Bolam, ketsang, aqlimni shoshirdim,
Sirni aytmay g'animlardan yashirdim.
Eson-omon borgin Turkman yurtiga,
Sog'-salomat ko'rgin ota yurtingni,
Safaring, chirog'im, bexatar bo'lsin!
Yig'layman yaratgan Haqqa zor-zor,
Qaytayin, bandada yo'qdir ixtiyor,
Otingdan aylanay, jami buzurglar,
Mag'ribman Mashriqni kezgan eranlar,
Hiloloyning arvohi senga yor bo'lsin,
Xudoga topshirdim, Allohu akbar.
Barakalla himmatingga, Rustambek,
Yarim kecha yo'lni o'nqlab Zargardan,
Go'ro'g'lini eldan chiqarib ketdi,
Xush borgin deb, Go'ro'g'lini jo'natdi,
Rustambek jo'natib uyiga qaytdi.*

Alqissa, Rustambek yarim kechada Go'ro'g'lini jo'natib, uyiga qaytib
keldi.

buzurg –
buyuk

“GO‘RO‘G‘LINING TUG‘ILISHI” DOSTONINING XORAZM VARIANTIDAN

(Urganch davlat universiteti tomonidan
tayyorlangan nashrdan, 2004-yil)

Doston Xorazm shevasida yozib olingan. Ma'lumki, Xorazm shevasi o'zbek adabiy tilidan va o'zbek tilining boshqa shevalaridan farqli o'ziga xos xususiyatga ega. O'qish davomida sizga noma'lum so'zlarning ma'nolarini kontekstdan (matnning umumiy mazmunidan) tushunishga harakat qiling.

Qadim zamonda takali turkmaning Chamlibel viloyatida Jig'olibek degan bek o'tdi. Jig'olibekdan uch o'g'il do'radi. Ulli o'g'lini Ganjimbek, o'rtanjisini Mo'minbek, kichkinasini Odibek deb od beraduvin adilar. Ammo bu farzandlarning uchisi uch toyfa odam bo'lib do'radi. Ganjimi dunyoparas chiqdi, o'rtanchisi ap-kupsiz, salav bir bola bo'lib do'radi. Kichkinasi sal narsaga yumriq dugavaradigan, otorman, choparman bir bola bo'lib yetishdi.

Gunlardan bir gun Jig'olibek bir uyg'onib qarasa, go'zinnan nur, belinnan quvvat getib qarib borayotir. Elina, yurtina egalik qiladuvin do'g'mam bormi dab qarasa, do'g'masi uch xiyli. Oxiri o'ylab-o'ylab yurtini kichkina o'g'li Odibekka topshiraduvin bo'ldi.

Jig'olibekning o'g'illari bir-biridan qanday xususiyatlari bilan farq qilardi? U yurtini nega aynan kenja o'g'liga topshirishga qaror qildi?

Odibek otasini o'rnina o'tirgannan keyin el-yurtini g'amini yeb, ishi-guchi ko'payib, yoshlikdagi danjqliklarini tashladi. Mo'minbek og'asini ham uylantirdi, o'zi ham uylandi. Ammo bu dunyola davron surish Odibekka nasib atmadi. Odibek kasal bo'lib, dorilfanodan dorilbaqog'a rihlat qilgach, sal o'tmay xotini

ham bu dunyodan ko'z yumdi. Endi rohatga chiqarman deb yurgan Jig'olibek bu armonli dunyoning ajab-ajab ishlarin-nan g'amgin bo'lib, boshini nera urarini bilmadi. Shunda uning Xudog'a nola qilib, bu du'yoning ishlarinan hayron bo'lib aytib durg'an she'ri:

*Panohimsan, qodir Xudo,
O'g'li-qizimni naylading?
Ikki jondin etding judo,
O'g'lim deb aylarman fayod,
Izinda qolmadi zuryod,
Duo aylab qilurman yod,
So'zlar so'zimni naylading?
Haqni farmoni farmondir,
Bu dunyo kulli armondir,
O'g'li-qiz belga darmondir,
Bahor, yozimni naylading?*

Jig'olibek bu so'zni aytib tamom qilg'annan so'ng qayg'u-g'ami sal yumshagan bo'lib, takaga endi yonboshladi, eshik birdan ochilib o'g'li Ganjimbek girib galavardi. Ganjimbek otasini yonina galib, uning holina ichi uvishib, bu so'zlarimni eshitsa go'zzina nur, belina quvvat galmasmikan deb aytib turg'an she'ri:

*Eshit, otam Jig'olibek,
Sango davron kelgan bo'lg'ay,
Xudo bugun o'g'il berdi,
Sening kuning tug'gan bo'lg'ay.*

*Ota, oydin bo'lsin ko'zing,
Xatosi yo'qdur bu so'zim,
Ochildi tole yulduzing,
Sango davlat kelgan bo'lg'ay.
Pirlardan karomat bo'ldi,
Xudodan sharofat bo'ldi,
Go'r ichinnan bir sas keldi,
Saning o'g'ling bo'lg'an bo'lg'ay.*

Ganjimbek bu so'zni aytib tamom qilg'annan keyin Jig'olibek hayron bo'lib, aytdiki, ammo, o'g'lim, bu so'zlaringa man tushuna olmay turibman, gecha bir dush go'rvadim: alima oltin oshiq barvadilar, shoyad aytg'onlaring shuni o'ngdagisi bo'lsa, qani, o'tirib mango gapingni bir tushuntir, dadi.

Shunda Ganjimbek aytdiki, ey ota, o'n kun bo'ldi, so'ridagi gechilardan biri kunduzi yo'qolib, gejasi qaytib galib yurvadi, bu ahvolni tekshirib go'rsak, gechi Odibekning xotining mozorina qarab ketar akan. Borib qarasak, bir kichkina bola gechini amib duribdi, bizlarni go'rib mozorni ichina girib getdi, dadi.

Jig'olibek aytdiki, ammo, o'g'lim, bu gapingda jon bor o'xshidi. Odibekning xotini qazo qilg'anda homilasi bor adi, xudo inoyat qilib shu farzandni ikki doshni orasinda bargan bo'lsa, bu ishdan Olog'a shukr qilmoq garak, dadi. Shunnan keyin ota-bola sevinishib mozorni boshina qarab yo'l oldilar.

Bu xabarni eshitib, el-yurt ham avliyog'a qarab yurish ataveradi.

Ganjimbek bilan otasi mozor yonina yetishganda, bola top mozorni yonboshinda o'ynab o'tirvadi. Bola bu odamlarni go'rib, mozorni ichina girib g'oyib bo'ldi. Shunda elni katalari, yoshulli, oqsoqollari aytdiki, bu bolani o'g'il, qizligini ballilamak uchun mozorning yonboshina bir oshiq bilan bir qurjoq qo'ymoq garak, bola shularni qaysisini o'ynasa, uning o'g'il, qizlig'i ma'lum bo'ladi, dadilar.

Darrov oshiq bilan qurjoq topib, mozorning yonboshina qo'yib, barida ondib durdilar. Bola birozdan so'ng chiqib oshiqni o'ynivardi.

Jig'olibek bolaning o'g'il akanini bilib dim sevindi. Shundan keyin bu bolani na hiyli yo'l bilan olmoqni maslahat etdilar. Birov duzoq quramiz dadi, birov yana bir gapni aytdi. Lekin bu usullar hech kima yoqmadi. Oxiri bir qarri aytdiki, bu bolani tutmoq uchun avvalambor bir egar yasamoq garak, shu egarni mozor yonboshinda qo'yib sirish surtish garak, bola mozordan chiqib, egarga minganda yopishib qoladi, ana unnan keyin bolani tutavaramiz, dadi. Bu gap hammaga ma'qul bo'lib, egar yasab, sirish surtib, apkalib mozor yonboshinda qo'yib o'tirdilar. Bir vax bola chiqib, egarni go'rib, avval uni o'ynab o'tirdi, keyin ustina mindi, minib o'ynag'an soyin sirish yopishib, parch bo'lib boravardi. Shu vaqtda borib bolani egar bilan birga go'tarib oldilar. Jig'olibek uni bag'rina bosib o'pib sevinganinnan yig'lab yubordi.

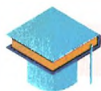
*Oshiq va qo'g'irchoq yordamida
bolaning jinsini aniqlash hamda egar
yordamida uni go'dan chiqarib olish
epizodlarida xalqqa xos qanday xususiyatlar aks etgan?*

Bolani uyg'a apkalib, giyim-gechak giydirib yasatib, Chamlibel viloyatiga jar chaqirtirib aytdiki, ey xaloyiq, Jig'olibekni go'zzina nur, belina darmon bo'laduvini, Xudo bargan farzandini to'yina galavaringlar, dadi. Buni eshitgan xaloyiq enib galavardi. Elni katxudolarini yig'nab bolaga od qo'yishni maslahat atdi. Birov u dadi, birov bu dadi, oxiri bir oqsoqol aytdiki, bu farzandning yo'li ravshan bo'lsin, qarong'illiqdan yoqtiliqqa chiqdi. Shu sababdan odi ham Ravshan bo'lsin, dadi.

Yana bir kishi aytdiki, ammo xaloyiq, natasizlar tortishib o'tirib, bu bolaga Xudoni o'zi od qo'yibdi, axir bu bola go'rda dug'il-

di, shuning uchun Go'ro'g'li bo'ladi-ku. Bu bolani odi o'zi bilan dug'ilg'an, dadi. Bu kishining so'zi katxudolarg'a yoqmasa ham, xaloyiq ko'pincha bolani Go'ro'g'li dap aytib boshladi. Go'ro'g'lining asli odi Ravshanbek bo'lsa ham, bu od bilan hech kim uning odini tutmadi. Go'rdan chiqqan go'ro'g'li deb, uni hamma Go'ro'g'liga aylantirib, keyinchalik Ravshan dasa, hech kim tanimaydig'an bo'lib qoldi. Gunlardan

gun o'tib, Go'ro'g'li o'sib voyaga yetaverdi. Ammo Go'ro'g'li yera ursa, osmona sichrydovin, otormon-chopormon, dinuv-siz bir bola bo'ldi. Muni alinnan omona galib, dod damidovin bir-yarim odam qolmadi. Hech topmasa, ko'pir teyinda o'tirib ot hurkizar, eshaklarning quyriqina jang'al boylab tomosha go'rsatar, dang-dushlari bilan go'rash tutar, yoqalashar, ishqilib, dinch guni bo'lmas adi.

MUHOKAMA QILAMIZ

1. Dostonning ikkala variantidagi Go'ro'g'lining nasl-nasabi, tug'ilishi, xarakteridagi farqlarni solishtiring. Doston variantlaridagi bu farqlarning sabablari nimada deb o'ylaysiz?
2. Go'ro'g'lining go'rdagi hayoti va go'rdan chiqishi bilan bog'liq qaysi muhim epizodlar Xorazm variantida mavjud emas? Bu epizodlar doston mazmuniga qanday ta'sir ko'rsatadi?
3. Dostonning har ikkala variantida xalqimizning milliy tafakkuri va e'tiqodlariga xos xususiyatlar aks etgan o'rinlarni toping va qiyoslang. Ulardagi umumiylik va xususiylik sabablari nimada deb o'ylaysiz?
4. Doston variantlarining tili va badiiy xususiyatlari bir-biridan qay jihatdan farq qiladi? Fikrlaringizni matn asosida dalillang.
5. Sizga "Go'ro'g'li"ning qaysi varianti ko'proq ma'qul keldi? Nima uchun? Fikrlaringizni dalillang.

GURUHLARDA ISHLAYMIZ

"O'zbekiston tarixi" telekanalining "Go'ro'g'li" dostonlar turkumiga bag'ishlangan "Maxzan" ko'rsatuvini tomosha qiling. Ko'rsatuv va mavzuni o'rganish asosida o'zbek xalq dostonlari hamda "Go'ro'g'li" turkumiga xos xususiyatlarni aniqlang. Jadvalni daftaringizda to'ldiring.

O'zbek xalq dostonlariga xos xususiyatlar	"Go'ro'g'li" turkumiga xos xususiyatlar

"Go'ro'g'lining tug'ilishi"
dostonini to'liq o'qib
chiqishni tavsiya qilamiz.

QADIMGI DUNYO ADABIYOTI (ENG QADIMGI DAVRLARDAN MILODNING V ASRIGACHA)

Mavzuni o'rganish jarayonida:

- qadimgi dunyo adabiyotining asosiy rivojlanish tamoyillarini tahlil qilamiz;
- qadimgi Sharq adabiyoti va antik adabiyotning o'ziga xos xususiyatlarini solishtiramiz.

Sopol taxtachalarga mixxat usuli bilan bitilgan Gilgamesh haqidagi doston Ossuriya podshosi Ashshurbanipal (mil. av. VII asr) kutubxonasi orqali bizgacha yetib kelgan.

Yozma adabiyotning paydo bo'lishi miloddan avvalgi IV–II mingyilliklarda qadimgi Sharqda – Shumer, Akkad va Babil (Vaviloniya) davlatlari (Mesopotamiya, hozirgi Iroq hududi) hamda Qadimgi Misrda yozuvning ixtiro qilinishi bilan bog'liq. Qadimgi Sharq adabiyotining bizgacha yetib kelgan dastlabki namunalari asosan miflar (qadimgi xalqlarning dunyo paydo bo'lishi, tabiat hodisalarining sabablari, ma'budlarning insonlar hayotiga ta'siri bilan bog'liq e'tiqodlarini aks ettirgan asarlar), eposlar (dostonlar), ma'budlar sharafiga duolar va madhiyalar, qo'shiqlar va maqollar tashkil qiladi.

Qadimgi Sharq dunyosining eng yirik adabiy yodgorliklaridan biri Gilgamesh haqidagi dostonidir. Akkad tilidagi bu asar miloddan avvalgi

XVIII–XVII asarlarda yaratilgan. Dostonga ko'ra, Uruk (Shumer poytaxti) ahli zolim shoh Gilgameshdan najot so'rab ma'buda Aruruga murojaat qilishadi. Aruru yovvoyi odam – Enkiduni yaratib, yerga yuboradi. Enkidu Urukda Gilgamesh bilan kurash tushadi, lekin kuchlar teng keladi. Gilgamesh va Enkidu do'stlashib, yovuzlikka qarshi kurashadilar va turli qahramonliklar ko'rsatadilar. Dostonning keyingi qismlarida Gilgamesh hayot suvini izlab, turli qiyinchiliklarga duch kelgani tasvirlanadi.

Qadimgi Misr adabiyotida narigi dunyo va abadiy hayot motivi muhim o'rin egallaydi. Shuningdek, didaktik – pand-nasihat adabiyotining dastlabki namunalari ham aynan Qadimgi Misr adabiyotida uchraydi. Miloddan avvalgi XV asrda yaratilgan “Marhumlar kitobi”da bosh qahramon ma'bud Osiris boshchiligidagi hakamlarga murojaat qiladi va hayotligida qilgan ishlari uchun hisobot beradi: “O Usex-nemtut, men yomonlik qilmadim! O Hetep-sedejet, men o'g'irlamadim!” Shunga yaqin mazmundagi quyidagi bitiklarni qabrtoshlarda ham uchratish mumkin: “Olimlik bilan maqtanma. Bir o'zim hamma narsani bilaman deb o'ylama. Maslahatni faqat donishdan emas, hamma joydan qidir. San'at chegara bilmaydi. Axir, rassom o'z mahoratining so'nggi nuqtasiga yetishmog'i mumkinmi?”

Qadimgi Misr papiruslari (papirus o'simligi poyasidan tayyorlangan qog'oz) va sopol taxtachalari orqali bizgacha muhabbat lirikasining dastlabki namunalari ham yetib kelgan. Ayrim she'rlardan faqat bir necha satrlar saqlanib qolgan bo'lsa-da, ularda badiiy tasvir vositalarining go'zal namunalari ko'rish mumkin:

*Shamol keladi – daraxtga qo'nadi,
Sen kelasan – men tomon oshiqasan.*

E'tiqod masalalari Qadimgi Hindistonda miloddan avvalgi XII asrdan boshlab ming yillar davomida yaratilgan "Vedalar" (sanskrit – qadimgi hind tilida "bilim" so'zidan) kitobining asosini tashkil qiladi. Bir necha qismdan iborat bu kitoblardan ma'budlarni sharaflovchi madhiyalar, diniy marosimlarning tasviri va ularda aytiladigan duolar, shuningdek, qadimgi hindlarning falsafiy qarashlarini aks ettiruvchi aforizmlar (hikmatli so'zlar) o'rin olgan.

Qadimgi dunyoning muhim adabiy yodgorliklari – "Mahabharata" va "Ramayana" dostonlari ham Hindistonda yaratilgan. "Mahabharata"da afsonaviy hukmdor Bharataning avlodlari bo'lgan ikki qondosh sulolaning toj-taxt uchun kurashi tasvirlansa, "Ramayana"da Ayodha shahzodasi Ramaning o'z rafiqasi Sitani asirlikdan qutqarish yo'lidagi qahramonliklari tasvirlanadi. Shuningdek, bu asarlarda ham qadimgi hindlarning e'tiqodi, falsafasi, yaxshilik va yomonlik haqidagi qarashlari aks etgan.

*Tanlamoqchi bo'lsang agarda
Yovuz kishi yoki ilonni,
Ilonni ol ikkilanmay hech,
Yaqin tutma yovuz insonni.
Ilon chaqar faqat bir marta,
Bir chekkaga so'ng ketar holsiz.
Ko'ngli qora yovuz odam-chi,
Chaqib turar dam o'tmay, esiz.*

**"Mahabharata"dan
(Sotiboldi Yo'ldoshev tarjimasi)**

Qadimgi Xitoy adabiyotida tabiat bilan uyg'unlik falsafasi muhim o'rin tutadi. Bu falsafa xitoy adabiyotining bizgacha yetib kelgan eng qadimiy yodgorliklaridan biri – miloddan avvalgi XI–VII asrlarda yaratilgan "Qo'shiqlar kitobi"da ham o'z aksini topgan.

*Vodiydagi tut daraxti, qanday nazokat!
Uning barglari naqadar nozik!
Egamning jamolini men ko'rdim.
Qanday baxt!
Yurakdagi sevgimni*

**"Mahabharata"-
da tasvirlanishi-
cha, ikki sulola
o'rtasidagi
nifoq buyuk
Kurukshetra
jangiga olib
keladi.
XVI asr
miniatyuras**

Nechun so'z bilan izhor etmay?
Yuragim tubigacha ardoqlayman uni,
Sevishdan hech qachon to'xtamayman.

"Qo'shiqlar kitobi"dan

"Qo'shiqlar
kitabining
imperator
Syanlun
tomonidan
qo'lda ko'-
chirtirilgan
nusxasi.
XVIII asr

Tahlil qiling:

*Qadimgi Sharq adabiyotida qanday g'oyalar va mavzular yetakchilik qilgan?
Bu g'oyalar siz mutolaa qilgan keyingi davr Sharq so'z san'ati namunalarida qay
tarzda aks etgan?*

O'rta Osiyo xalqlari adabiyotining dastlabki namunalari ham xalq og'zaki ijodi (folklor) shaklida paydo bo'lib, keyingi davrlarda yozma adabiyotning shakllanishi va taraqqiy etishida muhim omil bo'lib xizmat qilgan. Og'zaki ijod xalq yoki xalqning bir vakili tomonidan yaratilib, og'izdan og'izga, avloddan avlodga o'tib kelgan va keyinchalik shoirlar, yozuvchilar, tarixchi olimlar tomonidan qog'ozga tushirilgan. Ular janr, g'oya, til va uslub jihatidan ham turfa va betakror xususiyatlar kasb etadi. Qadimgi manbalar orqali bizgacha yetib kelgan "To'maris", "Shiroq" kabi afsonalarda ajdodlarimizning donoligi, metin irodasi, yurt ozodligi yo'lidagi qahramonliklari aks etgan.

O'ylab ko'ring:

*Og'zaki ijodning qanday namunalarini o'qigansiz yoki eshitgansiz? Ular qadimgi xalqlarning turmush tarzini tasavvur qilishda qay jihatdan yordam beradi?
"To'maris", "Shiroq" kabi tarixiy-badiiy afsonalarning bugunga qadar sevib o'qilishi sabablari nimada deb o'ylaysiz?*

Ko'pchilik tadqiqotchilar fikriga ko'ra, miloddan avvalgi I mingyillikda vujudga kelgan "Avesto" – zardushtiylik dinining muqaddas kitobi O'rta Osiyo xalqlarining eng qadimgi yozma adabiyoti namunalaridan biri hisoblanadi. Unda O'rta Osiyo, Eron va Ozarbayjon xalqlarining madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, tarixiga oid qimmatli ma'lumotlar, ularning olam va odam, ezgulik va yovuzlik borasidagi qarashlari aks etgan.

@ELEKTRON_DARSLIKBOT dan yuklab olindi.

Mitra –
zardushtiylikda
Quyosh va
yorug'lik
ma'budi

Ranxa –
Sirdaryo

*Mitrani madh etarmiz...
Yolg'onchini tutar u,
Uzun qo'llari bilan,
Sharqda qallob ushlanar,
G'arbda u halok bo'lar.
Ranxa boshida bo'lsin,
Xoh bo'lsin yer qa'rida,
Baribir tutar Mitra.*

*"Avesto"dan
(Mirsodiq Is'hoqov tarjiması)*

O'ylab ko'ring:

*"Avesto"ning ezigulik va yovuzlik kurashi asosiga qurilgani
sabablarini qanday izohlaysiz?*

Qadimgi dunyo adabiyotining muhim qismini **antik adabiyot** tashkil qiladi. Antik (lotincha "qadimiy" so'zidan) adabiyot deganda taxminan miloddan avvalgi I mingyillikdan milodning V asrigacha, ya'ni Qadimgi Rim imperiyasining qulashigacha bo'lgan davrda Yunoniston va Rimda yaratilgan adabiyot tushuniladi.

Antik madaniyatning keyingi davrlar ilm-fani, madaniyati va adabiyoti-ga ta'siri beqiyosdir. Misol uchun, har to'rt yilda o'tkaziladigan Olimpiada o'yinlari, ayrim Yevropa va turkiy tillar alifbolari uchun asos bo'lgan lotin yozuvi, sayyoralar va yulduzlarning nomlari, ilm-fanning turli sohalariga oid ilmiy atamalar, adabiy turlarga (epos, lirika, drama) oid ilk nazariy qarashlar antik madaniyat mahsulidir.

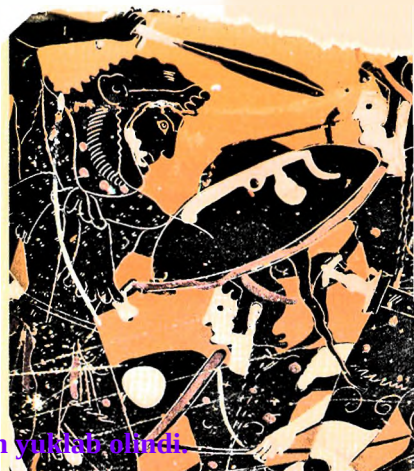
O'ylab ko'ring:

*Antik madaniyat ta'sirini bugungi hayotimizning yana qaysi
jabhalarida kuzatish mumkin?*

Qadimgi yunon adabiyotining asosini ularning diniy qarashlari aks etgan mifologiya tashkil qiladi. Bu mifologiya keyinchalik ayrim o'zgarishlar bilan qadimgi rimliklar tomonidan ham qabul qilingan. Unga ko'ra, Olimp tog'ida istiqomat qiluvchi Zevs (Rim mifologiyasida – Yupiter) boshliq ma'bud va ma'budalar tabiat va yer yuzidagi insonlar hayotini nazorat qilishgan. Ularda ham insonlarga xos tuyg'ular mavjud bo'lib, turli qiyo-falarda yerdagi hayotga aralashishlari mumkin edi. Ma'bud va inson farzandi bo'lgan qahramonlar esa g'ayritabiiy jismoniy va aqliy qobiliyatlarga ega bo'lish-gan. Misol uchun, ma'bud Zevs va Mikena shohining qizi Alkmenadan tug'ilgan Herakl (Rim mifologiyasida – Gerkules) kuch-qudratda tengsiz bo'lgan va aql bovar qilmas qahramonliklar ko'rsatgan.

Heraklning
Amazonkalar
bilan kurashi.
Qadimgi yunon
ko'zasidagi
surat (miloddan
avvalgi VI asr)

Mifologiyaning kuchli ta'sirini antik eposning eng yirik namunalari bo'lmish "Iliada" va "Odisseya" dostonlarida ham kuzatish mumkin. "Iliada" dostonida yunonlarning Troyaga qarshi urushi tasvirlansa, "Odisseya"-da Troya urushi qatnashchilaridan biri Odisseyning uyga qaytish yo'lidagi mashaqqatlari bayon etilgan. Uzoq va mashaqqatli safar motivi antik adabiyotning yana bir epik namunasi – qadimgi Rim shoiri Vergiliyning "Eneida" dostonida (miloddan avvalgi I asr) ham o'z aksini topgan. Unda Troya urushi qahramonlaridan biri, hosildorlik ma'budasi Veneraning farzandi, Rimga asos solgan Romul va Remning ajdodi Eneyning Italiyaga kelishi haqida hikoya qilinadi.

Antik adabiyotda dramaturgiya alohida ahamiyat kasb etadi. Qadimgi yunon teatr tomoshalari odatda ochiq havoda o'tkazilgan. Tomoshabinlarga qulaylik yaratish maqsadida o'rindiqlar tepalikka qurilgan. Sahnada uchtagacha aktyor ishtirok etishi mumkin bo'lgan va ular barcha rollarni ijro etishgan. O'n ikki – o'n besh kishidan iborat xor sahnadagi voqealarni sharhlab turgan, ayrim hollarda esa ular asar voqealari rivojida ham ishtirok etgan.

Sahna asarlari odatda tomoshabinlarga yaxshi tanish bo'lgan miflarga asoslangan. Asar prolog (muqaddima) va parod (xorning sahnaga kirib kelishi va ilk qo'shig'i) bilan boshlangan hamda eskod (xotima) bilan tugallangan. Voqealar rivoji episodiyalarda (pardalarda) ochib berilgan. Episodiyalar orasidagi stasimlarda (xor qo'shiqlarida) xorning voqealarga munosabati bayon qilingan.

Tragediya janrining asoschisi hisoblangan Esxilning bizgacha yetib kelgan asarlari orasida "Zanjirband Prometey" alohida o'rin egallaydi. Unda insonlarga olov keltirib bergani uchun Zevsning g'azabiga uchragan Prometey timsolida zulmga qarshi, adolat uchun kurashuvchi inson obrazi tasvirlangan.

Tragediya janrini Esxil an'analarini davom ettirgan Sofokl va Yevripid yanada rivojlantirdilar. Xususan, qadimgi yunonlarning taqdiri azal va qaytar dunyo haqidagi qarashlarini aks ettiruvchi "Shoh Edip" fojiasi haligacha dunyo teatrlari sahnasidan tushmay keladi. Komediya janrida esa Epixarm, Yevpolid va Aristofan singari dramaturglar barakali ijod qilishdi. Keyinchalik Liviy Andronik, Gney Nevii, Kvint Enniy, Publiy Terensiy singari Qadimgi Rim dramaturglari dastlab yunon an'analari, keyinroq esa Rim hayotidan olingan original syujetlar asosida asarlar yaratdilar.

Ma'budlar va qahramonlar madhi, donolik bilan yo'g'rilgan hayot tarannumi va muhabbat vasfi antik lirikaning asosiy mavzularidan edi.

Qadimgi Yunonistonda lirikaning eng gullagan davri Alkey, Sapfo

va Anakreont (miloddan avvalgi VI–VI asrlar) nomlari bilan bog'liq bo'lsa, Qadimgi Rimda esa "Rim adabiyotining oltin davri"da (miloddan avvalgi I asr – milodning I asri) yashab ijod qilgan Vergiliy, Horatsiy, Ovidiy singari ijodkorlar lirikaning rivojlanishiga ulkan hissa qo'shdilar.

*Qurol-yarog'lar-la jihozlangan uy,
Harbiy mis ashyolar yaraqlar voybo'y,
Areyga alyor!
Bunda dubulg'alar yal-yal yonadi,
Asli toza mis-da, zo'r tovlanadi,
Bari serviqor.*

Alkey

(Fayzi Shohismoil tarjimasi)

*Hilol botdi. Hulkar yulduzi
Ko'rinmaydi. Yarim bo'ldi tun.
Muncha ham tez o'tar vaqt o'zi...
Yana yolg'iz uxlayman bugun!*

Sapfo

(Fayzi Shohismoil tarjimasi)

*Dubbi Asqar posboni okeanga ko'z tikar past,
Dengiz girdob suvlarini charog'i-la xira qilar.
O'z erkimiz bilan lon dengizini kezmabmiz-da:
Bizga qo'rquv tufaylidan jasur bo'lish kerakdir.*

Ovidiy

(Oybek tarjimasi)

Antik davr nasrida tarixiy, falsafiy, siyosiy mavzulardagi ilmiy va publitsistik asarlar yetakchilik qilgan. Badiiy adabiyotda esa asosan ishqiy-sarguzasht mavzular aks ettirilgan. Xususan, milodning II asrida yaratilgani taxmin qilinadigan "Dafnis va Xloya" pastoral romanning dastlabki namunalaridan biri hisoblanadi. Voqealari go'zal tabiat og'ushida kechadigan bunday asarlar keyinchalik o'rta asrlar Yevropa adabiyotida keng tarqalgan.

Tahlil qiling:

Antik adabiyot qaysi xususiyatlari bilan qadimgi Sharq adabiyotidan farq qiladi deb o'ylaysiz?

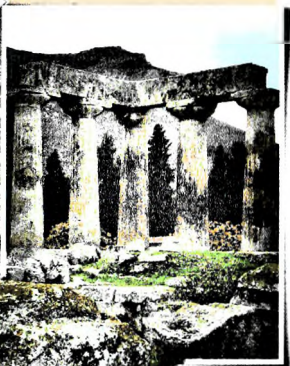
O'zbekiston xalq artisti Shukur Burhonov Edip rolida. O'zbek milliy akademik drama teatri spektakli (1971-yil)

HOMER (MIL. AVV. VIII ASR). “ILIADA” DOSTONI

Mavzuni o'rganish jarayonida:

- “Iliada” dostoni g'oyalari tahlil qilamiz;
- dostonning asosiy obrazlarini qiyoslaymiz.

Korinf shahridagi
Apollon ibodatxonasi.
Miloddan avvalgi VI asr

Tarixiy davr

Miloddan avvalgi VIII–VII asrlarga kelib dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo-sotiqning rivojlanishi natijasida qadimgi yunon polislari – shahar-davlatlari paydo bo'ldi. Tili, dini va madaniyati bir bo'lgan bu shahar-davlatlar o'rtasida tez-tez urushlar bo'lib turardi. Shunga qaramasdan, shaharlar rivojlandi, aholi soni o'sishi esa yunonlarning O'rta va Qora dengiz sohillarida yangi koloniyalarini barpo qilishlariga sabab bo'ldi. Boshqa xalqlar bilan aloqalar yunon madaniyatini boyitdi. Bu davrning muhim yutuqlaridan biri finikiya yozuvi asosida yunon alifbosining yaratilishi bo'ldi.

Muallif haqida

Qadimgi yunon adabiyotining dastlabki namunalari – “Iliada” va “Odisseya” dostonlari afsonaviy shoir Homerga nisbat beriladi. Homerning qachon va qayerda tug'ilgani ma'lum emas. Aksar tarixchilar uni miloddan avvalgi VIII asrda yashagan deb hisoblashadi. Ayrim manbalarda u Ioniya (hozirgi Turkiya) bir joydan ikkinchi joyga ko'chib, dostonlar aytgan so'qir shoir sifatida tasvirlanadi. Buyuk faylasuf Aflotun uni “yunonlarning ilk tarbiyachisi” deb atagan bo'lsa, keyingi davrlarda yashagan ijodkorlar unga “shoirilar ichida eng buyugi” deya ta'rif berishgan.

“So'qir Homer yo'lboshlovchisi bilan”.
XIX asr fransuz rassomi
Vilyam-Adolf Bugro ishlagan surat

Troya urushi

Qadimgi yunon afsonalariga ko'ra, shoh Peley va ma'buda Fetidaning to'yiga taklif qilinmagan ma'buda Eridaning jahli chiqib, fitna chiqarish maqsadida mehmonlar orasiga "Eng go'zal ayolga" deb yozilgan oltin olma tashlaydi. Bu olma tufayli ma'budalar Hera, Afina va Afrodita orasida jan-jal chiqadi. Olmani kimga berish masalasini hal qilish Troya (Ilion) shohi Priamning o'g'li Paris zimmasiga tushadi. Paris olmani Afroditaga beradi, u esa evaziga Parisga Sparta shohi Menelayning xotini, go'zallikda tengi yo'q Yelenani olib berishi kerak edi.

Paris Spartaga mehmon bo'lib boradi va Afroditaning sehri bilan o'ziga ko'ngil qo'ygan Yelenani olib qochadi. G'azablangan Menelay va uning birodari, Miken shohi Agamemnon Troyaga qarshi urush e'lon qilishadi va boshqa yunon shaharlari hukmdorlarini ham urushda qatnashishga ko'ndirishadi. Katta qo'shin to'plagan yunonlarning Troyaga qarshi urushi o'n yil davom etadi va troyaliklarning mag'lubiyati bilan tugaydi.

"Iliada" dostoni urushning o'ninchi yili voqealari haqida hikoya qiladi. Priamning o'g'li, Parisning akasi Hektor urushda yengilmas qahramon Axillesning do'sti Patroklni o'ldiradi va Patrokl jangga kiyib tushgan Axillesning sovutini yechib oladi. Bundan g'azablangan Axilles Hektor bilan yakkama-yakka jangga chiqadi...

XIX asrda hozirgi Turkiya hududida nemis tadbirkori va arxitektori Genrix Shliman tomonidan Troya shahri qoldiqlari topilgan. Arxeologlarning aniqlashicha, taxminan miloddan avvalgi XII asrda shahar dushman hujumiga uchragan ekan.

"Yelenaning olib qochilishi".
XVII asr italyan rassomi Jovanni
Franchesko Romanelli ishlagan surat

Troya shahri
qoldiqlari
YUNESKO
butunjahon
merosi ro'yxatiga
kiritilgan.

ILIADA

(dostondan parchalar)

OLTINCHI QO'SHIQ

akropol – shahar qal'asi, shaharning balandlikka qurilgan va himoya devorlari bilan o'ralgan qismi

Aleksandr – Parisning ikkinchi ismi

Troyaning ayollari Zevs qiziga sig'inyotgan payt Buzruk Hektor yetib bordi hashamatli Paris uyiga. Qurgan edi uni Paris bir vaqt, butun Troyadagi Dong'i ketgan qo'llari gul me'morlarni chaqirib kelib: Akropolda, Priamning va Hektorning qasri yoniga Aleksandr uchun o'shal ahli me'mor g'oyat serhasham Xobxona-yu mehmonxona, dang'llama hovli qurgandi.

Ma'budmonand Hektor qo'lda o'n bir gazli nayzasi ila Kirib bordi uy ichiga; nayzasin qir uchida mis tig' Yaraqlardi va, shuningdek, oltin halqa – tig' tegrasida. U kirganda Paris o'zin hashamatli egri kamoni, Qalqoni-yu sovutini kiyib, taqib yasanar edi. Sohijjamol Yelena ham shu yerdaydi, kashtachi qizlar Davrasida o'tirib ish buyurardi ularga turli. Shunda Hektor inisiga tahqirona malomat qildi: "Hoy, sen badbaxt, kelib-kelib shu mahalda arazlaysanmi? Yuksak devor orqasida, shahrimizning bo'sag'asida Dahshatli yov bilan jangda qon to'kmoqda aziz xalqimiz; Tegramizda jo'sh urgan bu urush faqat sen tufayli-ku; Gar uchratsang mudhish jangdan yuz o'giran biron nomardni,

Koyib bergan bo'lar eding uni o'zing. Tur, urushga kir, Ilionga yov o't qo'yib, uni vayron etmasdan oldin".

"Telegramizda jo'sh urgan bu urush faqat sen tufayli-ku". Hektor ukasi-ga nega bunday demoqda?

?

Ma'budsifat Aleksandr darhol unga ayladi javob:
"Meni to'g'ri koyiding sen, og'a! Bunga haqqing bor albat;
Yuragimni yozay senga, o'tir, quloq sol kalomimga:
Meni bunda odamlardan ranjigani, arazlagani
Uchun bekor o'tiribdi, dema, men g'am chekmoqdadurmen.
Boya zavjam mayin so'z-la meni jangga undagan edi;
Endi bo'lsa, bu holimdan jang qilganim ma'qulligini
Payqab qoldim: zero, zafar el ichida emas barqaror.
Bo'lsa agar ilojing, kut, sovutlarim kiyay shitob-la;
Yo bo'lmasa, sen ketaver, men orqangdan yetib olgumdir".

Lekin og'a-buzruk Hektor churq etmadi unga javoban.
Yelena so'z aytdi shunda Hektorga xush tavajjuh aylab:
"Qayin og'am, tingla badbaxt va behayo kelingni so'zin!
Gar onamning ko'zi menga yorigan dam badkirdor quyun
Bekas tog'ga yo quturgan, sertalotum ummonga eltib
Tashlaganda va to'lqinlar o'z domiga tortganda meni,
Bo'lmas edi bu qirg'inlar, to'kilmasdi mardumlar qoni!
Bas, ma'budlar yozgan ekan peshonamga bu anduhlarni,
Bo'lmasmidi rioyatli, odamlarning malomatini
Tan olg'uvchi sohibkamol, sohibdil er ato etsalar?
Bu er esa hanuz tentak, tuzalmas-ov bundan keyin ham;
Shu fe'liga yarasha u, o'ylaymanki, tortgay jazosini!
Lek sen kirgil ichkariga, nafasingni rostla o'tirib;
Qalbing ezgan mening qusrim va Parisning gunohi erur:
Zevs sho'r etib yaratgankan ikkimizning peshonamizni,
Ki o'lsak ham noshoista qolgay bizdan xotira mangu".

Qadimgi yunon mifologiyasiga ko'ra, ma'budlar insonlar hayotini to'liq nazorat qilishini hisobga olsak, Yelena o'zini "badbaxt", "mardum-lar qoni to'kilishiga sababchi" hisoblashi to'g'rimi?

?

Yelenaga javob qildi shu chog' Hektor: "Meni undama,
O'tirmayman, qilsang hamki menga dildan xushmuomala;
Butun fikr-u zikrim olgan janggohdagi hamshaharlarim;
Ular meni mushtoq bo'lib kutmoqdalar. Sen ham eringni
Bunda olib o'tirma ko'p: jang maydonga otlansin jadal;
Tez orqamdan yetib olsin, men shahardan chiqib ulgurmay,
Birrov uyga kirgum hozir rafiqa-u laziz o'g'ilcham,
Uy ichlarim, joriyalar bilan diydor ko'rishmoq uchun:

danay – yunon
obdor – yaltiroq,
toblangan

Afina – Zevsning qizi,
donishmandlik va urush
strategiyasi ma'budasi

Kim biladi, yana uyga omon qaytish bo'larmi nasib,
Yo ma'budlar bu gal meni mahv etarmi danay qo'li-la".

Shunday deya dubulg'asi obdor Hektor tark etdi uyni.
Zum o'tmayin o'z muhtasham qasriga u yetib ham oldi;
Vale uyda topolmadi u gulbadan Andromaxani.
Xotin jajji o'g'ilchasi va bir bashang enaga ila
Minoraga chiqib, unda mahzun yig'lab, urar edi oh.
Hektor uyda o'zin jufti halolini topmagach, darhol
Ostonaga chiqib so'rdi ishlab yurgan joriyalardan:
"O, ayollar, tezroq ayting menga rostin: qani xotinim?
Yostiqdoshim Andromaxa qayga ketdi, ostonaga hatlab
Chiqdimi u qayinsingli yo ovsini oldiga birrov,
Yo Afina ma'badiga yo'l oldimi aksar ayollar
Bilan birga o'shal jangkor ma'budaga qilgali sajda?"

Shunda unga javob qildi sadoqatli kalitdor xotin:
"Hektor, baski, sen amr etding, bayon etgum men haqiqatni.
Xotining na qayinsingli, na ovsini oldiga chiqdi,
Na Afina ma'badiga yo'l oldi u aksar ayollar
Bilan birga o'shal jangkor ma'budaga qilgani sajda, –
Minoraga chiqqandi u: axeylardan troyaliklar
Yengilmoqda emish, degan shum xabardan bo'lib bezovta;
Eshitdi-yu xuddi telba bo'lgandek u, shahar devori
Tomon chopdi; enaga ham ketdi birga o'g'ling ko'tarib".

Shunday dedi, Hektor uydin naq shamoldek otilib chiqib,
O'zi kelgan xushmanzara ko'chalardan qaytdi orqaga.
U shaharni kesib o'tib, endi Askey darbozasiga
Yaqinlashib qolganida (chiqilardi shundan janggohga),
Duch keldi u ro'baro'dan yelib kelgan hur ma'shuqasi –
Etionning maqomida o'sib-ungan Andromaxaga.
Shoh Etion o'rmonzori quyuq Plak tog'in poyida –
Plakiya Fivasida kilik elin sultoni erdi;
Mis sovutli Hektorga shul shohning qizi bo'lgandi zavja.
Shu xotin-la to'qnashdi u: orqasida uning enaga
Turar edi qo'lda murg'ak chaqaloq-la – Cho'lpon yulduzdek
Xushro'y go'dak ikkovlarin yakka-yolg'iz farzandi edi.
Hektor unga Askamandriy deb ot qo'ygan, troyaliklar –
Astianaks; zero, Hektor Troyaning panohi erdi.

?

*Hektorning Andromaxani uchratgan joyiga e'tibor bering. Sizningcha,
mualif er-xotinning xayrlashuvi uchun aynan shu joyni tanlash orqali
nimaga ishora qilmoqda?*

Ota o'g'lin jamoliga boqib, asta jilmayib qo'ydi;
 Qarshisida turardi hur Andromaxa – ko'zlari giryon
 Va mahbubin bilagidan ushlab unga aytardi kalom:
 "Boshginangga koshki balo bo'lmasaydi dilovarliging!
 Aziz yorim, ayaysan na o'g'ilchangni, na men sho'rlikni.
 Ko'nglim sezur, yovlar seni mahv etgaylar bostirib kelib
 Yaqin kunda, o'shanda men baxti qaro qolgayman beva!
 Yashagandan ko'ra sensiz, qaro yerga kirganim afzal:
 Sensiz menga bu dunyoning shavq-u zavqi qolmagay mutlaq:
 Yozmishim g'am-anduh bo'lgay! Ki mening na mehribon onam,
 Na otam bor! Chaqqonoyoq Axilles qatl etgandi uni
 Kilik elin, cho'ng qopqali hur Fivani g'orat qilgan kun.
 U otamni o'z qo'li-la o'ldirgandi, lek sovutlarin, –
 Odamlarning dashnomidan qo'rqdi chog'i, – yechib olmovdi;
 Otamni u butun sovut-yarog'i-la yondirgan edi
 Cho'ng gulxanda; va qabr uygan edi xoki to'kilgan yerda,
 O'shal qabr atrofiga Zevs qizlari – tog' sanamlari
 Qayrag'ochning nihollarin o'tqazmishlar bir tekis qilib,
 Yetti nafar qondosh og'a-inilarim qolgandi uyda –
 Ular bari bir mahalda rihlat etdi Aid qa'riga:
 So'qim mollar, oq yungli qo'y-qo'zilarni oralab yurib,
 Topib olgan va qilichdan o'tkazgandi ularni Axill.
 U onamni – yuksak Plak poyidagi jannat malagin
 Bandi aylab olib ketdi chodiriga o'ljalari bilan,
 Ammo keyin beandoza to'lov olib, erk berdi unga;
 Lek baribir onam jonin oldi Feba otam uyida!

dilovar –
mard, jasur

Aid – yerosti
marhumlar
saltanati ma'budi

Feba – ma'bu-
dalardan biri

Hektor, endi men uchun sen – ham otamsan, ham aziz onam,
 Yolg'iz og'am ham, suyakli mahbubim ham o'zingsan, jonim!
 Rahming kelsin menga, murg'ak farzandingga, qolgin biz bilan,
 O'g'ilchangni yetim, meni – xotiningni tul qilma zinhor;
 Lashkaringni qo'ygil anjir daraxtiga yaqin: shu yerda
 Nahra borki, dushman uchun hamla qilmoq qulaydir undan:
 Ikki Ayaks, Ilomeney, Atreyzodlar, hatto Diomed
 Uch bor hamla qilgandilar shahrimizga shu nahra osha.
 Nahra haqda shipshigandir balki biron koshif karomat
 Yo qalblarin da'vati-la topgandirlar ehtimol uni".

nahra –
devor tuynugi

Dubulg'asi obdor Hektor xotiniga ayladi javob:
 "Ishtibohda ko'nglim mening; lek gar o'zim bosh tortsam jangdan,
 Unda har bir troyalik va har uzun ko'ylakli ayol
 Oldida men xijolatdan bosh ko'tarib yuraman qanday?
 Vijdonim yo'l qo'ymas bunga; men mardlikka odatlanganman,
 Troyalik erlar aro mardona jang qilib, padarim
 Va o'zimga shon orttirmoq odatimdir – bu senga ayon!

ishtiboh –
shubha

Taassufki, men ham fikran, ham qalban his etmoqdadurman:
 Bir kun emas, bir kun kelib, vayron bo'lgay azim Troya,
 U-la birga halok bo'lgay Priam ham, butun xalqi ham.
 Valekin, bil, kelgusida Troyaning, otam Priamning;
 Keksa onam Hekubaning boshlariga tushajak mudhish
 Savdodan ham, quturgan yov zarbasidan yer tishlayajak
 Qondosh, jondosh inilarim va behisob yosh-yalanglarning
 G'oyat mash'um taqdiridan ham, ey xotin, sening qismating
 Qalbim ko'proq iztirobga solmoqdadir! Beshafqat g'anim
 Shashqator yosh to'kishingga qaramasdan seni erkingdan
 Mahrum etib, o'z yurtiga olib ketgay asira etib.
 Sen Argosda cho'ri bo'lib, yov xotinga tikkaysan kashta,
 Messeis yo Hipereyning chashmasidan sen qalbing nolon,
 Ko'zing giryon, suv tashiysan; majbur etgay baxtiqarolik!
 Asoratda qon-qon yig'lab yurganingni ko'rganlar derlar:
 – Bu ojiza liionda bo'lgan jangda dilovarlikda
 Beqiyos va sohibkarnol mard Hektorning xotini edi!
 Shunday deya yana qalbing jarohatin yangilagaylar:
 Yana nogoh eslagaysan panohgohing – ering Hektorni
 Yo'q, asira bo'lganingni ko'rib, hazin nolalarinni
 Eshitgandan ming afzaldir qatl bo'lib, kirganim go'rga!”

Argos – Yunonis-
 tondagi shahar

?

*Troyaning vayron qilinishini bilib turib ham, Hektorning jangdan
 qaytmayotgani sabablarini qanday izohlaysiz?*

Shunday deb u o'g'ilchasin quchmoq uchun cho'zdi qo'llarin;
 Ammo go'dak qo'rqib ketib – o'z padarin qiyofasidan,
 Dubulg'asin yaraqlashi va cho'qqida yelpinib turgan
 Ot yolidan, – chinqirgancha enagaga yopishib oldi.
 Buni ko'rib jilmaydilar suyuk ota, mehribon ona.
 Shunda boshdan yechdi obdor dubulg'asin ilohiy Hektor,
 Uni yerga qo'yib, shirin o'g'ilchasin oldi qo'lga,
 Erkaladi, o'pdi, bosdi bag'riga va baland ko'tarib,
 Samodagi ma'budlarga shunday so'z-la iltijo qildi:

“O, Zevs, O, ma'budlar! Zorim tinglab shunday qilingki,
 Shu suyukli o'g'lim xuddi mendek nomvar bo'lsin el aro;
 Xuddi mendek dilo-var-u Troyada qudratli podsho.
 Ki vaqt kelib, jang maydondan qaytyotganin ko'rgan odamlar
 – Otasidan o'tib ketdi, – deb aytilsin xolisanillo.
 Har doim u jangdan qonli o'lja bilan qaytsin mardona
 Va mehribon onasining ko'nglin mudom aylasin xushnud!”

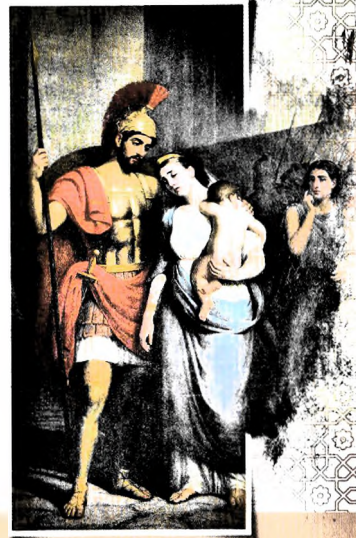
Deya Hektor mahbubasin pok ilkiga tutdi o'g'lini;
 Ko'zida yosh, labda jilva onaizor bosdi go'dakni

O'z muattar siynasiga. Uni quchdi er ko'ngli iyib
 Va zulfidan silab turib unga shunday takallum etdi:
 "O, dilbarim, anduh chekib, yuragingni ko'p ezaverma,
 Hech kim meni mahv etolmas, taqdir azal zid bo'lsa agar;
 Lek jahonga kelgan biron er, xo u mard, xo qo'rqqoq bo'lsin,
 Qochib taqdir ta'qibidan jonin saqlab qola olmagan.
 Sen boraqol, jonim, uyga, o'zing ovut ro'zg'or ishi-la;
 Ishingni tik, kashta to'qi, joriyalar xizmatin kuzat;
 Urush esa bul muqaddas llionda tavallud topgan
 Erkaklar-chun farz, ham qarzdir, men uchun-ku –
 inchunin, bilsang".

Hektor yoldor dubulg'asin oldi yerdan tugatgach so'zin;
 Chashmi giryon Andromaxa yo'l olarkan uyiga tomon,
 Qarab-qarab qo'yar edi orqasiga – sho'rlik, bezabon.
 Tez orada u Hektorning serhashamat uyiga yetdi;
 Uyda jami joriyalar jam ekanin ko'rgan zahoti,
 Andromaxa ular barin majbur etdi uvlab yig'lashga:
 Ki ochdilar aza ular hozirdanoq tirik Hektorga.
 Zero, uning mudhish jangdan sog' chiqishi va
 qahhor yovning
 Qo'lida mahv bo'lmasiga ayollarning yetmasdi ko'zi.

Bu payt Paris ham tark etdi dang'illama uyini jadal.
 Hamma yog'i yaraqlovchi dabdabali sovut kiygan bu
 Bodpo yigit shahar bo'ylab yela ketdi misli bo'rondek.
 Ki hozir u o'xshar edi arpa yem yeb ko'p turib qolgan
 Va yuganin uzib endi poyonsiz dasht bo'ylab yugurgan,
 Sho'x daryoda boshin adl tutib dadil suzgan ayg'irga;
 Bunday otning uzun yoli hilpiraydi gajak bo'ynida,
 U mag'rurdir o'zin go'zal ekanidan; shu boisdan ham
 Tuyoqlari uni yeldek uchirardi xonim biyalar
 Hamda tanish ot uyuri o'tlab yurgan o'tloqqa tomon:
 Serdabdaba qurollangan, jingalaksoch Aleksandr ham
 Ilionning ul sarbaland qasridan naq porloq oftobdek
 Chehrasidan nur yog'ilib, shod-u xurram chiqib borardi;
 Oyoqlari g'oyat ildam Paris tezda yetdi Hektorga;
 Hektor ma'sum rafiqasi bilan oz vaqt diydor ko'rishgach,
 Endigina vidolashib jo'nagandi uchrashgan yerdan.
 Avvalboshdan Aleksandr og'asiga yuzlandi shu chog':
 "Aziz og'am, men kuttirib qo'ymadimmi seni bu yerda
 Tayinlagan vaqtingdan kech qolmadimmi tanballik qilib?"

Unga obdor dubulg'ali buzruk Hektor ayladi javob:
 "O, jigarim! Birona ham nomusli zot sening askariy

"Hektorning Andromaxa bilan xayrlashuvi".
 XIX asr rus rassomi Sergey Proxorov ishlagan surat

bodpo – shamoldan
 tez, uchqur

Ishlaringni qoralolmas: sen dilovar muhoribdirsan;
Faqat aksar paytlarda sen sustkashsan va ishga yalqovsan;
Sen tufayli zahmat chekib jang qilyotgan azamatlarning
Dashnomini eshitsam gar, yuragim xun bo'lar isnoddan,
Hozir jangga shoshilaylik, keyin, agar Troyamizdan
Axeylarni daf qilishni va o'z ozod maqomimizda
Ma'budlarga hamd-u sano o'qimoqni nasib etsa Zevs,
Ana unda gaplashgaymiz bahamjihat, bamaylixtir".

?

1. Hektor va Paris hamda Andromaxa va Yelena o'rtasida qanday farqlarni kuzatdingiz?
2. Andromaxaning ota-onasi haqidagi lavha Hektor va Andromaxa-ning xayrlashuv sahnasiga nima maqsadda kiritilgan deb o'ylaysiz?
3. Hektorda otalik yoki erlik burchidan ko'ra jangchilik burchi ustun kelishi sabablari nimada deb o'ylaysiz?

Volfgang Petersen suratga olgan
"Troya" filmidan lavha (2004-yil)

YIGIRMA IKKINCHI QO'SHIQ

Hurkkan kiyik galasidek shahar kirgan troyaliklar
Dag'-dag' titrab suyanganча azim devor kungurasiga
Terlarini qotirar va chanqoqlarin qondirardilar;
Lek axeylar tik bostirib kelardilar devor poyiga.
Yolg'iz Hektor bu payt Askey minorasi ro'baro'sida,
Keng dalada mash'um qismat domida dong qotib turardi.
Shu chog' dedi sohibquvva Axillesga ma'bud Apollon:
"O, Peleyzod, foniь banda, nechun meni – boqiy ma'budni
Quvmoqdasan, yoxud chaqqon poylaringdan umidvormisan?
Yo hali ham sezmadimgi ma'budligim – g'azablanursan?
Parvo qilmay qo'yding hatto Troyaning lashkariga ham;
U shaharga kirib oldi; lek sen bunda izg'ib yuribsan.
Chekin; halok etolmaysan, men – boqiyman – o'lmayman aslo".

Axilles ham g'azablanib Febga bunday javob ayladi:
"Laqillatding meni sen, ey fosiqlikda beqiyos ma'bud!
Meni chetga chalg'itding sen! Yo'qsa, yovning yana ko'pini
Yer tishlatgan bo'lardim to darvozadan kirib ulgurmay!
Mahrum etding meni shondan; Troyaning o'g'lonlarini
Osongina xalos etding, qo'rqmay aslo intiqomdan sen...
Bo'lgandaydi ilojim, men olar edim intiqom sendan".

Axillesning ma'bud bilan bunday ohangda muomala qilishi uni qanday xarakterlaydi?

Poygalarda doim yutib sovrin olgan, jangarobaga
Qo'shilgan yel kabi uchqur otning tegmas yerga tuyog'i, –
Axillesning oyoqlari ham shunday tez yugurar edi.

Uni avval ko'rib qoldi minorada turgan Priam;
U quyundek kelar edi sovutlari yulduzdek chaqnab;
Bunday yulduz kuz faslida cho'g'dek porlab chiqar samoga
Va charaqlar siyo tunda misli oydek yulduzlar ichra,
Ammo uni shum alomat darakhchisi deb hisoblarlar
(Orionning iti deya nom qo'ygandir unga odamlar);
Baxtiqaro bandalarga yovuz bezgak ufuradi u, –
Axillesning mis sovuti ham porlardi shu yulduz misol.
Priam esa nola chekib musht urardi oppoq boshiga,
Qo'llarini ko'kka cho'zib, achchiq-achchiq ko'z yosh to'karkan,
Yolvorardi o'g'loniga; vale Hektor qopqa oldida
Jim turardi Axilles-la jang qilmoqlik ishtiyoqida.
Nuroniь chol mungli sas-la cho'zib ilkin dedi o'g'liga:
"Suyuk o'g'lim Hektor, tingla! Jangda yolg'iz ro'baro' kelma

Apollon – Zevsning o'g'li, musiqa va san'at ma'budi. Troya urushida troyaliklar tarafida bo'lgan

Peleyzod – Axill (Axilles) shoh Peley va ma'buda (nimfa) Fetidaning o'g'li bo'lgan

Feb – Apollon

?

Orionning iti – Sirius yulduzi, osmondagi eng yorug' yulduz

Likaon, Polidor –
Priamning o'g'illari

Pergam –
Troya qal'asi

Bu odamga, zero, Peley o'g'li seni mahv aylagay bot:
Quadratliroq erur sendan bu azamat maydoni harbdal!
U mal'unni ma'budlar ham men singari sevishgandaydi,
Allaqachon itlar toroj qilur edi uning jasadin!
Ana unda og'ir darddan tamom forig' bo'lardi qalbim!
Judo qildi meni u ko'p yosh va jasur o'g'lonlarimdan –
Yo mahv etib, yoxud olis orollarga qul qilib sotib
Bugun ham u judo qildi Likaon va Polidorimdan;
Zavjalarim malikasi Laofoya tug'gan bu ikki
O'g'lonimni ko'rmayapman shahar qochib kirgan el ichra.
O! Gar tirik bo'lsa ular – asirdalar, – argosliklardan
Albat sotib olurmiz mis va oltinga; bizda ko'p ular;
Nuroniy Alt o'z qizi-chun ko'p xazina bergandi menga.
Agar nobud bo'lib, Aid maskaniga ko'chgan bo'lsalar,
Ul mardlarni qora kunda tug'gan sho'rlik onaizorning
Hamda mening sho'rim qurur g'oyat og'ir bu judolikdan!
Lek Troya xalqi uchun bu unchalik og'ir dard emas;
Axillesning zarbasidan, o'g'lim, omon qolsang bas menga,
Aziz Hektor, biz bilan bo'!! Ilionga kir, shundagina
Shahrimizning jami ahlin qutqargaysan mahv bo'lishdan.
Axillga ham bermagaysan imkon zafar qozonmog'iga
Va o'zing ham sog' qolursan judo bo'lmay shirin joningdan!
O! Rahm qil baxtiqaro padaringga – jon chiqar cho'g'da
Zevs azobga solur meni ko'z oldimda namoyon qilib
Dunyodagi jami mudhish ofatlarni – toki tirikman;
O'g'illarim halok bo'lur, cho'ri qilib olib keturlar
Qizlarimni, Pergamdagi xonadonlar vayron qilinur.
Yana ma'sum go'daklarni yerga toptab o'ldirurlar ham,
Shum danaylar sudragaylar asirlikka kelinchaklarni!..
Shu barini ko'rsatur Zevs menga hali... Ko'rgilik ekan!
Va nihoyat, biron qattol yov uyimning bo'sag'asida
Yuragimni teshib, jonim vujudimdan sug'urib olgay;
Men mudom o'z dasturxonim ne'mati-la boqqan itlarim
Shunda mening qonim ichib, ostonaga mahzun dil ila
Bosh qo'yurlar tilka-pora bo'lgan jismim tevaragida!”

Oh urdi chol va tutamlab ketdi oppoq sochini,
Lekin o'g'li Hektorni hech o'z ahdidan qaytarolmadi.
Shunda uning onasi ham bir tomonda yig'ladi nolon;
U yoqasin chok qildi-yu, qo'li bilan oppoq siynasin
Ko'rsatgancha, shunday dedi o'z o'g'liga ko'z yosh aralash:
“Rahm qilgil, o'g'lim, sho'rlik onangga, shu siynam hurmatil!
Murg'ak go'dak chog'laringda oq sut berib allalaganim
Rost bo'lsa gar, aziz o'g'lim, shuni eslab tingla kalomim:
Qattol erning qarshisida turma yolg'iz, tez qo'rg'onga kir!
Ul g'azabnok gar mahv etsa seni, o'g'lim, nuridiydamni,

Nasib etgay na menga va na xotining Andromaxaga
Boshing uzra aza tutib ko'z yosh qilmoq; zero, jismingni
Qonxo'r itlar g'ajigaylar mirmidonlar qarorgohida!"

mirmidonlar –
Axill boshchilik
qilgan qabila

*Priam va Hekuba nega Hektordan shaharga kirishini o'tinishmoqda?
Muallif ota-onaning kechinmalarini tasvirlash uchun qanday vositalarni
qo'llagan?*

Ota bilan ona shunday o'ksib yig'lab yolvorardilar,
Lek ularga aziz o'g'lon bu safar ham osmadi quloq;
Jim kutardi u tik bosib kelyotgan mard Peleyzodani.
Zaqqum giyoh yeb, vujudi g'azab ila to'lgan ajdaho
Tog'dagi bir g'or og'zida gajak bo'lib to'lg'anar ekan,
Ko'zidan o't sochib har yon alanglaydi, ov axtaradi, –
Hektor ham do'ng qalqonini tirab qo'yib devor poyiga
Xuddi shunday mardonavor turar edi raqibin kutib,
Nihoyat u shunday dedi o'z-o'ziga, ma'yus xo'rsinib:
"Jangdan qochib men shaharga kirsam agar, isnodga qolgum!
Eldan burun Polidamas ta'na toshin otur boshimga;
Ki u kecha tunda taklif qilgan edi butun lashkarni
Ilionga qaytarmoqni, – jangda ko'rgach Axillni yana.
Unga quloq osmagandim, quloq ossam yaxshi bo'larkan!
Shu bemulohazaligim nobud qildi bugun xalqimni.
Troyalik erkaklar va ayollardan uyatga qoldim!
Ilionlik eng olchoq kas bir kun shunday deyishi mumkin:
– Hektor xalqni nobud qildi o'z kuchiga ishonib ortiq, –
Demakki, ming karra afzal Peley o'g'lin mahv etib jangda,
G'olib qaytmoq, yo muqaddas Troyaning bo'sag'asida
Halok bo'lmoq ul dilovar ila bugun jang qilib keskin!
Yo ehtimol... bu nurafshon qalqonimni va dubulg'amni
Yechib qo'yib, mis nayzamni esa tirab devorga hozir,
O'zim peshvoz borsammikin Peleyzoda istiqboliga
Agar unga Yelenani, unga qo'shib Paris kemada
Ilionga olib kelgan – bu ixtilof ibtidosini –
Boylklarni qaytarishga so'z bersam-chi bitta qoldirmay?
Ayni paytda, bu muqaddas Troyada mavjud jamiki
Xazinani yig'ishtirib danaylarga bo'lib bersam-chi?
Va nihoyat, ont ichirsam troyalik oqsoqollarga:
Hech nimani yashirmasdan shahardagi jami boylikni
Yig'ib kelib yovga bermoq borasida?... Qanday bo'larkin?

Tavba! Nelar xayolimga kelur? Yo'q, yo'q, yolvormam unga!
Peleyzoda menga rahm qilmaydiyam, mensimaydiyam;
Aksincha, gar qurolimni yerga qo'ysam, u hujum qilib,
Shu ondayoq ojizani mahv etgandek o'ldirur meni.
Yo'q, yo'q, endi visol topgan yigit bilan qizcha singari

Polidamas –
Hektorning do'sti

Gapni eman yoki toshdan boshlamoqlik qo'l kelmas bizga;
Qishloqi qiz bilan yigit bunday chog'da xush suhbat qurur;
Biz, yaxshisi, jang qilamiz! Shunda shohid bo'lamiz, Zevsning
Ikkimizdan kimga ato etganiga g'olibiyatni!"

Hektor nega dastlab Axillesga Yelenani va Troya boyliklarini topshirishni o'ylab, keyinchalik bu fikridan qaytdi? Uning ma'buda farzandi bo'lgan Axillesga bas kela olmasligini bilib turib ham jang qilishga qaror qilganini qanday baholaysiz?

Arey (Ares) –
Zevsning o'g'li,
urush ma'budi

Shunday o'yga tog'landi u; Arey kabi mudhish Axilles
Yaqin keldi janggoh uzra dubulg'asin o'tdek porlatib;
O'ng yelkaga ko'targandi shumtol bandli ota nayzasin;
Egnidagi sovutlari porlar edi ko'z qamashtirib,
Naq o't olgan alangadek, bosh ko'tarib chiqayotgan quyoshdek yoxud.
Hektor ko'rib qo'rqib ketdi; turolmadi Axillni kutib;
Qochdi Askey qopqasidan, yuragini hovuchlagancha.
Umid bog'lab poylariga, quva ketdi uni Axilles,
Qushlar ichra eng chaqqoni tog' lochini g'ayri tasavvur
Tezlik bilan uchib, qo'rqoq kabutarning payiga tushar:
Sho'rlik unga chap berar, lek lochin uning ortidan qolmas
Va aksar payt qiyqirgancha hamla qilib o'ljani tutar, –
Axilles ham misli quyun quvar edi Hektor ortidan,
U "oyog'in qo'lga olib" qochar edi devor yoqalab.
Ular jadal bir tepadan va bir anjir yonidan o'tib,
Arava yo'l bo'ylab shahar devoridan uzoqlashdilar
Va yetdilar zilol suvi qaynab turgan ikki buloqqa,
Ki serto'lqin Askamandr sarchashmasi edi bu suvlar.
Bir chashmadan g'oyat qaynoq suv oqardi va uning ustini
Muttasil bug' burkagandi, gulxan uzra qalqqan tutundek;
Ikkinchisin suvi hatto saratonning o'rtasida ham
Misli do'l yo pag'a-pag'a yog'gan qordek muz va yax edi.

Shu buloqlar yaqinida silliq toshlar bilan o'ralgan
Ikki najib hovuz bo'lib, bir zamonlar, tinchlik davrida
Troyalik xotinlar va dilbar qizlar bu hovuzlarda
Kir yuvgani kelardilar – argosliklar kelmasdan oldin.
Qochyotgan ham, quvyotgan ham yelib o'tdi shu hovuzlardan.
Qochgan kuchli, quvyotgan ming bor undan kuchliroq edi,
Lek bu poyga, poygachilar oddiy muzdi: qurbonlik buqa
Yoki uning terisini olish uchun boshlanmagandi;
Yo'q, Hektorning joni uchun boshlangandi bu musobaqa.
Marhum erning ruhini shod etmoq uchun uyushtirilgan
Poygalarda chavandozlar nodir sovrin: navnihol qiz yo
Sepoyaga erishmoq-chun keng davrani uch marotaba
Yeldek chopib chiqqanidek quyun yanglig' uchqur otlarda, –

muzd – mukofot

Bu mardlar ham uch marota chopib chiqdi buyuk Troya
Atrofini. Ma'budlar-da kuzatardi ular poygasin.
Dedi shunda boqiylar-u foniylarning sarpadari Zevs:
"Evoh! Menga aziz bo'lgan pahlavonni quvlaganlarini
Ko'rdim-u men, og'ir anduh qamrab oldi yurak-bag'rimni!
Pokdii Hektor menga atab buqalarning semiz sonini
Ko'p marota yondirgandi Pergamda va yuksak Idada:
Bugun esa yeldek chopqir va g'oratgar Axill Hektorni
Tirqiratib quvlamoqda Troyaning bo'sag'asida.
Yo ma'budlar, dildan puxta o'ylab ko'ring, maslahat bering:
Saqlaymizmi Hektorni biz shum o'limdan, yo Peleyzodning
Bu safar ul dilovarni yengishiga yo'l qo'yamizmi?"
Shahlo ko'zli qiz Pallada javob qildi shu zahot Zevsga:
"Bulutquvar, chaqmoqotar ota! Nelar deyursan asti?
Tug'ilganda qismatiga halok bo'lmoq bitib qo'yilgan
Bir bandani shum o'limdan butkul xalos etmoqchimisan?
Ixtiyoring, lekin senga qo'shilmagay aksar ma'budlar!"

g'oratgar –
talonchi, bosqinchi

Pallada –
Afina

Bulutquvar Zevs qiziga shu zahoti ayladi javob:
"O, Afina, erka qizim, qo'rqma aslo! Jiddiymas gapim.
Senga bo'lgan marhamatim hadi yo'qdir, aziza qizim.
Yuragingda ne niyating bo'lsa, bajar paysalga solmay".

Dedi Zevs va Afinaning jo'shqin qalbin jo'shtirdi yana;
Yuksak Olimp cho'qqisidan u quyundek uchdi zaminga.

Axill esa quvar edi mard Hektorni mudom beto'xtov.
Tozi kiyik bolasini haydab chiqib g'ordan – inidan,
Quva boshlar chakalakzor va jarliklar osha tog'ma-tog':
Hattoki u biron buta panasiga berkinganda ham,
Uning isi va izidan quva-quva tutgay nihoyat, –
Axillesdan qocholmadi kiyik kabi Priamzoda ham.
Har gal qopqa sarhadidan o'tyotganda Hektor sarbaland
Minoraga o'zin urmoq bo'lar edi. Troyaliklar
Uni shunda hifz qilgan bo'lardilar devorda turib
Lek har safar chaqqon Axill najot yo'lin to'sib, Hektorni
Chetga quvar, o'zi esa yugurardi devor yoqalab.
Tush ko'rganda odam quvgan odamiga yetolmagandek,
Biri qochib ketolmay hech, biri quvib yetolmagandek,
Hektor qochib ketolmasdi. Axill quvib yetolmas edi.
Hektor bu gal mash'um qismat va o'limdan qocholmasdi ham,
Gar Apollon so'nggi marta unga madad bermaganida;
U Hektorning bilagiga kuch, poyiga g'ayrat baxsh etdi.
Peleyzoda lashkariga boshi bilan ishora qilib,
Farmon berdi Priamzoda ustiga o'q yog'dirmslikni,
Ki Hektorni o'zi yengib, yolg'iz o'zi shon quchmoqchiydi.

qopqa – darvoza
hifz – himoya

g'orib – mag'lub
Chaqmoqdor –
Zevs, samo va
chaqmoq ma'budi
Deifob –
Hektorning ukasi

To'rtinchi bor yetganida ular Ksanf sarchashmasiga, Chaqmoqdor Zevs olib oltin tarozuni, qo'sh pallasiga Mangu uyqu baxsh etuvchi ikki o'lim qur'asini qo'ydi: Bitta qur'a Axillniki, ikkinchisi Hektornikiydi, Tarozi ko'tardi Zevs; og'ir ketib Hektor pallasini, Tortdi uni Aid sari; Feb o'zini oldi chekkaga, Chashmi tobon Afineya kelib Peley o'g'li qoshiga, Unga shunday dabdabali so'zlar ila tavajjuh qildi: "O, ma'budlar arzandasi, saxovatli Axilles, bugun Buyuk zafar eltajakmiz mirmidonlar qarorgohiga: Jangga to'ymas Hektorni biz bugun albat g'orib etgaymiz, O'ylaymanki, endi ul mard bizdan qochib qutulolmaydi, Panohgohi kumushkamon Feb – Apollon qancha ter to'kib Yolvormasin, qodir padar Chaqmoqdorning poyiga yotib. Sen, Peleyon, damingni ol; Priamzodni o'zim qoshingga Boshlab kelib, uni sen-la jang qilmoqqa da'vat etaman".

Shunday dedi Zevsning qizi; Peleyzoda ham rozi bo'ldi Va mis tig'li ulkan obdor nayzasiga tayandi asta. Afina ham yeldek uchib yetib oldi Priamzodaga. To'xtab uning qarshisida Deifobning qiyofasida, Makkorona so'zlar aytdi ovozi ham o'zgartirgancha: "O, e'zozli og'am! Seni Axilles ko'p qiynab qo'yibdi Azim shahar Troyaning atrofida beto'xtov quvib, Kel, shu yerda to'xtaylig-u, kutaylik biz mardni mardona!"

Qodir og'a – dubulg'asi obdor Hektor javob ayladi: "O, Deifob! Sen azaldan eng suyukli inim bo'lgansan Hekuba va Priamdan dunyo kelgan o'g'illar ichra; Endi esa senga bo'lgan mehrim yana bo'ldi ziyoda; Zeroki, sen meni dashtda yolg'iz ko'rib, yordam bergani Chiqib kelding, lek boshqalar o'tiribdi qo'rg'onda loqayd".

Yana unga javob qildi Chaqmoqkorning shahloko'z qizi: "Hektor, mening poyim quchib yolvordilar otam va onam; "Bizni tashlab ketma", deya yoronlar ham qildi iltijo; Shu daraja oldirishgan yuraklarin ularning bari. Ammo qalbim seni qo'msab, undayverdi istiqbolingga. Kel, ikkimiz dadil turib, otashin jang qilaylik bunda: Nayzalarini ayamaylik: qani, Axill biz ikkimizni Halok etib, kemasiga qonli siloh-sovutimizni Eitarmikin, yo sen uni nayzang-la mahv etarmikansan?!"

?

Zevs va Afina bilan bog'liq lavhalardan qadimgi yunon ma'budlarini qanday tasavvur qildingiz? Ular qaysi xususiyatlari bilan oddiy insonlarga o'xshaydi?

Shunday nayrang so'zlar bilan Hektorni u boshladi olg'a,
 Ikki botir kelib turdi bir-birining ro'baro'siga.
 Axillesga avval obdor dubulg'ali Hektor gap qotdi:
 "Peleyzoda, endi ortiq olib qochmaman sendan o'zimni!
 Men hamlangdan qochib, uch bor Troyaning gir atrofini
 Yelib chiqdim: lekin endi qalbim meni da'vat etmoqda
 Sen ila jang qilmoqlikka; yo o'laman, yo o'ldiraman!
 Ma'budlarni shohidlikka chaqiraylik; yaxshi guvohdir
 Ular bari, shartimizga xolisona amal qilurlar:
 Basharti Zevs irodasi ila sendan ustun chiqsam-u
 Qurolim-la joning olsam, jasadingni tahqirlamayman;
 Faqat ajib sovutingni yechib olib, mirmidonlarga
 Qaytib bergum jasadingni; sen ham amal qilgil shu shartga".
 Chaqqonoyoq Axill unga o'qraygancha baqirib berdi:
 "O, sen manfur ag'yor Hektor, menga taklif qilma shartingni!
 Sher va odam orasida bo'lmasin va bo'lmas ittifoq;

Hech qachon qo'y bo'ri bilan do'st va totuv yashay, olmagay;
 Ular mudom bir-biriga qarshi g'addor g'anim erurlar, –
 Xuddi shunday, ikkimizning o'rtamizda hech qanday mehr
 Yoki bitim zohir bo'lmas, to bittamiz jondan ayrilib,
 O'z qoni-la qahhor Arey chanqog'ini qondirmaguncha!
 O, dilovar, ishga sol harb san'atingni! Zeroki, bugun
 Sen eng mohir nayzaandoz va mard jangchi bo'lmoq'ing kerak!
 Qochmoqqa hech imkonning yo'q; tezda mening mis nayzam ila
 Afina mahv etgay seni; ana shunda birvarakayga
 Janggohda sen halok qilgan do'stlarimning xunin olgayman!"

Dedi u va cho'ng nayzasin qulochkashlab turib itqitdi.
 Dubulg'ali obdor Hektor buni ko'rib chap berib qoldi;
 U engashdi, tepasidan uchgan nayza sanchildi yerga;
 Lek Pallada troyalik mard Hektorga ko'rinmay turib,
 Uni yerdan sug'urdi-yu Axillesga tutqazdi yana.
 Hektor baland ovoz bilan na'ra qildi Peley o'g'liga:
 "Zarbang bekor ketdi, qattol! Sen ma'budvash, eshitmagansan
 Qismatimni ma'bud Zevsdan, garchi, shunday degan bo'lsang ham
 Shunchaki, sen makr ila quruq vaysab, meni – Hektorni
 Qo'rqitmoqchi, jasoratim va qudratim qirqmoq bo'lgansan,
 Yo'q, qochmaman men; nayzangni sen kuragimga sancholmagaysan,
 Mard bo'lsang, tik ko'ksimga sanch ma'bud xohish bildirsa magar.
 Illo mening nayzamdanda ham ehtiyot bo'! O, koski edi
 Uning o'tkir tig'in sening alp to'shingga botira qolsam!
 Ilionli o'g'lonlar-chun bu qonli jang yengil ko'chardi,
 Gar seni men mahv etolsam – seni – xalqning mash'um ofatin!"

Hefest – Zevsning
o'g'li, olov ma'budi

Dedi u va cho'ng nayzasin qulochkashlab turib itqitdi,
Borib tegdi nayza Axill qalqonining qoq o'rtasiga;
Vale nayza urildi-yu chatnab qaytdi ortga qalqondan.
Hektor ko'rib xafa bo'ldi nayzasining zoye ketganin;
Esankirab qolgandi u; o'zga nayza yo'q edi qo'lda.
Shunda yangroq ovoz bilan inisini yordamga chorlab,
Nayza talab qildi; ammo g'oyib bo'lgan edi Deifob.
Buni Hektor o'z qalbi-la his etdi-yu dedi o'ziga:
"Ne nadomat! Menga o'lim yo'llamoqda boqiy ma'budlar!
Jasur inim Deifobni menga qo'ldosh deb o'ylagandim;
Ilionda o'tirur u; laqillatdi meni Pallada.
Yonboshimda turar o'lim! Qocholmayman endi men undan!
Yo'qdir najot! Shubhasizki, avvallari pushtipanohim,
Xaloskorim bo'lgan Zevs va Zevs o'g'loni ma'bud Apollon
Shunday hukm chiqarganlar; mana, chiqdi qismatim hukmi!
Lek bekorga o'lmam, xoki turob bo'lmam shuhrat qozonmay;
Bir jasorat ko'rsatayki, avlodlarga yetsin dovrug'im!"

Shunday deb, u chap yoniga osilgan cho'ng g'ilofdan ulkan,
Nihoyatda o'tkir, zalvar shamshirini sug'urdi jahd-la;
Bulutlardan ham balandda uchib yurib, to'satdan yerda
Bir quyon yo qo'zichoqni ko'rib qolgan ochofat burgut
Sho'ng'igandek birdan pastga, – mard Hektor ham butun kuchini
Yig'ib, birdan olg'a yurdi silkigancha qattol shamshirin.
Axilles ham hamla qildi butun qalbi to'lib g'azabga;
U muhtasham va serbezak qalqoni-la to'sdi ko'ksini;
Tebranardi boshidagi to'rt qatlamli cho'ng dubulg'asi,
Bu dubulg'a cho'qqisiga – tarog'iga Hefest qo'li-la,
Qo'ndirilgan oltin rangli bir tutam yol yelpinar edi.
Zulmat tunda yulduzlarning orasida Cho'lpon yulduzi
Qanday go'zal shu'la sochib porlab tursa kechki shafaqdek, –
Axillesning g'oyat ajib nayzasi ham porlardi shunday;
O'ng qo'lga ushlab uni Priamzodning jonin olmoqqa
Chog'lanarkan, axtarardi raqibining qaltis yerini.
Lek Hektorning butun jismi, Patroklni o'ldirganida
Yechib olgan hashamatli mis sovut-la to'silgan edi.
Faqat uning o'mrovidan sal yuqori – halqumigina
Ochiq qolgan ediki, shu edi yolg'iz zaif tomoni;
Yela kelib nayza sanchdi Axill uning shu halqumiga;
Mard Hektorning oppoq bo'ynin teshib o'tdi ajalkash nayza,
Faqat uzib yubormadi butkul uning kekirdagini,
To o'limi oldidan u ayta olsin ikki og'iz so'z;
U zaminga "gurs" quladi, – na'ra tortdi Axilles shodon:
"Patroklni o'ldirib sen o'zing tirik qolmoqchi eding!
Sen mendan ham hayiqmading, jang qilmasdan turgan chog'imda,
Yo'q, ey nodon g'anim! Axey kemalari panasida men –

Uning sendan ming bor kuchli qasoskori – men turgan edim.
Ha, men sening tizing bukdim! Yem bo'lgaysan it-u zog'larga,
Patroklni esa izzat bilan dafn qilur danaylar”.

Dubulg'asi obdor Hektor dedi unga zo'r-bazo'r ihrab:
“Aziz joning, ota-onang haqqi, sening poying quchaman.
Yolvoraman, otma jismim mirmidonning it, zog'lariga;
Sen og'zingga sig'ganicha mis va oltin so'ra men uchun;
Aytganingni yuborurlar padarim va mehribon onam;
Jasadimni qaytarsang bas, toki jami troyaliklar
Aza tutib, izzat bilan bul jismimni o'tga qo'ysinlar”.

Chaqqonoyoq shoh Axilles dedi unga xo'mrayib turib:
“Sen, it, bekor quchma poyim, tilga olma otam-onamni!
Quloq ossam g'azabimga, o'zim go'shting yegan bo'lardim,
Seni tilka-pora qilib, – bizga shuncha badkorlik qilding?
Yo'q, hech bir kas jasadingni kemiryotgan itni haydamas!
Agar menga o'n, yigirma marta ortiq bebaho tuhfa
Olib kelib, yana shuncha boylik va'da qilishganda ham;
Shoh Priam vazningga teng oltin tortib berganida ham,
Hekuba o'z tug'gan o'g'lin ko'rolmaydi o'lim to'shakda,
Boshing uzra to'yib-to'yib yig'olmaydi onaizoring;
Jasadingni quzg'unlar-u itlar talon-toroj qilgaylar!”

“Axill va Hektor”. XVII asr niderland rassomi
Piter Paul Rubens ishlagan surat

Dubulg'asi obdor Hektor dedi unga jon berar ekan:
"Sezgan edim iltijomni inobatga olmasligingni:
Kimligingni bilar edim; toshdan ekan yuraging sening.
Shoshma hali, sen nechog'lik iqtidorli bo'lma, baribir,
Paris ila cho'ng mergan Feb seni Askey darvozasida
Mahv etganda, men ma'budlar qahri bo'lib zohir bo'lgayman!"
Hektor shunday dedi-yu shum o'lim yumdi uning ko'zini;
Jismini tark etib ruhi, asta tushar ekan Aidga,
Zorlandi kuch va yoshligin tortib olgan talx qismatidan.

Peleyzoda yana xitob qildi shunda o'lik jasadga:
"Sen o'laver! O'z muqarrar o'limimni men adl turib
Kutib olgum, chaqmoqdor Zevs va ma'budlar ravo ko'rgan on!"

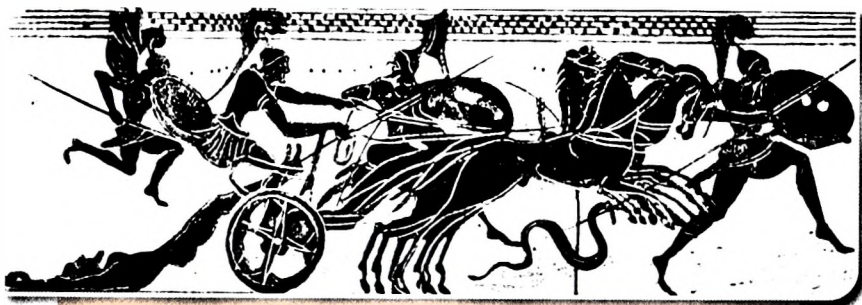
Shunday deya tortib oldi u jasaddan qattol nayzani
Va bir chetga otib uni, mard Hektorning qonli sovutin
Yecha ketdi. O'zga axey mardlari ham keldilar yelib.
Hamma hayrat bilan boqar pahlavonning bo'y-basti-yu
Jamoliga va sanchardi bir-bir kelib unga nayzasin.
Ba'zi erlar bir-biriga yuzlanishib shunday derdilar:
"Qara, Hektor kemalarga o't qo'ymoqchi bo'lgan chog'iga
Qaraganda ancha mo'min va muloyim bo'lib qoptimi?"

Ko'plar shunday der edilar, yaqinlashib tig' sancharkanlar.
Lekin bu payt Peleyzoda yechintirib bo'lib jasadni,
Axeylarning davrasida shunday balandparvoz nutq aytdi:
"O, yoronlar, mard axeylar, o, Areyning jasur lashkari!
Bir o'zi o'z lashkaridan ko'p yovuzlik qilgan bu erni
Mahv etishga noil qildi oxir meni boqiy ma'budlar.
Endi hujum qilgaymiz biz metindevor azim shaharga;
Hujum qilib, uning ahlin niyatini bilib olgaymiz;
Endi Hektor o'lgandan so'ng, tark eturmi ular qal'ani,
Yoki uni muhofaza qilurlarmi sarkardasiz ham?
Evoh, nechun bunday xayol qutqu solur mening qalbimga?
Bandargohda dafn etilmay yotur hamon do'stim Patrokl!
Hali tirik ekanman men, yurarkanman tiriklar aro,
Oyoqlarim harakatda ekan, aslo unutmam uni!
O'lgan banda xotirasin yo'qotadi Aidga tushgach;
Hatto o'shal maskanda ham unutmam men sodiq do'stimni!
O, axeylar, keling endi, kuylagancha zafar qo'shig'in
Priamzodning jasadini bandargohga sudrab boraylik.
Biz munavvar zafar quchdik! Halok bo'ldi ilohiy Hektor!
Troyalik mardlar ma'bud deb sig'ingan dilovar Hektor!"

Deb, noshoist bir ish qildi Peleyzoda jasadni xo'rlab:
U Hektorning tovonini va to'pig'ining orasidagi

Payni teshib, undan tasma o'tkazdi-da, jangarobaga
 Bog'lab qo'ydi tasma uchun; jasad boshi sudraldi yerda;
 Arobaga chiqdi-yu u ko'z-ko'z qilib nodir sovutni,
 Qamchi urdi otlariga: mute otlar yeldi shamoldek,
 To'zon turdi yer sidirib borayotgan jasad ortidan;
 Priamzodning bir vaqtlar ko'p bejirim bo'lgan boshi ham,
 Uning qora sochlari ham changga botdi; bu ulug' boshni
 O'z yurtida tahqirlardi endi g'anim Zevs xohishi-la!
 O'z dilbandin changga botib xor bo'lganin ko'rgan volida
 Yulib oppoq sochlarini, boshidagi o'rtugin otib,
 Oh urgancha o'g'lin qo'msab, achchiq-achchiq yig'lay boshladi.
 Achchiq-achchiq ko'z yosh qildi kekxa ota; butun aholi
 Aza tutdi; oh-u nola bosib ketdi butun shaharni.
 Go'yo azim Ilionni poyidan to cho'qqisigacha,
 U boshdan bu boshigacha yong'in qamrab olganday edi!
 O'zin Askey qopqasiga otib, janggoh chiqmoqchi bo'lgan
 G'amnok cholni zo'rg'a ushlab turardilar troyaliklar.
 Mahzun podsho har bir erni nomin atab, oyoqlariga
 Yiqilarkan, o'ksib-o'ksib yig'lar edi iltijo qilib:
 "Tutmang meni, o, azizlar, qo'ying, chiqay shahar tashiga!
 Borgum o'zim mirmidonlar kemalari poyiga yolg'iz
 Va yolvorgum ul toshbag'ir, bediyonat Peleyzodaga.

o'rtuk –
yopinchiq, parda

"Axillning Hektor jasadini tahqirlashi". Qadimgi yunon vazasidagi surat.
 Mitlarga ko'ra, Apollonning iloni jasadni shikastlanishdan saqlagan

Oq soqolim hurmati, u shafqat qilar men qariyaga;
 U ham inson, munkillagan padari bor uning ham mendek;
 Keksa Peley Troyaning sho'ri qilib o'stirdi uni,
 Valekin yuz karra mening – Priamning sho'ri bo'ldi u!
 U ne-ne yosh o'g'illarim xazon qildi muhorabada!

muhoraba –
jang

Hammalarin o'lgani ham bir bo'ldi-yu, sarlochinimdan
 Ayrilganim o'zi ham bir azob bo'ldi; bu anduh meni
 Go'rga tiqqay! O, koshkiydi jon bersa u shu qo'llarimda,
 Hech bo'lmasa, yig'lab-yig'lab yuragimiz bo'shatardik biz, –
 Biz, notavon ota bilan baxtiqaro ona ikkimiz!"

Ho'ng-ho'ng yig'lab dedi podsho; jo'r bo'ldilar troyaliklar,
 Hekuba ham xotin-xalaj ichra mungli yig'lay boshladi;
 "Nuridiydam, ne azobga qoldirding men – baxtiqaroni?
 Ilionda mening yolg'iz faxrim eding kecha-yu kunduz,
 Sen suyangan tog'i eding erkak, ayol, yosh-u qarining!
 Har yerda el pushtipanoh ma'budlardek xushlardi seni:
 Sen Troya elin buyuk iftixori eding, toylog'im,
 Bag'rimizdan tortib oldi o'lim sendek aziz insonni!"

Lek Hektorning ahvolini bilmas edi uning zavjasi;
 Hali hech kim darvozadan tashqarida, jang maydonida
 Uning o'lib yotganini aytmagandi yugurib kelib.
 U qasrning eng chekka bir go'shasida qirmizi mato
 To'qir edi ajib, turfa gullardan naqsh solib sathiga.
 Sal oldinroq amr etgandi u sumbulsoch joriyalarga,
 Mahobatli sepoyni ostiga o't qalab, janggohdan
 Horib qaytgan Priamzodga suv isitmoq lozimligini.
 Sho'rlik xotin! U Hektorni keng dalada Axill qo'li-la,
 Afineya o'ldirganin xayoliga ham keltirmasdi.
 Birdan faryod qilgan sasni eshitdi u minora yoqdan,
 Vujudi bir seskandi-yu tushib ketdi qo'ldan urchug'i;
 Turib ketib u o'rnidan dedi ikki joriyasiga:
 "Qani, turing, yuring men-la, ko'rmoqchiman ne bo'lganini;
 Qaynotamning ovozini eshiturman; qalbim hapriqib
 Chiqmoq bo'lur o'z qinidan; tizzalarim qaltiramoqda!
 Priamzodlar boshiga bir shum falokat tushmadimikin?..
 O! Daf bo'lsin xunuk xabar! Lek baribir qalbim larzada..
 Yo ehtimol ma'budmonand mard Hektorni dashtda Axilles
 Qopqa yoqqa yo'lin kesib quvyatkandir yakka o'zini!
 Tag'in erim jasoratdan bevaqt judo bo'lmadimikin?
 Botir Hektor hech vaqt o'zin urmas edi olomon ichra;
 Doim olg'a otildirdi, jasoratda beqiyos edi!"

Shunday deb u o'z ko'shkidan yelib chiqdi hayajon ila
 Go'yoki bir menadadek: joriyalar ergashdi unga;
 Uchib chiqdi minoraga, odamlarning orasin yorib
 Olg'a o'tdi va atrofga ko'z yugurtib devor boshidan,
 Boshdan oyoq changga botgan bir jasadni ko'rdi dalada, –
 Otlar axey kemalari tomon sudrab borardi uni.
 Andromaxa ko'z oldini birdan qora zulmat burkadi;
 Bir oh urib hushdan ketdi u chalqancha yiqilar ekan.
 Boshidagi hashamatli bog'ichlar ham, ajib uqadan
 Jiyagi bor nafis to'r ham, oltin tojli Afroditaning
 Armug'oni – urtugi ham uchib ketdi (pahlavon Hektor

menada – esini
 yo'qotgan ayol

Bir vaqtlar bisyor qalin evaziga Andromaxani
 Etionning maqomidan o'z uyiga olib ketganda,
 Bu bebaho urtukni hur Afrodita tuhfa qilgandi).
 Quti o'chgan, g'am adoyi tamom qilgan Andromaxaning
 Atrofida ovsin, qayin singillari parvona edi.
 U hushiga kelib oxir chuqur bir tin oldi-yu, so'ngra
 Achchiq-achchiq ko'z yosh to'kib faryod chekdi ayollar ichra:
 "Sho'rpushona ekanman men, o Hektorim! Ikkalamiz ham
 Badbaxt bo'lib tug'ilibmiz: sen – Priam koshonasida,
 Men – Fivada, Plak tog'in yonbag'rida, shoh Etionning
 Maqomida; badbaxt otam meni – badbaxt qizin papalab
 Katta qildi. O, yaxshiydi bu kunimdan tug'ilmaganim!
 O, shavharim, sen Aidga – yer qa'riga rihlat etyapsan
 Men bevani g'am-u anduh og'ushiga tashlab tamoman:
 Endi ikki benavodan dunyo kelgan sho'rlik o'g'limiz
 Yetimlikning mashaqqatin tortur mudom! O, endi na sen
 Unga homiy bo'lolasan, na u senga tayanch bo'ladi.
 Hattoki u axeylarning qirg'inidan omon qolsa ham,
 Qolgan umri og'ir mehnat, qayg'u-hasrat bilan o'tadi;
 Begonalar tortib olur yetimchani yur-u suvini.
 Mahrum bo'lur sho'rlik yetim do'stlaridan, boshpanasidan:
 Ko'zlari nam va boshi xam tentib yurar bolam bechora.
 Gado bo'lib otasiga do'st bo'lganlar uyiga borsa
 Va goh uning, goho buning etagidan ohista tortsa, –
 Ba'zilari rahm qilib qadah tutgay yetim og'ziga, –
 Ammo labi nam bo'lar-u, tomog'iga yetmas tomchi ham.

Afrodita –
 Zevsning qizi,
 go'zallik ma'budasi

shavhar –
 er, rafiq

"Troya ayollari" filmidan lavha (AQSH – Buyuk Britaniya, 1971-yil).
 Hekuba rolida Ketrin Hepbern va Andromaxa rolida Vanessa Redgreyv

Ba'zan uni ko'kragiga turtib haydar ota-onasi
 Tirik bola ostonadan dilni vayron qiluvchi so'z-la:
 – Tur, yo'qol, ket! Padaring yo'q uyimizda mehmonlar aro! –
 Avvallari otasining tizzasida o'tirib olib,
 Qo'y iligi va go'shtini to'yib yegan Astianaksim
 O'ksib-o'ksib yig'lagancha beva ona qoshiga kelar;
 Bir vaqtlar o'ynab-o'ynab charchaganda, enagasining
 U orombaxsh quchog'ida, par to'shakda bamaylixotir
 Shirin uyqu og'ushida to'ygunicha uxlardi yotib,
 Ahvoli ne kechgay endi bu bepadar Astianaksning. –
 Shu nom bilan atardilar uni doim troyaliklar,
 Zero, faqat sen qopqani muhofaza qilganding, Hektor;
 Endi bo'lsa yov kemasi etagida, bizdan yiroqda
 It g'ajigan qip-yalang'och jasadingni qurtlar kemirar!
 Yalang'ochsan! Lek ayollar to'qib, tikkan nafis va go'zal
 Liboslaring koshonangda gard tegmasdan yotur besanoq!
 Ular barin endi o'tga tashlagayman men baxtiqaro!
 Darkor emas senga ular, kiyolmaysan ularni endi!
 El oldida yoqqum sening sharafingga jami libosing!”
 Shunday nola qilardi u; jo'r bo'lardi barcha xotinlar.

Qodir Mirmuhammedov tarjimasi

MUHOKAMA QILAMIZ

1. Doston shunday boshlanadi:

*O, ma'buda, Peley o'g'li Axillesning g'azabin madh et,
 Ul g'azabki, yunonlarni qon qaqshatib qirdi pashshaday,
 Son-sanoqsiz pahlavonlar jonin yo'llab Aid qa'riga,
 Jasadlarin otdi qonxo'r it-u och quzg'unlarga.
 Boshlangandi bu musibat – ma'bud Zevs xohishi ila
 Xalq cho'boni Agamemnon va serhimmat, mard Axillesning
 Orasida o'shal ilk bor nizo chiqqan dahshatli kundan.*

Sizningcha, dostonning asosiy mavzusi nima? Unda qanday g'oyalar ilgari surilgan?

2. Doston yaratilgan davrda qadimgi yunon polislari o'rta davrda tez-tez urushlar bo'lib turgan. Sizningcha, “Iliada” muallifining urushga munosabati qanday? Asardagi qaysi o'rinlar bu munosabatni aniqlashga yordam beradi?

3. Asarda qahramonning ichki dunyosi, o'y-kechinmalarining tasvirlanishi psixologizm deyiladi. Qahramonning kechinmalari bevosita (uning hislari, o'ylarini bayon qilish orqali) yoki bilvosita (xatti-harakatlari, nutqi,

boshqalarga munosabati orqali) ochib berilishi mumkin. “Iliada”dan berilgan parchalarda Hekorning kechinmalari bevosita va bilvosita tasvirlangan oʻrinlarni toping. Qaysi oʻrinlarda Hektor epik qahramon va qaysi oʻrinlarda inson – farzand, ota, turmush oʻrtoq sifatida namoyon boʻladi?

4. Hektor va Axillga xos xususiyatlarni daftaringizga jadval asosida yozing.

	Xususiyat	Bu xususiyatlarni ochib beradigan misol
Hektor		
Axill		

Muallif bu ikki qahramondan qaysi biriga koʻproq xayrixoh deb oʻylaysiz? Fikringizni asoslang.

5. Qadimgi yunonlar eʼtiqodida maʼbudlar irodasi, taqdiri azal tushunchasi asosiy oʻrin tutadi. Dostonda bu gʻoyalar qanday aks etgan? Maʼbudlar aralashuvizis doston voqealari qanday rivojlangan boʻlardi deb oʻylaysiz?

6. Asar sizda qanday taassurot qoldirdi? Sizningcha, uning jahon adabiyoti durdonalari qatoriga kiritilishi va keyingi davrlarda yaratilgan koʻplab sanʼat asarlari uchun asos boʻlib xizmat qilishi sabablari nimada?

GURUHLARDA ISHLAYMIZ

Dostondan sizga taʼsir qilgan lavhani tanlang. Asar matni va qoʻshimcha manbalarga tayanib mazkur lavhani tahlil qiling va taqdimot tayyorlang.

Homerning
“Iliada”
asarini
toʻliq oʻqib
chiqishni
tavsiya
qilamiz.

ANTIK ADABIYOT VA O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODI: "ODISSEYA" VA "ALPOMISH" DOSTONLARI QIYOSIY TAHLILI

Mavzuni o'rganish jarayonida:

– "Odisseya" va "Alpomish" dostonlaridagi o'xshash
motivlarni solishtiramiz.

Homerga nisbat beriladigan yana bir doston – "Odisseya" da Troya urushi ishtirokchilaridan biri, Itaka shohi Odisseyning uyiga qaytishdagi sarguzashtlari bayon qilinadi. Urush tugaganidan o'n yil o'tib ham Odissey dengiz ma'budi Poseydonning jahlini chiqargani uchun Itakaga qayta olmaydi. Bu paytda Itakada Odisseyning boyligi va rafiqasiga ko'z olaytirgan "kuyovlar" Penelopaning qo'lini so'rab, uni nomzodlardan biriga turmushga chiqishga majburlashadi.

"Penelopa va kuyovlar". Ingliz rassomi

Jon Uilyam Uoterhaus ishlagan surat (XX asr boshi).

Kuyovlarni aldash maqsadida vafodor Penelopa kafanlik to'qishini va uni to'qib bo'lgandan keyingina qayta turmushga chiqishini aytadi, lekin vaqtni cho'zish maqsadida kunduzi to'qiganini kechasi so'kib yuboradi.

Ma'buda Afina Itakaga kelib, Telemaxdan otasi Odisseyini izlab topishini so'raydi. Telemax Sparta shohi Menelaydan otasining Ka-

lipso orolida tutqunlikda ekanini bilgach, Itakaga qaytadi. Bu orada ma'budlarning amri bilan Kalipso ham Odisseyini ozod etadi va u Afina yordamida qiyofasini o'zgartirib, Itakaga qaytadi. Odissey va Telemax sodiq xizmatkorlari Evmeyning uyida uchrashishadi. Odissey o'g'liga sirni ochadi va ular kuyovlarni jazolash rejasini tuzishadi.

Gadoy qiyofasidagi Odissey o'z uyiga boradi. Enagasi Evrikleya uning oyoqlarini yuvayotgan paytida chandiqlaridan tanib qoladi, lekin Afinaning sehri tufayli bu sirni Penelopaga ayta olmaydi. Afinaning maslahati bilan Penelopa kuyovlarga bir shart qo'yadi: kim Odisseyning kamonidan o'q uzib, o'qni o'n ikki halqadan o'tkaza olsa, Penelopa o'shanga turmushga chiqadi. Yolg'iz Odisseygina bu shartni bajara oladi va kuyovlarni o'ldirib, Penelopaga o'zining kimligini oshkor qiladi.

"Odissey" dostonidagi bedarak ketgan qahramonni vafodor yori uzoq kutishi va uning boshqalar tomonidan ikkinchi marta turmush qurishga majburlanishi, bosh qahramon uyga qaytganda sodiq xizmatkori uning tanasidagi belgidan tanib olishi, qahramonning boshqa qiyofada hech kim o'q uza olmaydigan kamonidan o'q otishi singari voqealarda o'zbek xalqining "Alpomish" dostoni bilan yaqinlikni kuzatish mumkin.

GURUHLARDA ISHLAYMIZ

"Odissey" va "Alpomish" asarlari syujeti va asosiy obrazlaridagi (gadoy qiyofasidagi Odissey – Qultoy qiyofasidagi Alpomish, Penelopa – Barchinoy, Telemax – Yodgor, kuyovlar – Ultontoz) o'xshash va farqli jihatlarni solishtiring. Jadvalni daftaringizda to'ldiring.

"Odissey"ga xos jihatlar	"Alpomish"ga xos jihatlar	Har ikkala dostoniga xos jihatlar

O'ylab ko'ring-chi, turli davr va makonda yaratilgan bu ikki asardagi o'xshashliklar sababi nimada bo'lishi mumkin? Ulardagi farqlar bu asarlarni yaratgan xalqlarga xos qanday xususiyatlarni ko'rsatadi?

“ODISSEYA”DAN: YIGIRMA BIRINCHI QO'SHIQ

Yevrimax bu payt Odissey kamonini yumshatish uchun
Lov-lov yonib turgan gulxan tepasida aylantirardi;
Lek u ham zabt etolmadi bu kamonni va chiday olmay
Alamiga, bor ovozi bilan na'ra tortib hayqirdi:
“Evoh, qanday sharmandalik! Biz hammamiz uyatga qoldik:
Yo'q, qayg'urmam bu nikohning menga nasib etmasligidan, –
Bizning Itakamizda ham, undan keyin, Kefallenyaning
Boshqa o'lkalarida ham bo'yga yetgan dilbar qizlar ko'p.
Lek Odissey kamonini birontamiz xiyol bo'lsa ham
Ega olmay, nimjon bandaligimizni oshkor qildikki,
Bu dog' hali bizning avlodlarni ham ko'p uyatga qo'yur”.
Lekin unga qarshi chiqib dedi Yevpeyt o'g'li Antinoy:
“Yo'q, Yevrimax, bu aytganing bo'lmaydi hech; o'zing ham yaxshi
Bilasan-ku, Apollonning qavmi bugun bayram qilmoqda:
Kamon chillasini tortish odobdanmas shunday ayyomda;
Hozir bizlar bu kamonni yashiraylik; lek halqalarni
Qo'zg'atmaylik; qolsinlar o'z joylarida; ularni hech kim –
Na qullar, na joriyalar o'g'irlashga jur'at eturlar.
Hozir soqiy qadahlarni to'ldirsin tez muattar mayga;
Biz Zevsga may paymo qilib, so'ng yashirib qo'yaylik yoyni.
Dono echkiboqarimiz Melanfiy tong otishi bilan
Echkilarning saralarin bu dargohga haydab keladi;
Ular go'shtin bag'ishlaymiz kumushkamon Feb Apollonga;
Kamon egishda bizga u o'zi madad bergay albatta;
Ana unda terlab-pishib kuch ishlatib o'tirmaymiz ham”.
Shunda hamma ma'qul ko'rdi Antinoyning bu taklifini
Bu asnoda udaychilar qo'l yuvгани suv keltirdilar;
Dastyorlar may jomin zilol mayga lim-lim to'ldirdilar-da
Qadahlarni hammaga o'ng qo'ldan boshlab sunib chiqdilar;
Hamma paymo qilib maydan qolganini ichdi miriqib.
Dedi shunda ko'zlab ajib bir nayrangni dono Odissey:
“Malikaning oshiqlari, tinglang ikki og'iz so'zimni,
Bayon etay sizga qalbim hamda aqlim buyurganini:
Ey Yevrilox va Antinoy, oqilona hal etdingiz siz
Bu jumboqni; endi tinglang mening ezgu maslahatimni:
Qolgan ishni ma'budlarga topshiring-u kamonga tegmang.
Apollon ko'rsatur g'olib bo'lgan kasni ertaga o'zi;
Lek siz menga ruxsat bering, bu g'aroyib kamonni olib
O'zimni bir sinab ko'ray – bilagimda yoshligimdagi
Qudratimdan oz-mozgina qolganmikin, yo daydi hayot
Va nochorlik hammasini zuluk yanglig' so'rib olganmi”, –
Dedi. Lekin hech kim uning iltimosin quvvatlamadi.

Qo'rqib ketgan edi ular, agar ega olsa-ya yoyni,
Degan xayolga borishib. Javob qildi unga Antinoy:
"Nima deding, yalangoyoq?! Yeb qo'ydingmi esingni butkul?
Davramizga seni qabul qilganimiz kammi, qani, ayt?!"
Sen biz bilan birga ishrat qilyapsan va hamsuhbatimiz
Bo'lyapsanki, hech qachon hech bir gadoni yo'latmagandik
Yonimizga. Yana nima istaysan sen? Chamamda, sharob
Ichaverib, ayrilibsan sen aqlingdan; me'yorni bilmay...
Kim qo'yibdi senga bizdek yoshlar bilan kuch sinashishni?"
U jim qoldi. Penelopa uning gapin ma'qullamadi:
"Yo'q, Antinoy, insofdanmas Telemaxning mehmonlarini
Haqoratlab yerga urish. Balki, hali sen, bu qariya
Cho'ng kamonni egga agar, malikaga uylanadi, deb
O'ylayotgan bo'lsang kerak? Bunday fikr cholning tushiga
Ham kirmagan. Siz xotirjam bo'ling, bunday xomxayol bilan
Ko'nglingizni g'ashlamang ham – bu amalda bo'lmaydigan ish".
Javob qildi malikaga Polibiyning o'g'li Yevrimax:
"O qariya Ikariyning dono qizi Penelopa, biz
Qariyaning seni xotin qilishiga ishonmaymiz – bu
Bo'lmagan gap; lek qo'rqamiz biz uyatga qolishdan hamda
Avom xalqning biz haqda mish-mish gaplarni tarqatishidan.
"Sharmandalar, ul dilovar erning bitta kamoni ham
Ega olishga qurlari yetmabdi-yu, shoh xotiniga
Uylanmoqchi bo'lganlari qiziq juda. Lek, ana, bizning
Toifadan bo'lgan g'arib sayoq kelib kamon chillasin
Hech qiynalmay tortib bog'lab, barcha halqalarni oralab
O'tgan o'qin tekkizibdi u nishonga". Bu xalq shunday deb
Bizni badnom qilur, unda bu uyatga biz chidolmaymiz", –
Dedi. Unga javob qildi Ikariyning oqila qizi:
"Yo'q, Yevrimax, xojasi yo'q xonadonning mol-davlatini
Sovuruvchi uyati yo'q odamlarni badnom qilurlar,
Tahqirlarlar; lek bu ishning hech qandayin uyati yo'qdir;
Bu musofir – ko'p xushqomat, bilaklari baquvvat g'oyat,
Aytishicha, asilzoda kishilarning farzandi ekan.
Bering unga Odisseyning kamoni – ko'raylik ishin.
Yana bir gap (bu gap aniq ijro bo'lur), agar chol kamon
Chillasini tortib, Apollon hamdiga sazovor bo'lsa,
Unga xiton, mantiya va oyog'iga shippak beraman;
Keyin nayza bilan ikki damli qilich tuhfa etayki,
U o'zini bezorilar va itlardan himoya qilsin.
So'ngra uni jo'nataman o'zi sevgan mamlakatiga".
Odisseyning oqil o'g'li shunday dedi volidasiga:
"Eh onajon, Odisseyning kamoni hech kim – na toshloq
Itakaning, na seryilqi Elidaning qo'shnisi bo'lgan
Orollarning bironta ham fuqarosi ega bo'lolmas:
Faqat men hal etgum uni kimga berish, yo bermaslikni.

Gar xohlasam, bu kamonni sadoq to'la o'qlari bilan
Tortiq qilgum biron zotga, hech kimsadan so'rab o'tirmay.
Onajon, sen uyingdagi tikish, to'qish ishlari bilan
Mashg'ul bo'lg'in; oqsochlarning xizmatini kuzat damo-dam.
Kamon haqda gap yuritish ayollarning vazifasimas,
Bu erkaklar ishi, ya'ni mening ishim; bu xonadonda
Endi faqat men sohibman". Shunday dedi. Bu bayonotdan
Hayron qolgan Penelopa qaytib chiqdi xobxonasiga,
O'g'lonining farosatli gaplarini dilga jo qilib.
U mehribon oqsochlari davrasida o'tirar ekan,
Suyuk yori Odisseyini qo'msab achchiq-achchiq yosh to'kdi
To Afina diydasiga totli uyqu ufurmaguncha.
Bu payt Yevmey kamon bilan o'q sadog'in olib, Odissey
Tomon shoshib yura ketdi. Kuyovlar do'q qilishib unga,
Shunday deya chuvullashdi hamma yoqni boshga ko'tarib:
"To'xta, ovsar! Sen kamonni qayga olib ketyapsan o'zi?
Feb Apollon bilan mas'ud ma'budlar gar ertaga zafar
Baxsh etsalar bizga, seni cho'chqalaring qo'riqlash uchun
O'zing boqib katta qilgan itlaringga yem qilajakmiz".
Shunday derdi ular. Yevmey kuyovlarning hayqirig'idan
Qo'rqib ketib kamonni qayta joyiga qo'ymoqchi edi,
Lek Telemax g'azablanib shunday dedi cho'chqaboqarga:
"Hey Yevmey, sen dovdirama, bo'l, kamonni olib kelaver;
Yo hammaning ko'nglin birday ovlamoqni istab qoldingmi?
O'ylama ham; yo'qsa, bo'lsang ham qariya, seni do'pposlab
Qirga haydam ishlagani; yoshman – kuchim yetadi senga.
Oh, jamiki kuyovlarning kuchi menda bo'lsaydi, ular
Bunda ortiq zo'ravonlik qila olmay, uy-uylariga
Tiraqaylab qochardilar, yuraklarin hovuchlagancha".
Shunday dedi. Va kuyovlar xandon tashlab kuldilar undan,
Ammo endi so'ngan edi Telemaxga qarshi g'arazlar.
Odisseyzod amri bilan, Yevmey kamon hamda o'qlarni
Bazmgohdan olib o'tib sohibining ilkiga berdi;
So'ng chaqirib shunday dedi pitrak kampir Yevrikleyaga:
"Telemaxning amrin eshit: joriyalar xonalariga
Kirib, ichdan qulflab olsin eshiklarni; mehmonxonadan
Biron shovqin eshitsalar, jilmasinlar joylaridan hech.
Mashg'ul bo'lib o'tirsinar o'z kundalik ishlari bilan".
Bu so'zlarni e'tiborsiz qoldirmadi dono enaga.
U qulfladi oqsochlarning xonalari eshiklarini;
Filoytiy ham bazmgohdan asta-sekin hovliga chiqib,
Darvozani qulfladi; u dahlizdan kemalar uchun
Mo'ljallangan qamish arqonini topib, shu arqon bilan
Darvozaning zulfinini bog'ladi-da, so'ng ichkariga
Qaytib kirib o'z joyiga borib indi. U ko'z uzmasdi
Odisseydan: shoh kamonga biron shikast yetmadimikin,

Yoki kemirmadimikin qurt-qumursqa, degan o'y bilan
Har tomonga aylantirib ko'rar edi uni qo'lida.
Kuyovlar o'zaro shunday gaplashardi bir-biri ila:
"Kamon tilin biladigan ko'rinadi, chamasi, bu chol;
Balki, o'zi kamonsozdir va uyida o'zi yasagan
Kamonini qiyoslamogchidir shunga; ana, qaranglar,
Qanday diqqat bilan ko'zdan kechirmoqda uni bu gado!"
"Lekin, – deya kuldi hamma miyig'ida, – bu amrimahol!
Bu daydi chol Odisseyning kamoni qanday eplasa,
Bundan buyon shunday omad unga doim yor bo'la qolsin".
Bu kuyovlar gapi edi. Lek Odissey mudhish xayollar
Og'ushida qolib, hamon kuzatardi buyuk kamoni.
Soz chalishning havosini olgan mashshoq qo'shiq kuylashdan
Oldin uning g'oyat nafis torlarini chertib ko'rgandek
Tarang tortib, Odissey ham itoatsiz kamon shoxiga
Zumda ildi chilla ipin. So'ngra tarang chillani asta
Chertgan edi, u ko'kdagi qaldirg'ochday vizillab ketdi.
Kuyovlarning yuraklari bezilladi, qutlari o'chdi;
Shu chog' Zevs ham belgi berib, momaqaldirog'ini ko'kda
Gumburlatdi; shodumonlik qamrab oldi Odissey qalbin.
Zevs bu gumburlashi bilan ezgulikdan darak bergandi;
Odissey o'z yonidagi xontaxtada yotgan bir uchqur
O'qni oldi; qolganlari sadoqdaydi – hali ularning
Vahshiyona vizillashin eshiturlar barcha kuyovlar.
Odissey u patli o'qni kamoni yoniga tirab,
Nishonga oldi jamiki halqalarni va chilla tortib
U o'q uzdi – o'q halqalar ichidan hech bittasini ham
Shikastlamay uchib o'tib, borib tegdi to'g'ri nishonga.
Ana shunda Telexga ma'budmonand bu mergan dedi:
"O Telex, ko'rib qo'ygin, pand bermadi senga mehmoni;
Rosa nishonga tekkizdim; Odisseyning cho'ng kamoni
Egishda ham qiynalmadim. Ko'pdan beri darbadar yurgan
Bo'lsam hamki, hali kuchim yo'qotmabman; bu kuyovlarning
Meni ortiqcha yuk deya xo'rlashlari endi ne bo'lur?
Lekin biz qosh qoraymasdan mehmonlarga o'zga ziyofat
Tayyorlamog'imiz lozim, boz ustiga, har ziyofatning
Go'zal ko'rki – yangroq sozga jo'r bo'luvchi qo'shiqlarni ham
Yangilamog'imiz kerak moslab bugungi ziyofatga".
U shunday deb qoshi bilan imo qildi. Shunda ma'budvash
Telex bu ishorani fahmladi; tez shamshirini
Kamariga qistirdi-da, qo'lga oldi tig'dor nayzasin
Va otasi orqasiga borib, obdor mis silohini
Yaraqlatib, qonli jangga shayligini bildirib turdi.

Qodir Mirmuhamedov tarjimasi

“ALPOMISH” DOSTONIDAN

Alpomish Qultoy qiyofasida Barchinga uylanayotgan Ultontozning to'yiga keladi.

Kelib, to'yni qulluq bo'lsin qildi. Ultontoz qulluq bo'lsinini olib: – Bobo, qo'ndan kelgan ekansiz, – dedi. “Qultoy” turib aytdi: – O'g'lim, qo'yda yurib, seni to'y berayotir, Alpomishning xotinini olayotir, deb eshitdim, nima bo'lsa, zamon o'zimizniki bo'lib qoldi, deb qo'yda ham turgim kelmadi. Ultontobekning to'yiga borayin, inqillab paloviga to'yayin, o'ngg'ayi kelsa, to'ppi, ro'molini olayin, deb sola berdim. Ultontoz turib aytdi: – Bobo, kelsangiz, yaxshi kelibsiz, oshpazlarning ichiga boring, bir qozonga o't yoqqich bo'ling, oshdan yeb, xo'b qorningizni to'yg'izib oling.

“Qultoy” turib jo'nab ketdi. Oshpazlarning ichiga oralab ketdi. Qirq oshpaz qirq qozonni osib oshni pishirib yotibdi. Har yigitlar o't yoqqich bo'lib turibdi. “Qultoy” har qaysiga teginayotibdi. – Bobo, senga bir gap bo'ldimi? – desa, – zamon o'zimizniki bo'p qoldi, – deydi. Bir yigitning yelkasidan oldi, olib turib yerga bir urdi, – Men nima qildim? – deb entikib qoldi. – O'g'limning to'yida o'zim o't yoqaman, – deb siriqni qo'lga oldi. Bir qozonga o't yoqqich bo'ldi. Hamma oshni pishirmak bilan bo'lib yotdi. Bul bu yoqqa o'tdi, u yoqqa o'tdi, bir qozon oshni pishmay turib quritdi.

Alpomish bor vaqtida ozod qilgan Farmonqul degan quli bor edi. Ko'rdi, bu qul to'yga bakovul bo'lib turibdi. Bu vaqtida Yodgor (Alpomishning o'g'li) to'yxonani oralab kela berdi. Bakovul kapgirni sermab yubordi: – To'yxonada senga nima bor? Kapgir Yodgorning beti-og'ziga tegib, og'zi qonab, chirqillab yig'lab qoldi. Muni ko'rib “Qultoy” bakovulga qarab, bir so'z aytib turgan ekan:

*Shamol tursa, shobirlaydi shoterak,
Yodgorga zulm qilma, badirak,
Bir ilikman go'shting ado bo'lami?!
Alpomish borinda rahbar bo'lgandi,
O'ylagin otasi ozod qilgandi.
Xazon bo'lib bog'da gullar so'lami,
Oblo sening aqli-hushing olami,
Alpomish arvohin hurmat qilmading,
Bir ilikman go'shting ado bo'lami?!
“Qultoy” qulning so'zin sen ham bilasan,
Yodgorga nega zulm qilasan,
Pisand qilmay, bunga azob berasan,
Go'shtga to'yib, ko'tarilib turasan,
Yodgorni juda bejoy urasan,
Bu yerda sen bir nokaslik qilasan.
Kattalikning ishi shunday bo'lami,
Behuda yetimga azob berami,
Bergan bilan go'shting ado bo'lami?
Yodgorning qo'yin so'yib olasan,
Shuning orqasidan katta bo'lasan,
Mol egasini sen ham nega urasan,
“Qultoyning” so'zini shunday bilasan.*

Bu so'zni aytib, bir katta ilikni olib, Yodgorga ushlatib yubordi. Yodgor ilikni qo'lga ushlab, bir yog'ini og'ziga tishlab, enasining qoshiga ketdi. Bir

necha devonbegilar aytdi: – “Qultoy” juda yurtini buzdi, Yodgorning qo‘lidan ilikni olib qo‘yinglar. Bir nechasi aytdi: – Kel-e, “Qultoy” ham o‘zimizning kat-tamiz-da, kattalik qilib bir ilikni olib berdi. Bir ilikni Yodgor qo‘yga qo‘ysin...

Yodgor enasining oldiga ilikni ushlab kulib kirib bordi. Enasi kulib borga-nini ko‘rib, vaqti xush bo‘lib, bir so‘z aytib turgan ekan:

*Men yig‘ladim Yaratganga zor-u zor,
Zorimni eshitsa qudratli Jabbor,
Duogo‘ying (menman), enang mushtipar,
Ne sababdan kulib kelding, Yodgor?
Yo‘qsa, bolam, bir lodonlik qildingmi,
Yo birovdan bir iliq so‘z bildingmi,
Ul sababdan, lodon bolam, kuldingmi? ...*

Bu so‘zni eshitib, Yodgor ham enasiga qarab, bir so‘z aytib turgan ekan:

*Enajon, quloq sol aytgan tilima,
Balki erkin bo‘ldim Qo‘ng‘iroq elima,
“Qultoy” bobom ilik berdi qo‘lima,
Ul sababdan kulib keldim oldingga.
Necha yildan beri men ham sargardon,
Boshimdan ketganday qayg‘uli tuman,
Ko‘nglim qo‘rqanday bo‘ldi ko‘p dushman,
“Qultoy” bobom menga bo‘ldi mehribon. ...*

Bu so‘zni Yodgordan eshitib, enasi bir so‘z aytib turgan ekan:

*Qultoy bobong o‘z kunini ko‘rolmas,
Qultoy bobong senga ilik berolmas.
Qultoy bo‘lib, bolam, otang kelgandi,
Mung‘ayganda ahvolingni ko‘rgandi,
Qultoy bo‘lib to‘yxonada yurgandi,
Ko‘rib senga mehribonlik qilgandi,
Bolam, senga otang ilik bergandi,
Inshoollo, ko‘rarmiz shunday polvondi.
Xazon bo‘lsa, bog‘da gullar so‘lgandi,
So‘lgan gulga bulbul kelib qo‘ngandi,
Kashal yurtga ketgan otang kelgandi,
Yetti yil Qalmoqda bandi bo‘lgandi,
Omon-eson undan ozod bo‘lgandi,
El-u yurtin hozir kelib ko‘rgandi,
Inshoollo, ko‘rarmiz shunday polvondi. ...*

Bu so‘zni aytib, Yodgorning vaqtini xushlab turdi. (Endi) bu to‘yda qullar-ni yoyandozlik o‘yin boshlab yotgan yeri:

*“Qultoy” mard ishni ko‘rsatdi.
Qullarning yoyini olib,
Ko‘zlab nishonani otdi,
Shiqirlatib yoyini tortdi,
Bu o‘yinga yig‘ilgan yoy,
Hammasi ham sinib ketdi.
Ko‘p odam hayron bo‘p yotdi.
“Qultoyda bu qanday g‘ayratdi,
Tortgan yoyi sinib ketdi,*

Qultoyda yo'q bu quvvatdi(r).
 O'zimizga ma'lum Qultoy,
 Yaqinda kuch berdimi xudoy?
 Bu Qultoyda bir balo bor,
 Hech kim bo'lolmas barobar".
 Yangi ko'rgan xaloyiqlar
 Hayron qolib bari so'rar.
 "Bobo, ishing qanday bo'lar,
 Yoy tortuvni qaydan bilding?
 Qancha yoylarni sindirding,
 Sen kimdan ta'lim olding?
 Yoyandozlikni ne bilding?"
 Hamma "Qultoy"ning qoshiga,
 So'rab yotir o'z boshiga,
 Qoyil bo'p "Qultoy" ishiga.
 "Qultoy" bobom javob berar,
 Shunday qip anga gapirar.
 "Bilmaysan, "Qultoy" zo'rabor
 Ilgaridan xo'b havaskor,
 Dobonbiyning parli yoyini
 Tortib bul "Qultoy" o'rganar,
 Arpa ko'lda birga yurgan,
 O'n to'rt botmon yoy tortganda,
 Alpomish ham hayron qolar".

"Qultoy": – Men sizlarga burungi kuchimni aytay, Alpomishning Alpin-
 biy bobosidan qolgan, o'n to'rt botmon birichdan bo'lgan (yoyi bor edi).
 Arpalining ko'lida yotib, Alpomish bilan ikkovimiz yoy tortishar edik. O'n
 to'rt botmon yoyini ko'tarib tortar edik, yoyining o'qi yashinday bo'lib ketar
 edi. Asqar tog'ning katta cho'qqilarini yulib o'tar edi. Alpomishning yoyi-
 ning o'qidan mening yoyimning o'qi o'tar edi, – dedi.

Bu so'zni eshitib, turgan odamlar aytdi: – Bobo, siz qariganda aynibsiz,
 endi ko'tarilma-loppi bo'psiz, o'n to'rt botmon deganingiz, bir og'ir narsa.

"Qultoy" aytdi: – Aytovur, biz og'ir-yengilini bilmas edik, biz uni chi-
 vincha ham ko'rmas edik.

Qullar aytdi: – Shu Alpomish yoyining qayerda qolganini bilmaymiz,
 bilsak, olib kelib berib, torttirib ko'rar edik.

"Qultoy" turib aytdi: – Sizlar bilmasanglar ham, men bilaman, yetti yil
 bo'ldi Alpomish borib bandilikda o'lib ketganiga. Alpomish ketganda, Ar-
 palining ko'lida qolib edi, shundan beri ajriq bosib yotgandir.

Shunda qullar odam buyurdi. Yoyning bor ekanini ko'rdi, ko'p qo'sh
 ho'kizlarni haydab bordi, yoyini qimirlata olmadi. ...

Yodgor yolg'iz yo'lga kirib,
 Bir necha hisobin yitirib,
 Yodgor ishini bitirib,
 Otasin yoyin keltirib,
 Qaysarning o'g'li boradi.
 Jahon titrar Yodgor ovozasiga,
 Quloq soling bu so'zning mazasiga,
 O'n to'rt botmon parli yoyini sudirab,
 Kelib qoldi Qo'ng'iro't darvozasiga.

Oh urganda xasta ko'nglin xushladi,
 Necha dushmanlarning sirin foshladi,
 To'yxonaga olib kelib tashladi.
 To'yxonaga shul ovoza bo'ladi,
 O'n to'rt botmon yoyni olib keladi,
 Shu zamon Barchin gul kelib qoladi.
 Bolasining qilgan ishin ko'radi,
 Yodigordin necha marta aylanib,
 Yodgorning betidan Barchin suyadi.
 Bir obloga yetdi mening nolam, deb,
 Obod bo'lar munda kulbaxonam, deb,
 Bo'yingdan sadag'a menday enang, deb,
 Otasin o'rnini bosar o'g'lim, deb.
 "Qultoy"ning ko'ngliga so'zlar joy tutib,
 Qo'ng'irot elda ko'p tomosha ko'rsatib,
 Bu yoyning qoshiga kelgandir yetib,
 Shul zamon parli yoyni tebratib,
 Ko'pdir tomoshamon, yon-yoqni tutib,
 G'ayratini odamlarga ko'rsatib,
 Ko'ring endi "Qultoy" marddi,
 Ul chinorni o'qqa tutdi.
 Bek "Qultoy" qildi g'ayratdi,
 G'ayrati g'ayratga yetdi,
 To'kirlini tuman tutdi,
 O'tdayin tutanib ketdi.
 Shiqirlatib yoyni tortdi,
 Yoyning o'qi chiqib ketdi,
 Yashinday bo'p shu zamonda,
 Ko'ring u chinorga yetdi,
 Bu chinorning bir shoxini
 Yoyning o'qi yulib ketdi,
 O'qqa uchgan chinor shoxi
 Dahsarilik yerni tutdi,
 Balki shu so'zlar bo'p ketdi.
 Ko'rib qullar hayron qopti,
 "Qultoy" ishini ko'rsatdi,
 Ovozasi yurtga ketdi.
 Emish-memish gap bo'p yotdi,
 "Qultoy qanday yoyni otdi",
 Bir nechalar yo'q bo'p ketdi.
 "Qultoy emas, bu balodi(r),
 Bul bir balo qiladi,
 Qursin Ultontozning to'yi,
 Bu yerda turgan o'ladi".
 Bir nechasi gumon qilar,
 "Alpomish tayin keladi,
 Qultoyda ne jon bo'ladi".

"Alpomish"
 dostonini
 to'liq o'qib
 chiqishni
 tavsiya
 qilamiz.

TAKRORLASH

Quyidagi savollarga daftaringizda yozma javob bering. Fikringizni aniq va lo'nda ifoda etishga hamda matnlarga tayangan holda misollar keltirishga harakat qiling.

1. Qadimgi dunyo adabiyoti namunalaridan insoniyat tarixining ibtidosida yashagan xalqlar haqida nimalarni bilib oldingiz? Bu asarlardan o'zingiz uchun kashf qilgan uch yangi ma'lumotni jadvalda aks ettiring.

Men kashf qilgan ma'lumot	Qaysi sivilizatsiyaga xos	Qaysi asar(lar)da aks etgan?

2. Har qanday millat adabiyotida epos (doston) va epik qahramon muhim ahamiyat kasb etadi. Go'ro'g'li yoki Alpomish, Axill yoki Odissey misolida epik qahramonga xos uch xususiyatni ko'rsating. Sizningcha, epik qahramonlar nega shunday xususiyatlar egasi qilib tasvirlangan?

3. Mif nima? Uning ertakdan asosiy farqi nimada? Mifologiyaning qadimgi dunyo adabiyotiga kuchli ta'sirini qanday omillar bilan bog'lash mumkin?

4. Quyida turli sivilizatsiyalarga oid asarlardan parchalar berilgan. Ushbu parchalarda qanday g'oya(lar) ilgari surilmoqda? Bu g'oya(lar) talqinida qanday umumiylik va o'ziga xoslikni kuzatdingiz? Sizningcha, turli zamon va makonda yaratilgan asarlardagi g'oyalar mushtarakligini qanday sabablar bilan izohlash mumkin?

A) Hasratchi:

– Ey dono, quloq sol, aytib beray Ko'nglimdagi qayg'u-alamni. (Men quling) ey dono, seni sharaflay, Dunyoda sen kabi dono qaydadir? Senga teng keluvchi olim qaydadir? Maslahatchi qani? Dardimni aytsam. Kamina oilada kenjasi edim, Otamdan ayrildim taqdir hukmi-la. Borsa-kelmas tomon onam ham ketdi. Himoyasiz qoldim yetimlik ila.

Dono do'st:

– Do'stim, aytganlaring qayg'uli holdir, Lekin sen baribir yaxshi niyat qil. Oqil odam bo'l-u tentak bo'lmagil, Ochiq chehrali bo'l, g'amga botmagil. Hammaning ota-onasi ketar bir kuni "Xubur" daryosidan nari – sohilga...

Hasratchi:

– Do'stim, qalbing daryo, suvlari doim Mavjlanguvchi dengizga mengzar. Sendan so'raydigan gaplarim ko'pdir. Omad yuz o'girdi, quvvatdan qoldim, G'am-u hasrat ichra hayotdan toldim.

Dono do'st:

– Aqling joyida-ku, so'zlaring chalkash, Chiroyli chehrangni ko'rga o'xshatma. Ne tilasang, bir kun yetasan, Toat-ibodat qil, shafqat qilurlar, Ketgan yaxshi kunlar qaytib kelurlar.

Qadimgi Bobil dostoni

*B) Gunohimiz, kirdikorimiz
Izsiz bo'lib yo'qolib ketmas,
Quyosh, Olov, Yer hamda Osmon,
Ko'kdagi Oy va yelgan Shamol,
Inson qalbi ko'rar va bilar
Haqiqatni juda ham ravshan.*

*“Mahabharata”dan
(Sotiboldi Yo'ldoshev tarjimasi)*

*D) Bu foniylar dunyoda ham,
U boqiy dunyoda ham
Aldoq o'limdan asra,
Aldoq g'azabdan saqla.
Aldov lashkarlarining
Jirkanch qonli yalovin
Ko'targan yovdan saqla.*

*“Avesto”dan
(Mirsodiq Is'hoqov tarjimasi)*

*E) Inson agar haddidan oshsa
Lafzida yo amallarida,
Yo qo'rqmasa iloh hukmidan,
Yovuz taqdir nasib bo'lg'usi!
O'z nafini izlasa faqat,
Jirkanmasa agar haromdan,
Kovlashtirsa ezgu sirlarni,
U xudo qahridan qutulmas!*

*Sofokl, “Shoh Edip” fojiasidan
(Asqad Muxtor tarjimasi)*

O'RTA ASRLAR ADABIYOTI: V–XVI ASRLAR

- O'zbek adabiyoti tarixi: VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha
- Yusuf Xos Hojib (XI asr). “Qutadg'u bilig”
- O'zbek mumtoz adabiyoti: XIV asrdan XIX asrning birinchi yarmigacha
- Alisher Navoiy. “Xamsa”:
“Saddi Iskandariy” dostoni
- O'rta asrlar va Uyg'onish davri
jahon adabiyoti (V–XVI asrlar)
- Migel de Servantes Saavedra.
“Don Kixot sarguzashtlari” romani

VI–VIII asrlar

O'rxun–Enasoy
bitiklari

VII–X asrlar

Xitoy she'riyatining
oltin davri

VIII asr

"Beovulf" – qadimgi
ingliz eposi

XIV–XV asrlar

Temuriylar davri o'zbek adabi-
yoti. Xorazmiy, Atoiy, Sakkokiy,
Lutfiy va boshqalar ijodi

XIV asr

"Qisasi Rabg'uziy" – turkiy
nasrning yirik hajmli
dastlabki namunalaridan biri

XIV asr

Italiyada Uyg'onish davrining
boshlanishi. Dante, Petrarka,
Bokkachcho ijodi

XV asr

Alisher Navoiy
hayoti va ijodi

XVI asr

Zahiriddin Muhammad
Bobur ijodi.
"Boburnoma"ning yaratilishi

[@ELEKTRON_DARSLIKBOT](#) dan yuklab olindi.

VIII asr

“Manyosyu” antologiyasi – yapon adabiyotining dastlabki namunalaridan biri

IX asr

“Irq bitigi” – turkiylar madaniyatining muhim yodgorligi

XI-XII asrlar

Qoraxoniylar davlati adabiyoti. Mahmud Koshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Ahmad Yassaviy ijodi

XI-XIV asrlar

Fors-tojik adabiyotining oltin davri: Firdavsiy, Umar Xayyom, Nizomiy va boshqalar

XI-XIII asrlar

O'rta asrlar Yevropa qahramonlik eposlari: “Roland haqida qo'shiq” va boshqalar

XVI asr

Fransua Rable ijodi. “Gargantuya va Pantagryuel” romani

XVI asr

Angliya Rennessansi. Shekspir ijodi

XVI-XVII asrlar

Ispan adabiyotining oltin davri. Servantes va Lope de Vega ijodi

@ELEKTRON_DARSLIKBOT dan yuklab olindi.

O'ZBEK ADABIYOTI TARIXI: VII ASRDAN XIV ASRNING BIRINCHI YARMIGACHA

Mavzuni o'rganish jarayonida:

- qadimgi turkiy adabiyotning paydo bo'lishi va unga xos xususiyatlarni tadqiq qilamiz;
- XII–XIV asrlar o'zbek so'z san'atining mavzu-mundarijasi va g'oyaviy yo'nalishlarini tahlil qilamiz.

Turkiy adabiyotning dastlabki namunalari ham xalq og'zaki ijodi (folklor) shaklida paydo bo'lgan. Boshqa xalqlarda bo'lgani kabi, miflar xalq og'zaki ijodining muhim qismi bo'lib, ularda qadimgi turkiylarning olam va odam yaratilishi haqidagi qarashlari ifodalangan.

O'rxun yozuvida bitilgan "Irq bitigi" (IX–X asrlar) qadimgi turkiylarning o'ziga xos turmush tarzi, yaxshilik va yomonlik haqidagi qarashlari aks etgan muhim manba hisoblanadi.

O'rxun–Enasoy yodgorliklari eng qadimgi turkiy yozma adabiyot namunalari bo'lib, ular turkiylarning tili, urf-odatlari, madaniyati, tarixi va islomdan oldingi diniy qarashlarini o'rganish uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi. "O'rxun–Enasoy yodgorliklari" nomi ostida Sibirdagi Yenisey va Lena daryolari havzalaridan tortib Markaziy Osiyo va Mo'g'ulistongacha bo'lgan katta hududdan topilgan tosh bitiklari tushuniladi. Bu bitiklar runiy yozuvida bo'lib, ulardan eng yiriklari VIII asrda Turk xoqonligini boshqargan Bilga xoqon va Kultegin hamda Turk xoqonligida maslahatchi bo'lgan To'nyuquq haqida hikoya qiladi.

To'nyuquq bitiktoshi
XIX asr oxirida Shimoliy
Mo'g'ulistondan topilgan.

Turkiy xalqlar yashagan hududlarga islom dini kirib kelgandan keyin nafaqat siyosiy, balki ijtimoiy va madaniy hayotda ham katta o'zgarishlar ro'y berdi. Din bilan birga arab yozuvi ham kirib keldi va XX asrgacha barcha ilmiy va adabiy yodgorliklar shu yozuvda bitildi. O'z davrining eng yirik davlatlaridan biri bo'lgan Arab xalifaligida ilm-fan, adabiyot va san'at rivojlandi. Tarixga "Islom oltin davri" yoki "Musulmon Renessansi" nomi bilan kirgan bu davrda bizning ajdodlarimiz ham dunyoviy va diniy bilimlar ravnaqiga o'z hissalarini qo'shdilar. Xususan, IX asrda yashagan Abu Abdulloh Muhammad al-Buxoriy Payg'ambarimiz Muhammadning (s.a.v.) sahih (ishonarli) hadislarini to'plab, "Al-jomi' as-sahih" ("Ishonarli to'plam") va "Al-adab al-mufrad" ("Odob durdonalari") kitoblariga jamladi.

Eslang:

"Musulmon Renessansi" davri vakili bo'lgan buyuk ajdodlarimizdan yana kimlarni bilasiz? Ular ilm-fan rivojiga qanday hissa qo'shgan?

IX–XII asrlarda turkiylarning Qoraxoniylar davlatida san'at, madaniyat, ilm-fan taraqqiy etdi, uning tarkibidagi Buxoro, Samarqand, Shosh va Qashqar kabi shaharlar esa dunyoning eng mashhur ilm-fan markazlariga aylandi. Mamlakatdagi bunday ijodiy muhit Mahmud Koshg'ariy, Yusuf Xos Hojib kabi buyuk shaxslarning, madaniyat va killarining yetishib chiqishiga sabab bo'ldi. Mahmud Koshg'ariy turkiy adabiyot olamida "Devonu lug'atit turk" ("Turkiy so'zlar devoni") nomli, turkiy tillar haqidagi qomusiy asari bilan tanildi. Asar arab tilida yozilgan bo'lib, unda XI asrning ikkinchi yarmida Markaziy Osiyo va G'arbiy Xitoy hududida yashagan turkiy xalqlarning tili, tarixi, geografiyasi, ijtimoiy ahvoriga oid qimmatli ma'lumotlar, maqol va matallar, hikmatli so'zlar, she'riy parchalar keltirilgan. Bir-biriga qarama-qarshi hodisa yoki tushunchalar tasviri asosiga qurilgan munozara janrining dastlabki namunalarini ham aynan "Devonu lug'atit turk"da kuzatish mumkin.

*Keldi esin esnayu,
Qorqa tugal usnayu,
Ko'rdu bo'dun qusnayu,
Qara bulut ko'krashur.*

*Turlug' chechak yarildi,
Barchin yazim kerildi.
Uchmaq yeri ko'ruildi,
Tumlug' yana kelgusuz.*

*Shamol esib keldi,
Qor havosiga o'xshab.
El tish qoqib uyga kirdi,
Qora bulut qichqiradi.*

*Turfa chechak ochildi,
Ipak gilam yoyildi.
Jannat yeri ko'rindi,
Sovuq endi kelmaydi.*

*Qish yay bila to'qushti,
Qing'ir ko'zun baqishti.
Tutushqali yaqishti,
Utg'alimat o'g'rashur.*

*Qish yoz bilan to'qnashdi,
Yomon ko'z bilan qarashdi.
Bir-birini tutish uchun yaqinlashdi,
Yengishni istar edi.*

Tahlil qiling:

"Devonu lug'atit turk"dan olingan ushbu parchalarda qanday tabiiy hodisalari tasvirlangan? Muallif nima uchun aynan shu hodisalarni muhozara uchun asos qilib olgan? Ularda turkiy xalqlarning badiiy tafakkuriga xos qanday xususiyatlarni kuzatish mumkin?

O'zbek qahramonlik dostonining yorqin namunasi "Alpomish" ham, ayrim mutaxassislar fikricha, X–XI asrlarda ko'chmanchi-chorvador qo'ng'iroq qabilasi orasida Sirdaryoning quyi oqimlari va Orol dengizi atroflarida yaratilgan. Unda Alpomishning sevgan yori Barchinga yetishish, qaynotasi Boysarini qutqarish va o'z oilasi, o'z qo'rg'onini dushmanlardan himoya qilish yo'lida ko'rsatgan qahramonliklari orqali mardlik, vatanparvarlik, sevgi va sadoqat g'oyalari tarannum etiladi.

XII asrdan boshlab Markaziy Osiyoda ilk tasavvufiy qarashlar – insonning komillikka erishish yo'li haqidagi ta'limotlar paydo bo'la boshladi. Xususan, yassaviya tariqatining, ilk tasavvuf she'riyatining asoschisi Ahmad Yassaviy o'zining "Devoni hikmat"ida islom dini-ning asosi hisoblangan mehr-oqibat, ruhiy kamolot, imon-e'tiqod, nafs, sabr-toqat kabi mavzularni tahlil qiladi. U zamondoshlarini mehrli bo'lishga chaqiradi, nafs yo'lida mojarodan charchamay-digan aka-ukalardan, mehr-muruvvatni unutgan ota-onadan ranjiydi, inson zotining axloqsizligidan azoblanadi. Uning tili sodda va ravon hikmatlarida bugungi kun uchun ham o'ta dolzarb mavzular qalamga olingan.

* * *

*Na onoda rahm qoldi, na otoda,
Og'o, ini bir-birig'a mojaroda.
Musulmonlik da'vo qilur, ichar boda,
Mastlig' bilan qarindoshdin tondi, ko'rung.*

* * *

*Ayo oshiq, kecha-kunduz Haqni izla,
Zohir yurub, botiningda Arshni ko'zla.
Hikmat o'qub, oyat-hadis so'zin so'zla,
Xazon yanglig' qizil yuzi so'lmas bo'lur.*

*Oxirzamon shayxlaridin so'zloyin,
lymon-islom bilmay shayxliq qilor ermiş,
ilm o'rganmay, amal qilmay, ma'ni uqmay,
Oxiratda qaro yuzluk bo'lor ermiş.*

Amir Temur qurdirgan Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasi.
Turkiston shahri (Qozog'iston)

O'ylab ko'ring:

Ahmad Yassaviy bundan to'qqiz asr ilgari ko'targan masalalarning hali ham dolzarbligini qanday izohlaysiz?

?

XI–XII asrlarda pand nasihat-didaktik yo'nalishdagi asarlarga ehtiyoj "Qutadg'u bilig" ("Saodatga eltuvchi bilim", Yusuf Xos Hojib), "Hibat ul-haqoyiq" ("Haqiqatlar armug'oni", Ahmad Yugnakiy) kabi asarlarning yuzaga kelishiga rag'bat berdi. "Qutadg'u bilig"da davlatni boshqarish qoidolari, odob, axloq, adolat, insonparvarlik, sabr kabi bugungi kun uchun ham o'ta muhim bo'lgan masalalar muayyan voqelikka asoslangan syujetlar va ramziy obrazlar orqali ifodalansa, "Hibat ul-haqoyiq"da muallif ilm, ma'rifat, saxiylilik, baxillik, kamtarlik va inson odobini ko'rsatadigan shirinsuxanlik kabi muammolarga e'tibor qaratadi.

Bilikli kishi ko'r bilur ish o'zin,
Bilib etar ishini o'kunmas kendin.
Ne turluk ish ersa biliksiz o'ngi,
O'kunch ul anga yo'q unga anda o'din.

O'chukturma erni tilin bil, bu til
Bajaq tursa, butmas, butar o'q bashi.

Bilimli kishi o'z ishini bilib qiladi,
Bilib qilgan ishiga keyin o'kinmaydi.
Har qanday ish bilimsizga o'ng ko'rinadi,
Unga o'kinchdan boshqa chora yo'q.

Tiling bilan o'ch hissini qo'zg'ama,
Bil: o'q yarasi bitib ketadi-yu,
lekin til yarasi bitmaydi.

Ahmad Yugnakiy

O'ylab ko'ring:

XI-XII asrlardagi didaktik asarlarga ehtiyojni qanday sabablar bilan izohlaysiz? Ancha avval yozilgan bilim qadri va til ofatiga oid fikrlar bugungi kunda ham dolzarbligini hayotiy misollar bilan izohlang.

O'zbek adabiyoti tarixida taraqqiyot yoki tanazzulga yuz tutishi muayyan davrning siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayoti bilan bog'liq. XIII asrda Chingizxon boshliq mo'g'ullarning Markaziy Osiyoga bosqini va o'lkada olib borgan shafqatsiz siyosati sabab adabiyot, san'at, madaniyat ma'lum ma'noda inqirozga yuz tutdi. Mavjud adabiy-madaniy yodgorliklar, noyob qo'lyozma manbalar, kitoblar mustamlakachilar tomonidan yo'q qilindi, o'lkadagi ilm egalari, san'at va madaniyat vakillari halok bo'ldilar, asir olindilar yoki mo'g'ullar zulmidan Hindiston, Eron, Turkiya, Misr singari mamlakatlarga qochib, musofirlikda ijod qilishga majbur bo'ldilar. Masalan, turkiy adabiyotda tasavvufiy g'oyalar aks etgan "Masnaviyi ma'naviy", "Fihi mo' fihi" ("Ichindagi ichindadir") nomli asarlari bilan mashhur Jaloliddin Rumiyning otasi ham o'z oilasi bilan bir qancha Yaqin Sharq shaharlarini kezib, oxiri Rumdan (hozirgi Turkiya) qo'nim topdi.

Keyinchalik, XIII asrning oxiri – XIV asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davrda Nosiriddin Rabg'uziy, Pahlavon Mahmud kabi ijodkorlar betakror asarlar yaratib, o'z ijodiy merosi bilan adabiy tanazzul bo'shlig'ini to'ldirdilar va adabiyot tarixining oltin sahifalaridan joy oldilar. Xususan, Rabg'uziy o'zbek adabiyoti tarixida birinchilardan bo'lib Qur'oni karim, hadislar va xalq og'zaki ijodiga tayanib, hikoyat va rivoyatlar uyg'unligida "Qisasi Rabg'uziy" asarini yaratdi.

Tahlil qiling:

Mog'ul bosqinchilarining madaniy yodgorliklarni yo'q qilishdan maqsadi nima edi? Adabiy tanazzul va uning oqibatlarini yana qaysi davrlarda uchratish mumkin?

LOYIHA

Guruhlarga bo'lining.

Birinchi guruh. VII asrdan XIII asrga qadar davr adabiy hayotidagi bir muhim hodisani tanlang va tarixchi-kuzatuvchi shaxs sifatida tahliliy esse yozing.

Ikkinchi guruh. XIII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davrdagi ijtimoiy-siyosiy va adabiy hodisa haqida matbuot yoki internet sayti uchun maxsus tahliliy maqola tayyorlang.

Har ikki topshiriqni bajarishda boshqa fanlardan olgan bilimlaringiz va hayotiy tajribangizga ham tayanish lozimligini unutmang.

YUSUF XOS HOJIB (XI ASR).

“QUTADG‘U BILIG”

Mavzuni o‘rganish jarayonida:

– “Qutadg‘u bilig” asarining g‘oyaviy yo‘nalishlarini tahlil qilamiz.

Eslang:

X–XI asrlarda Markaziy Osiyo hududi qaysi davlat(lar) tarkibiga kirgan? Bu davlat(lar)da qanday ijtimoiy-siyosiy vaziyat hukm surgan?

Tarixiy davr

XI asrda Qashqardan (Sharqiy Turkiston, hozirgi Xitoyning Sinzhan-Uyg‘ur muxtor rayoni) Amudaryogacha bo‘lgan katta hudud Qoraxoniylar davlati tarkibiga kirgan. Bu davlat yagona markazlashgan hokimiyatga ega bo‘lmay, bir qancha mayda hokimliklarga bo‘lingan va ular o‘rtasida ichki nizolar avj olgan edi. Shunga qaramasdan, bu davrda bunyodkorlik ishlari amalga oshirildi, hunarmandchilik va ilm-fan rivojlandi. Turkiy tildagi yozma adabiyotning bizgacha yetib kelgan dastlabki namunalari yaratildi.

Muallif haqida

Yusuf Xos Hojib XI asrning 20-yillarida Qoraxoniylar davlatining g‘arbiy poytaxti Quz O‘rdi (Bolasog‘un) shahrida (hozirgi Qirg‘iziston hududi) tug‘ilgan. Zamonasining barcha asosiy ilmlarini atroflicha o‘rgangan, arab va fors tillarini mukammal bilgan. Ko‘p shaharlarga sayohat qilgan. 1070-yillarda “Qutadg‘u bilig” asarini tugatib, Qashqar hukmdori Tavg‘ach Bug‘roxon binni Arslonxonga taqdim etadi. Bu xizmati uchun unga “Xos Hojib” (eshik og‘asi) unvoni beriladi.

Yusuf Xos Hojib
Qirg‘iziston milliy
valyutasida

“Qutadg‘u bilig” asari

“Qutadg‘u bilig” (“Saodatga eltuvchi bilim”) asari turkiy yozma adabiyotdagi ilk badiiy doston bo‘lib, didaktik (pand-nasihati) yo‘nalishda yozilgan. Unda muallifning davlatni boshqarish, turli tabaqa vakillarining davlatdagi o‘rni, insoniy munosabatlar, odob-axloq haqidagi fikrlari to‘rt obraz suhbatlari orqali bayon qilinadi:

- Kuntug‘di – adolatli hukmdor;
- Oyto‘ldi – halolligi va aqli tufayli cho‘ponlikdan vazir darajasiga ko‘tarilgan inson;
- O‘gdulmish (“aql bilan ziynatlangan”) – Oyto‘ldining dono o‘g‘li, otasidan keyin saroyda uning o‘rnini egallaydi;
- O‘zg‘urmish (“hushyor qiluvchi, sergaklantiruvchi”) – O‘gdulmishning tarki dunyo qilgan donishmand qarindoshi.

Tahlil qiling:

“Qutadg‘u bilig” muqaddimasida bayon qilinishcha, kitob asosida to‘rt narsa yotadi: adolat, davlat, aql va qanoat. Sizningcha, asardagi to‘rt obrazdan (Kuntug‘di, Oyto‘ldi, O‘gdulmish, O‘zg‘urmish) har biri nimaning timsoli bo‘lib xizmat qiladi?

O‘ylab ko‘ring:

Muallif asarni yozish va uni hukmdorga tortiq qilishdan qanday maqsadni ko‘zlagan bo‘lishi mumkin?

Asar tili

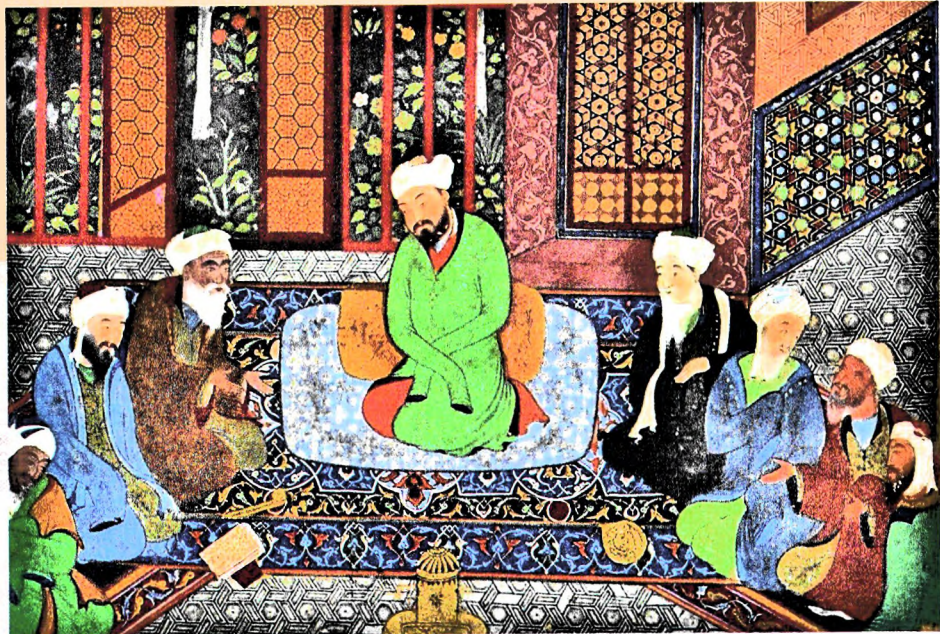
“Qutadg‘u bilig” asari qadimgi turkiy tilda aruz vaznining mutaqorib bahrida (bir qisqa va ikki cho‘ziq hijo) yozilgan:

Qara bash / yag‘isi / qizil til / turur,
Necha bash / yedi bu / taqi ma / yeyur.
V – – / V – – / V – – / V –

Asar Qayum Karimov va keyinchalik Boqijon To‘xlijev tomonidan hozirgi o‘zbek tiliga o‘girilgan.

“Qutadg‘u bilig”
asari qo‘lyozmasi

QUTADG'U BILIG

(asardan parchalar)

Kitobga “Qutadg’u bilig” deb nom qo’ydim. U qut keltirsin, o’quvchi-ning qo’lidan tutsin. So’zlarimni so’zladim, bitig bitdim. Bular ikki jahonni tutishga ham yo’l ochsin.

So’zimning boshida Kuntug’di elig nomini atadim, buning sababini aytib beraman. Keyin Oyto’ldini sanadim. U tufayli muqaddas, qutli kunlar yorishadi.

Kuntug’di deganimiz to’g’ri, odil Adolatdir. Oyto’ldi esa Qut-baxtdir. Undan keyin O’gdulmish keladi. O’gdulmish Uquv-idrokning nomi. U kishini ulug’laydi. Bo’lagi O’zg’urmishdir. Uni Ofiyat dedim.

Barcha so’zimni shu to’rt narsa haqida aytdim. Ularni o’qisang, ko’zing ochiladi.

Sevinchda yuruvchi ey ezgu yigit, so’zimni behuda ko’rma, chin dil-dan eshit. Irodali bo’l, to’g’ri yo’ldan yanglishma, yigitlikni behuda o’tkazib yuborma, uning nafini olib qol. Yigitlikni, yoshlikni aziz tut, u qushdek tez uchib ketadi. Qanchalik qattiq ushlamagin, baribir, yigitlik qochib ketadi.

O’zim yigitlikni sog’inaman, uni qo’ldan berganim uchun o’kinaman. Ammo endigi o’kinchdan naf yo’q. Kimning yoshi qirqdan oshsa, unga yigitlik yillari xayrlashish uchun qo’l uzatadi.

Muallif kitobning nomi va undagi obrazlarning ma'nosini qanday izohlaydi?

Badiiy adabiyotda qahramonning xarakteriga xos xususiyatni ochib beruvchi ism yoki laqabga xaraktonim deyiladi (masalan, Said Ahmadning "Kelinlar qo'zg'oloni" pyesasida Farmonbibi). "Qutadg'u bilig"da xaraktonimlar ishlatilgan deya olamizmi? Fikringizni asoslang.

*Esa keldi Sharqdan bahorning yeli,
Olamga ochildi go'zallik yo'li.
Bo'z yer iporlandi qor-u muz ketib,
Bezanadi olam chiroy ko'rsatib.
G'olib keldi qishdan bahor chiroyi,
Yangidan qurildi bahorning yoyi.*

Bahorga yetishgan daraxtlar sariq, ko'k, yashil va qizil ranglar yopilib bezandi. Yer yuzi harir kiyimlar kiygan yosh qizlarday bo'lib orolandi. Bu go'yo xilma-xil matolarni ortib olgan Chin karvonining molini yoygan holatiga o'xshaydi. Tog'lar, qirlar, dalalar ham butunlay yashil va oq ranglarga burkangan. Minglab gullar, chechaklar yer ostidan shodiyona bosh ko'tarishdi. Butun olam muattar hidlarga to'ldi.

*Chinnigul hidini yoyarkan sabo,
Butun dunyo to'ldi iporga go'yo.
G'oz-o'rdak – jami qush havoda shodon,
O'yinga berildi quvonib chunon.
Ko'kish turna ko'kda navosin chalar,
Tuya karvonidek tizilar, chopar.
Qo'shiq aytdi go'zal kaklik tog' ora,
Qizil og'zi qondek, qoshi qop-qora.
Chechaklar oralab yurarkan bulbul,
Olamni qurshadi shirin bir g'ul-g'ul.
Chechaklar ustida o'ynar ohular,
Bug'ular bo'ylashar, nozik oh urar.
Chiroyga ko'milgan ko'katlar o'zi,
Yashilga belangan bu yerning yuzi.
Ba'zisi hididan berar dilga jon,
Ularning rangi-la munavvar jahon.*

Bahor tasvirida qaysi ranglar yetakchilik qiladi? Muallif bahorni jonli tasvirlash uchun qanday obrazlar va badiiy tasvir vositalaridan foydalanadi?

Kuntug'di ismli elig (podsho) bo'lib, u dono va adolatli ekani bilan dong taratgan edi. Uning himmat va muruvvati ham chek-chegara bilmas edi. Elig mamlakatni obod, el-yurtni esa shod-xurram qilish istagi bilan yonardi. Uning shuhrati butun olamga yoyiladi. Ishlarini oliyjanoblik va saxovat bilan yuritganidan mamlakatda farovonlik va osoyishtalik hukm surar edi. Podsho mamlakatdagi barcha donishmandlarni ham ezgulik ishlariga jalb etadi.

*Jam etdi olamning saralarini,
Bilimdon, odamning saralarini.*

Mamlakatni boshqarish ishi kundan kunga mushkullashadi. Shuning uchun u tadbirkor va oqil, hozirjavob va ishning ko'zini biladigan yordamchilarga, bir so'z bilan aytganda, komil va yetuk, faol kishilarga muhtojlik sezadi.

Eligning yuritayotgan ishlari el-yurt olqishiga sazovor bo'ladi. U haqdagi gap-so'zlar mamlakat tashqarisiga ham yetadi. Xuddi shu paytda Oyto'ldi ismli donishmand yigit elig xizmatiga kirishni istab poytaxtga keladi. Uning:

*O'zi yosh edi-yu, qilig'i ravon,
Bilimli, uquvli, og'ir, navqiron.
Yuzi ko'rkli edi, ko'rib ko'z qamar,
Tili totli edi, go'yo bol tomar.*

Oyto'ldi o'zidagi san'at-hunarlarning hech kimga naf bermay qolib ketayotganini o'ylab, elig xizmatiga chog'langan edi. Axir:

*Uquv qadrini ham uquvli bilar,
Bilim sotsa dono, bilimli olar.*

Chunki bilimning otini bilimligina biladi. Bilimsiz kishi bilimning qimmatini qayerdan bilsin?! Zar qadrini zargar biladi-da!

Shu o'ylar bilan Oyto'ldi otini mindi, to'n va boshqa kerakli narsalarini olib yo'lga chiqdi. U yoshligidanoq turli bilimlarni egallagan, san'at-hunarlar bilan ziynatlangan kishi edi. Biroq u musofirlikda ko'p aziyat chekadi, qiynaladi. Xushmuomala va tadbirkorligi uchun tezda yaqinlar ham orttiradi. U Kusamish ismli yigit bilan do'stlashib, poytaxtga kelishdan maqsadini bayon etadi. Kusamish eligning Ersig degan xos hojibi bilan uchrashadi va unga Oyto'ldini tanishtiradi. Ersig Oyto'ldining qayerdan kelgani, qanday joylashgani, sog'lik-salamatligini surishtirgach, uning maqsadlari bilan qiziqadi. Mana Oyto'ldining javoblari:

*Bu Oyto'ldi aytdi: ey qutli hojib,
Sevindim Kuntug'di nomin eshitib.
Eshitdim yiroqdan uning nomini,
Bilim-u uquvi, zako, shonini.
Uning dargohiga yuz burdim o'zim.
Elig orzusida yugurdi ko'zim...*

Ersig Oyto'ldidan xursand bo'ldi. Yigitdagi qobiliyat va zakovatga o'zi shaxsan ishonch hosil qilgach, uni Kuntug'di elig suhbatiga yo'llaydi.

Oyto'ldining o'zini tutishi, fe'l-atvori, so'z-fikri va bilim darajasini ko'rgan elig ham yigitni yoqtirib qoladi va o'z yoniga – saroyga taklif etadi.

Xizmatda og'ishmasligi, sadoqati va har bir ishda bilimga tayanishi tufayli Oyto'ldining martabasi kundan kunga ortib boradi.

*Kishi xizmat etsa og'ishmay agar,
Bu xizmati singsa, tilagin topar.
Oyto'ldi har damda o'rinlatdi ish,
Bera berdi unga elig ham ulush.
Bo'la bordi o'zi kundan kun ulug',
Alami yo'q bo'ldi, sevinchi to'liq.
Ishiga berildi Oyto'ldi tamom,
Elig ham himmatin oshirdi tamom.
Butun ishlarida uni sinadi,
O'zin baxtiyor deb elig sanadi.*

Oyto'ldi Kuntug'di huzuriga nima maqsadda keldi? Uning saroyda martabasi oshishiga nima sabab bo'ldi?

?

Elig Oyto'ldini turli ish va topshiriqlar berib sinab ko'radi. Jumladan, bir kuni u yigitni o'z yoniga chorlaydi. Uni o'tirishga undaydi. Oyto'ldi yonidan bir to'p (koptok) chiqaradi-da, o'shanga o'tiradi. Elig unga ko'plab savollar beradi, yigit javob qaytaradi. Kuntug'di bundan shodlanadi, chehrasi ochiladi. Buni ko'rib, Oyto'ldi ko'zlarini yumib oladi. Elig hayratga tushadi:

*G'azablendi elig, yuzi ko'p qaro,
Dedi: Shoshqaloqlik kishiga balo!
Ishonchda yanglishdim chog'i men o'zim,
Nima deb ochayin kishiga so'zim?!*
*Nima der, eshitgin, bilimliga boq,
Shoshilinch yumushning o'kinchi uzoq.*

*Shoshilinch yumushlar yaramas bo'lar,
Shoshib pishgan ovqat bo'ladi zahar.
Shoshilish – adashgan kishilar ishi,
Bosiqlik qilishi kerak har kishi.*

*Xatoyim shu bo'ldi: men o'zim shoshib,
Seni yaqin tutdim tamom adashib,
Xizmatni etmasa kishi to bajo,
Hech odam unga ish ko'rmasin ravo.
Chiniqtirsin avval yumushda uni,
Ardoqlasa arzir keyin tun-kuni..
Yumushingni ko'rmay bilibman a'lo,
Tugalroq sinamay qilibman xato.*

Eligning bu mulohazalariga Oyto'ldi shunday deb javob beradi:

– Ey elig, sen mening qiyofamda davlat va boylikni ko'rmoqchi eding. Men ularni aniqroq tasavvur qilgin deb shu ishlarni qildim. To'p (koptok) davlat (boylik)ga juda o'xshaydi. Ularning ikkalasi ham bir joyda to'xtab turmaydi, yumalab ketaveradi. Menga kulib boqqanida ko'zlarimni yumib olishimga sabab, davlatning ko'zi ko'r ekanini senga uqtirish edi. Boylik bilan davlat ko'zi ko'r odamlarga o'xshaydi. Kim boylik va davlatning qo'lidan tutsa, o'shanga ergashib ketaveradi: bu yaxshi, mana buni esa yomon deb ajratib o'tirmaydi. Oqar suv, yo'riq til va qut bir joyda to'xtab turmaydi. Olam kezuvcilar yo'l yurib tinmaydi. Baxt-davlat ham bir joyda qo'nim bilmaydi.

Boqijon To'xliyev tarjimasi

?

Oyto'ldining koptokka o'tirib, ko'zini yumib olishini Kuntug'di qanday tushundi? Oyto'ldi buni qanday izohladi?

Siz davlat va boylikni yana nimalarga o'xshatgan bo'lardingiz? Nima uchun?

Kichik guruhlarda ishlang. Quyida berilgan yo'nalishlardan birini tanlang. Asarning tanlangan yo'nalishga mos boblari asosida taqdimot tayyorlang. Taqdimotingizda berilgan savollarga asoslaning.

Tayyorlanish jarayonida asarning hozirgi o'zbek tilidagi to'liq matni (Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007-yil) va boshqa manbalardan foydalaning.

“Qutadg‘u bilig”da davlat boshqaruvi

Yusuf Xos Hojib jamiyatni ijtimoiy tabaqalarga ajratishda nimalarga e'tibor qaratadi? Har bir tabaqaga xos xususiyatlar nimalardan iborat? Asarda ilgari surilgan qaysi g'oyalar bugungi boshqaruv tizimi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi? Qaysi fikrlar esa bugungi kun talabiga javob bermasligi mumkin?

“Qutadg‘u bilig”da ilm-fan

Dostonda ilm-fan va adabiyotning ahamiyati haqida qanday fikrlar ilgari surilgan? Muallif ilmning qaysi sohasini alohida ajratib ko'rsatadi? Nima uchun?

“Qutadg‘u bilig”da odob-axloq

Muallif turli hayotiy vaziyatlarda (masalan, farzand tug'ilganda, ziyo-fatda) o'zini tutish bo'yicha qanday maslahatlar beradi? Bu maslahatlar-ni qay darajada bugungi kun uchun ham tatbiq qilish mumkin?

O'ZBEK MUMTOZ ADABIYOTI: XIV ASRDAN XIX ASRNING BIRINCHI YARMIGACHA

Mavzuni o'rganish jarayonida:

- XIV – XIX asr birinchi yarmi o'zbek adabiyotining taraqqiyot bosqichlariga xos xususiyatlarni tahlil qilamiz;
- mumtoz adabiyotning g'oyaviy yo'nalishlari va janrlar takomilini tadqiq qilamiz.

Eslang:

XIV–XX asrlarda hozirgi O'zbekiston hududida qanday davlatlar mavjud bo'lgan?

XIV asrdan XIX asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davrda Markaziy Osiyo siyosiy va ijtimoiy hayotida katta o'zgarishlar ro'y berdi. XIV–XVI asrlarda markazlashgan Temuriylar davlati o'lkada ilm-fan, madaniyat va san'atning gullab-yashnashi uchun zamin yaratgan bo'lsa, keyingi davrlardagi siyosiy tarqoqlik, hukmron sulolalarning tez-tez almashishi va ular o'rtnasidagi nizolar ilm-fan va madaniyat rivojiga ma'lum darajada salbiy ta'sir ko'rsatdi.

O'ylab ko'ring:

Hukmron sulolalarning muntazam almashishi, o'lkadagi qonli kurashlarning ilm-fan rivoji va ma'naviy hayotga salbiy ta'sirini qanday izohlaysiz?

XIV asrdan XX asr boshlarigacha bo'lgan davr adabiyoti asosan lirika (she'riyat) yetakchilik qilgani bilan ajralib turadi. Bu davrda mumtoz adabiyot vakillari lirik turning g'azal, ruboiy, qit'a, tuyuq, fard, muxammas singari poetik janrlarida faol ijod qildilar. Mumtoz adabiyotning bu go'zal namunalari hozirgi kunda ham xalqimiz tomonidan sevib o'qiladi, ular asosida kuylangan qo'shiqlar esa milliy madaniy merosimizning bebaho mulkiga aylangan.

O'ylab ko'ring:

Bu davr adabiyotida lirikaning yetakchilik qilgani sabablari nimada bo'lishi mumkin?

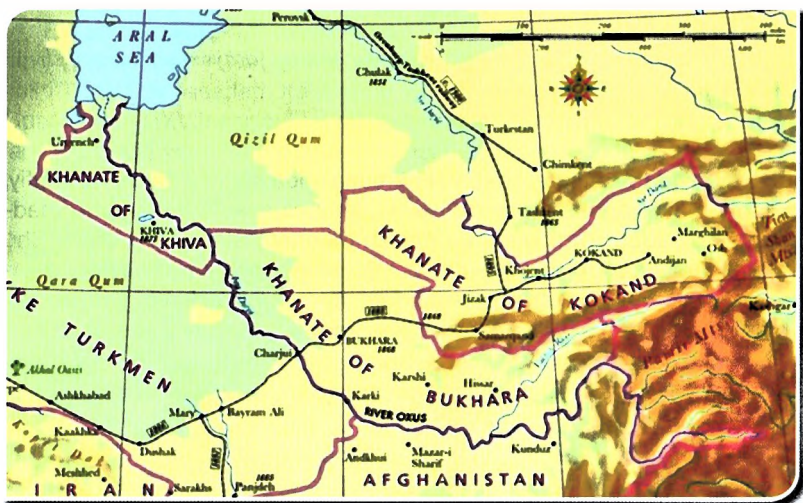
O'zbek mumtoz so'z san'atining eng gullagan davri Temuriylar hukmronligi davriga to'g'ri keladi. Temuriy shahzodalar orasida adabiyotga, san'atga yaqinlari ko'plab ijodkorlarga homiylik qilib, o'lkadagi madaniy hayotning taraqqiy etishiga ulkan hissa qo'shdilar. Lutfiy, Atoiy,

Sakkokiy singari ulug' allomalar, shoirlar ijodiy merosi, "Suhayl va Gul-dursun" (Sayfi Saroyi), "Muhabbatnoma" (Xorazmiy), "Gul va Navro'z" (Lutfiy yoki Haydar Xorazmiyga nisbat beriladi) "Yusuf va Zulayho" (shoir Durbekka nisbat beriladi) kabi yirik asarlar o'zbek mumtoz adabiyotini yangi bosqichga olib chiqdi.

XV asrning ikkinchi yarmidagi o'zbek mumtoz adabiyotining yuksalishi Alisher Navoiy nomi bilan bog'liq. Navoiy do'sti Husayn Boyqaro va boshqa mashhur zamondoshlari – adabiyot va san'atning benazir vakillari bilan hamkorlikda davr adabiyoti, san'ati, madaniyati va ma'naviyatining rivojlanishiga ulkan hissa qo'shdi. Navoiy yaratgan asarlar nafaqat o'z davri, balki butun o'zbek va jahon adabiyotining betakror javohiriga aylandi hamda keyingi davrlar adabiyoti taraqqiyoti uchun zamin yaratdi.

O'ylab ko'ring:

Temuriylar davrida adabiyotning taraqqiy etishi faqat hukmdorlarning san'atga xayrixohligi bilan bog'liqmi yoki buning boshqa sabablari ham bor deb o'ylaysizmi?

MUSTAQIL ISH

Tarix va boshqa fanlardan olgan bilimlaringiz asosida Markaziy Osiyoning Temuriylardan keyin XIX asr ikkinchi yarmigacha bo'lgan taraqqiyotining eng muhim uch xususiyatini ajratib ko'rsating. Nima uchun aynan shu xususiyatlarni muhim deb hisoblashingizni izohlang.

XVI asr boshlariga kelib Temuriylar davlati inqirozga yuz tutdi va hokimiyat shayboniylar, keyinchalik ashtarxoniylar qo'liga o'tdi. Toj-taxt uchun kurashlar oqibatida yuzaga kelgan ziddiyatlar Markaziy Osiyoda xonliklarning paydo bo'lishiga olib keldi. Bu davrdagi siyosiy-ijtimoiy o'zgarishlar, murosasiz kurashlarga qaramay, davr ziyolilari, ilm-fan namoyandalari, adabiyot va san'at vakillarining yangilikka intilishlari o'lka-da madaniy hayotning to'xtab qolishiga imkon bermadi, xususan, adabiyotda yangicha yo'nalishdagi asarlar, yangi adabiy janrlar paydo bo'ldi, mavjudlari taraqqiy etdi.

Davrning ijtimoiy-siyosiy va adabiy-madaniy hayoti, xalqning turmush tarzi, hukmdorlarning murakkab va ziddiyatli faoliyati haqida qimmatli ma'lumotlar beruvchi "Boburnoma" (Zahiriddin Muhammad Bobur, XVI asrning birinchi yarmi), "Shayboniynoma" (Muhammad Solih, XVI asrning birinchi yarmi), "Abdullanoma" (Hofiz Tanish Buxoriy, XVI asrning birinchi yarmi), "Ubaydullanoma" (Muhammad Amin Buxoriy, XVIII asr) kabi **memuar va tarixiy-biografik asarlar** yuzaga keldi. Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" asari an'analari asosida **tazkirachilik** rivojlandi.

tazkira – adiblar yoki badiiy ijodga aloqador shaxslarning hayoti va ijodi haqida ma'lumot beruvchi asar

Tahlil qiling:

Tarixiy, memuar asarlar va tazkiralar tarixiy jarayonlarni o'rganishda qanday ahamiyat kasb etadi?

tasavvuf – islom dinida insonni ruhiy va axloqiy jihatdan komillik sari yo'llovchi ta'limot, shariatga amal qilib, nafsini poklab, axloqni takomillashtirib, taqvorodlik bilan yashash

Bu davrda yaratilgan adabiyot namunalari ijtimoiy, siyosiy, ma'rifiy, axloqiy mavzular aks etgan bo'lsa-da, ishq, xususan, **ilohiy ishq** madhi mumtoz adabiyotning asosiy mavzu mundarijasini tashkil etadi. Shu nuqtayi nazardan Alisher Navoiy, uning zamondoshlari va keyingi davrlarda yashagan ijodkorlar asarlaridagi ramziy obrazlarning mazmun-mohiyatini tasavvuf ilmisiz tushunib bo'lmaydi.

*Xil'atin to aylamish jonon qizil, sorig', yashil,
Shu'layi ohim chiqar har yon qizil, sorig', yashil.
Alisher Navoiy*

xil'at –
qimmatbaho to'n

Tasavvufiy asarlarda oshiqning go'zal yorga murojaati orqali Allohga bo'lgan ilohiy ishq kuylanadi:

*Qayu til birla, ey jono, sening vasfing bayon aylay,
Tilim lol-u ko'zum giryon, so'ngaklarni nihon o'rtar.
Mashrab*

so'ngak –
suyak

Albatta, hamma g'azallarni ham ilohiy ishq mavzusida yaratilgan deb bo'lmaydi. Yor ishqida yozilgan, shuningdek, **hasbi hol** yo'nalishidagi –

muallifning hayoti, kechinmalari, ruhiy holatini bayon qiluvchi go'zal asarlar ham bizgacha yetib kelgan.

*Guliston ichra kirsam holima sarv-u suman yig'lar,
Qilur bulbul fig'on-u nolalar birla chaman yig'lar.
Eshitsalar mani boshimga tushgan muncha savdoni,
Biyobonlarda Majnun, tog' ichinda Ko'hkan yig'lar.*
Mujrim Obid

XVII asr va undan keyingi davrda o'zbek adabiyotida siyosiy va ijtimoiy muammolarni tanqid ostiga olgan **satira va yumor** yo'nalishi ham rivojlandi. Masalan, Turdi Farog'iy o'z asarlarida xalqning parokanda bo'lishiga sababchi beklarni tanqid ostiga oladi, ularni birlashishga chaqiradi:

*Tor ko'ngulluk beklar man-man demang, kenglik qiling,
To'qson ikki bovli o'zbek yurtidir, tenglik qiling.
Bir yaqodin bosh chiqorib, barcha bir to'ng'a kirib,
Bir o'ngurluk, bir tirizlik, bir yaqo, yenglik qiling.*

o'ngur, tiriz,
yaqo – to'nning
qismlari

Bu davrda **didaktik adabiyot** an'analari ham davom ettirildi. Xojaning (XV asr oxiri – XVI asrning birinchi yarmi) "Miftohi ul-adl" ("Adolat kaliti"), "Gulzor" asarlari, Xo'janazar Huvaydoning (XVIII asr) "Rohati dil", Gulxaniyning (XVIII asr oxiri – XIX asr boshi) "Zarbulmasal" singari asarlari bu davrda yaratilgan pandnoma asarlarga misol bo'la oladi.

LOYIHA

Guruhlarda ishleng. Markaziy Osiyoning XIV–XIX asrning ikkinchi yarmidagi taraqqiyoti tendensiyalaridan birini ajratib oling va uning adabiyotga ta'sirini misollar yordamida ochib bering.

ALISHER NAVOIY (1441–1501). “XAMSA”: “SADDI ISKANDARIY” DOSTONI

Mavzuni o'rganish jarayonida:

- Alisher Navoiy haqidagi bilimlarimizni umumlashtiramiz.
- “Saddi Iskandariy” dostonidagi asosiy obrazlar va ramzlarni tahlil qilamiz;

Alisher Navoiyning
rassom Mahmud Muzahhib
ishlagan portreti, XVI asr

*Turk nazmida chu men tortib alam,
Ayladim ul mamlakatni yakqalam.*

Alisher Navoiy

Alisherbek naziri yo'q kishi edi. Turkiy til bila to she'r aytubturlar, hech kim oncha ko'p va xo'b aytqon emas. ... Ahli fazl va ahli hunarg'a Alisherbek cha murabbiy va muqavviy ma'lum emaskim, hargiz paydo bo'lmish bo'lg'ay.

Zahiriddin Muhammad Bobur

Mir Alisher turk tilining o'lgan jasadig'a Masih an-fosi bila ruh kiyurdi.

Husayn Boyqaro

Eslang:

Alisher Navoiy siymosi aks etgan qanday asarlarni o'qigansiz yoki tomosha qilgansiz? Bu asarlarda Navoiy qanday inson sifatida gavdalangan?

Tahlil qiling:

Yuqoridagi iqtiboslarni o'qing. Alisher Navoiyning o'zbek adabiy tili, adabiyoti va madaniyati ravnaqi uchun qilgan xizmati nimalarda ko'rinadi? Husayn Boyqaro nega Alisher Navoiyni Masihga o'xshatmoqda?

Navoiy adabiy merosi

Alisher Navoiy o'zidan ulkan adabiy va ilmiy meros qoldirgan. Uning jami 22 ming baytdan ziyod g'azal, ruboiy, qit'a, tuyuq va boshqa janrlardagi lirik asarlari o'zi tartib bergan to'rt kitobdan iborat "Xazoyin ul-ma'oniyy" ("Ma'nolar xazinasi") majmuasiga jamlangan. Devonning har bir kitobiga inson umrining fasllariga mos ravishda nom berilgan. Shoirning fors tilida Foniyl taxallusi bilan yozgan she'rlari esa alohida "Devoni Foniy"ga yig'ilgan.

Alisher Navoiyning eng yirik epik asari – "Xamsa" besh dostonni o'z ichiga oladi.

Buyuk mutafakkirning tasavvufiy qarashlari, inson, tabiat va hayot haqidagi fikrlari qushlar tili va sarguzashtlari orqali majoziy tarzda "Lison ut-tayr" ("Qush tili") dostonida bayon qilingan. "Arba'in" ("Qirq hadis") asarida esa Muhammad (s.a.v.) hadislar she'riy yo'l bilan sharhlangan.

Alisher Navoiy o'zigacha yashagan va zamonasining mashhur kishilari hayoti haqidagi qimmatli ma'lumotlarni, hayotiy kuzatishlari va tajribasini "Majolis un-nafois" ("Nafis majlislar") asarida umumlashtirilgan. Uning tilshunoslik, adabiyotshunoslik hamda tarixga oid asarlari ham adabiy san'at, milliy madaniyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etgan.

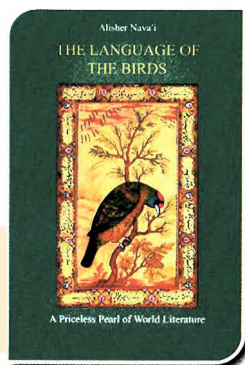
GURUHLARDA ISHLAYMIZ

Quyi sinflarda yoki mustaqil tarzda Navoiyning qaysi asarlarini o'qigansiz? O'qigan asarlaringiz haqidagi bilimlaringizni umumlashtiring va quyidagi jadvalni daftaringizda to'ldiring.

Asar nomi	Janri, yo'nalishi	Ahamiyati

Alisher Navoiy qalamiga mansub "Lison ut-tayr" ("Qush tili") asarining xorijiy tillardagi nashrlari

“XAMSA”: “SADDI ISKANDARIY” DOSTONI

Xamsachilik an'analari

Sharq xalqlari adabiyotida “Xamsa” (“Beshlik”) yaratish an'anasini XII asrda yashagan ozarbayjon shoiri Nizomiy Ganjaviy boshlab bergan. Uning 30 yildan oshiq vaqt davomida fors tilida yozgan besh dostoni shoir vafotidan so'ng yaxlit to'plamga birlashtirildi va “Panj ganj” (“Besh xazina”) deb yuritila boshlandi. Nizomiydan keyin Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy va boshqa ko'plab ijodkorlar an'anani davom ettirib, o'z “Xamsa”larini yaratdilar.

An'anaga ko'ra, “Xamsa”dagi birinchi doston falsafiy va axloqiy masalalarni qamrab olishi, ikkinchi va uchinchi dostonlar Xusrav va Shirin hamda Layli va Majnun muhabbati haqida, so'nggi ikki doston esa shoh Bahrom va Iskandar Zulqarnayn sarguzashtlari haqida bo'lishi lozim edi. Mazkur an'anani davom ettirgan holda Alisher Navoiy 1483–1485-yillarda ilk marotaba turkiy tilda o'z “Xamsa”sini yaratdi. Navoiy “Xamsa”si quyidagi dostonlarni o'z ichiga oladi:

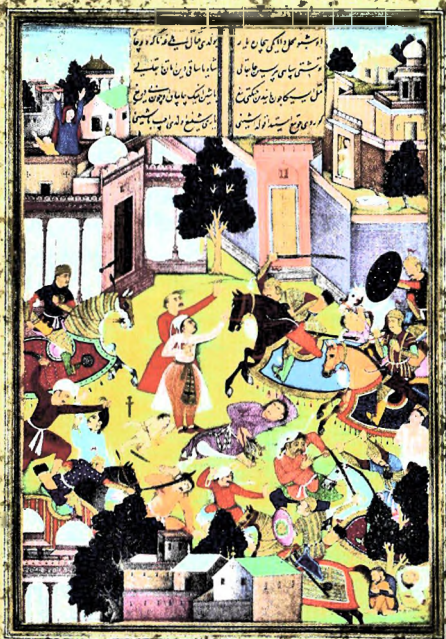
– “Hayrat ul-abror” (“Yaxshi kishilarning hayratlanishi”) – pand-nasihat ruhidagi ta'limiy-axloqiy, falsafiy doston bo'lib, unda Navoiy davridagi xalq turmushi, urf-odatlar, muallifning diniy va axloqiy qarashlari aks etgan;

– “Farhod va Shirin” – bu doston-da Alisher Navoiy Chin shahzodasi Farhodning go'zal arman malikasi Shirin ishqida ko'rsatgan qahramonliklari bayoni orqali komil inson masalasini ko'taradi;

– “Layli va Majnun” – arab yigiti Qaysning Layliga pok muhabbati, ishq yo'lida majnun (devona) bo'lishi voqealari orqali majoziy ishq sirlari aks ettiriladi;

– “Sab'ayi sayyor” (“Yetti sayyora”) – Sharqda keng tarqalgan shoh Bahrom (Bahrom Go'r) haqidagi afsona asosida yaratilgan ishqiy-sarguzasht dostoni;

– “Saddi Iskandariy” (“Iskandar devori”) – “Xamsa”ning yakunlovchi va hajm jihatdan eng yirik dostoni bo'lib, unda ma'rifatli shoh Iskandar Zulqarnaynning sarguzashtlari haqida hikoya qilinadi.

Iskandar kim?

Eslang:

Iskandar Zulqarnayn haqida nimalarni o'qigansiz yoki eshitgansiz?

Ensiklopediyadan olingan quyida ma'lumot bilan tanishib chiqing.

Zulqarnayn (arab. "ikki shoxli") – musulmonlar orasida tarqalgan qadimiy rivoyatlarga ko'ra, dunyoning Chin(Xitoy)ga qadar yerlarini zabt etib, u yerda ya'juj va ma'juj yo'liga ulkan to'siq qurgan podshoh. Ayni vaqtda ham Sharq, ham G'arb hukmdori ekani yoki tojining ikki cheti shoxsimon bo'lganidan shunday atalgan, deb taxmin qilinadi. Qur'oni karimda Zulqarnaynning yer yuzida haqni qaror toptirish uchun qilgan sa'y-harakatlari bayon etilgan (18:83–102). Ba'zi islom tadqiqotchilari Qur'oni Karimda zikr qilingan Zulqarnaynni Makedoniyalik Aleksandrning o'zi deb va ba'zilari Ibrohim alayhissalomdan ilgari yashab o'tgan butunlay boshqa bir shaxs deb talqin etishadi.

"O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"dan

Zulqarnaynning devor qurdirishi.
XVI asr Eron miniatyurasi

Darbant qal'asi devori
(Dog'iston, Rossiya).
Ayrimlar shu devorni Zulqarnayn devori deb hisoblashgan.

Asarni o'qish davomida o'ylab ko'ring:

Alisher Navoiy nega bu syujetga murojaat qilib, o'z talqinini yaratgan bo'lishi mumkin? Asarni o'qib bo'lgach, sinfda shu savolni muhokama qiling.

“Saddi Iskandariy” dostonining tuzilishi

Muqaddima (1–14-boblar)	Asosiy qism (15–83-boblar)	Xotima (84–89-boblar)
– Allohga hamd; – Muhammad (s.a.v) vasfi (na’t); – “Xamsa”ning yozilish tarixi; – ustozlar madhi; – Sulton Husayn Boyqaro va uning o’g’li shahzoda Badiuzzamon ta’rifi; – qadimgi Eron shohlari tarixi.	– Iskandar voqealari bayoni. Tuzilishi: – Iskandar hayotidan bir voqea; – voqeada ko’tarilgan axloqiy muammoga oid mulohazalar; – hikoyat; – Arastu va Iskandar suhbatlari.	– Husayn Boyqaro va uning farzandlari ta’rifi; – hakimlar (donishmandlar) ta’rifi; – ukasi Darveshaliga nasihatlar; – xulosa.

Dostonning qisqacha mazmuni

Dostonning asosiy qismi voqealari Iskandarning tug’ilishidan boshlanadi. Rum mamlakatining shohi Faylaqus Tangridan farzand so’raydi. Bir kuni ovdan qaytar ekan, shaharga kiraverishdagi vayronada yangi tug’ilgan chaqaloq va o’lik onani uchratadi. Shoh onani dafn ettirib, chaqaloqni o’ziga farzand qilib oladi va unga Iskandar deb nom beradi. Shoh Iskandarning ta’lim-tarbiyasiga katta e’tibor qaratadi va Arastuning otasi Naqumojisni unga ustod qilib tayinlaydi. Iskandar toj-taxt va boylikka emas, balki ilm-fan va oliyjanob fazilatlariga muhabbat ruhida ulg’ayadi.

Faylaqus vafot etgach, valiahd sifatida taxtni Iskandar egallashi kerak edi, lekin u taxtga chiqishga oshiqmaydi. Xalq uning shoh bo’lishini qattiq talab qilib turib olgandan keyingina Arastu unga toj kiydiradi. Iskandar xalq oldiga shart qo’yib, kimning arz-dodi bo’lsa, shohni o’zi bilan teng ko’rib, ahvolini aytishini so’raydi.

Iskandar taxtga o’tirgach, adolat bilan mamlakatni boshqara boshlaydi. Xalqni ikki yillik xirojdan ozod etadi, adolat mezonini asosida ko’plab mamlakatlarni egallaydi, hukmdorlar unga xiroj to’lashga rozi bo’lishadi. Eron shohi Doro esa bunga rozi bo’lmaydi va xiroj mojarosi bu ikki shoh o’rtasida itilofning paydo bo’lishiga olib keladi. Urush boshlanadi. Doroning noiblari xiyonat qiladilar va Doro yarador holda Iskandar qo’liga asir tushadi. O’limi oldidan xiyonatkorlarni jazolash, uning qarindoshlariga ozor bermaslik va qizi Ravshanakka uylanishni Iskandarga vasiyat qiladi. Iskandar Doroning barcha vasiyatlarini ortig’i bilan ado etadi, Doroni izzat-ikrom bilan dafn qiladi.

Iskandar Eronni egallagach, jahonni fath etishga kirishadi. Doro o’rnini egallagan jahon podshosi sifatida ko’plab o’lka podsholariga xat

yozib, mamlakatda adolat va osoyishtalik o'rnatmoqchi ekanini va shunga mos holda o'z ixtiyorlari bilan unga taslim bo'lishlarini so'raydi. Aksariyat podshohlar unga bo'yin egib keladilar. Faqat Kashmir, Hind va Chin xoqonlariga unga bo'ysunishni istamaydi.

Iskandar ustozlari Arastu maslahati bilan jahongirlik yurishlarini boshlaydi. Dastlab Balx, Moxon, Marv, Zobul, Isfahon shaharlarini oldingidan ham obod va ma'mur etib, Xurosonda Hirot, Movarounnahrda esa Samarqand shaharlarini bunyod etadi. So'ng Kashmirga Malluga qarshi qo'shin tortadi.

Iskandar sehrgarlari bilan mashhur bo'lgan Kashmir shahrini tilsimlangan holda topib, tilsimni hikmat ahli yordamida juda osonlik bilan yechadi. Mallu bu ahvolni ko'rib, mamlakatni tashlab qochadi. Iskandar Kashmir ahliga omonlik berib, bir muddat bu yerda yashaydi. Mallu ibn Mabok mag'lub va yarador holda Iskandar oldiga taslim bo'lib keladi hamda undan kechirim so'raydi. Iskandar uning uzrini qabul qiladi. Ko'p o'tmay, Mallu vafot etadi. Iskandar uning vasiyatiga binoan qizi Mehrnozga uylanadi, o'g'li Feruzni Kashmirga podsho qiladi. Tez orada Hind va Chin xoqonlari ham Iskandarning sha'n-u shavkatiga tan berib, unga jangsiz taslim bo'ladilar.

Iskandar Mag'rib diyorini fath etib, o'z vatani – Rum tomonga ot surganda, yo'lda Qirvon diyori ahli unga ya'juj va ma'juj zulmidan panoh istab murojaat qiladilar. Iskandar bu yerda olti oy davomida ikki tog' orasida mashhur Saddi Iskandariyni bunyod etib, ya'juj va ma'juj balosini daf qiladi.

Iskandar yer yuzini egallagach, dengiz sirlarini ham bilish uchun uzoq safarga chiqadi. Shishadan sandiq yasab, ummon tubiga tushadi va ko'plab ajoyibotlarni ko'radi. Ammo safardan qaytishda xastalanadi va tutingan onasi Bonuga o'g'illikni o'rniga qo'ya olmaganidan uzr so'rab, maktub yozadi. Mazkur maktub butun dunyoni zabt etsa-da, oxir-oqibat u dunyoga hech bir narsasiz, ochiq qo'l bilan ketayotgan, bu olamga shoh bo'lgandan ko'ra onadek buyuk zotga qullik qilish sharafi yuksakroq ekanini anglagan ulug' jahongirning iqrornomasi edi. Yetti faylasuf hakim – Aflotun, Suqrot, Balinos, Buqrot, Hurmus, Farfanyus va Arastu Iskandarning onasiga ta'ziya bildirgani keladilar.

**Shuhrat Sirojiddinov, Dilnavoz
Yusupova va Olimjon Davlatovning
"Navoiyshunoslik" darsligidan**

Tahlil qiling:

Dostonning asosiy voqealari bayonida Iskandarga xos qanday sifatlarini kuzatish mumkin? Navoiy bosh qahramonga bu xususiyatlarni singdirish bilan qanday maqsadlarni ko'zlagan deb o'ylaysiz?

SADDI ISKANDARIY (dostondan parchalar)

XXV

Nasriy bayoni
(Inoyat Maxsumov
nuxsasi asosida
Mavjuda Hamidova
to'ldirib, nashrga
tayyorlagan)

Iki jahondor muxolafatidin jahon ahli xirmanig'a balo barqi etgani va iki yor muvofaqatidin ul tutashqon o'tqa rahmat yomg'uri yog'ib, shu'lasin past etgani.

Mazmuni: ikki jahondor kelishmovchiligidan jahon ahli xirmoniga balo chaqini tushgani va ikki do'st ittifoqligidan u yongan o'tga rahmat yomg'iri yog'ib, urush alangasini so'ndirgani.

Eshittimki, Chingiz-u Xorazmshoh,
Adovatqa chun bo'ldilar kinaxoh.

Buzuldi jahon ulcha maqdur erur,
Netay sharhin aytib, chu mashhur erur.

Eshitishimcha, Chingiz va Xorazmshoh bir-biri bilan dushmanlik urushini boshlagan ekanlar. Quدراتlari yetgancha jahonni buzdilar. Bu ham-maga ma'lum va mashhur bo'lgani uchun sharhini yozib o'tirmayman.

Eslang:

Chingizxon kim edi? Tarixda Chingizxon va Xorazmshoh o'rtasidagi ixti-loflar qanday dahshatli oqibatlariga olib kelgan?

Hamonoki Chingiz topib zafar,
Aning mulkini qildi zer-u zabar.

Ne kishvar arokim maqom ayladi,
Chekib tig'i kin, qatli om ayladi.

Tushub mavjg'a bahri jabborliq,
Ayon aylabon mavji qahhorliq.

Ato o'g'lig'a yig'labon: hoy-hoy!
Qizig'a ano tortibon: voy-voy!

Hayot uyiga marg solib xalal,
Amon raxnasin mahkam aylab ajal.

Bu jangda Chingiz zafar qozonib, Xorazm o'lkasini ostin-ustun qilib tashladi. Qaysi shaharni qo'lga ki-ritgan bo'lsa, u yerdagi odamlarning hammasini tig'dan o'tkazdi. U zulm dengizini mavjlantirib, qahr-u g'azabini avjga chiqardi.

O'lim kishilarning hayot uyiga kirish-lariga to'sqinlik qilar, ajal esa omon-lik yo'lini bekitib tashlagan edi.

Tahlil qiling:

Chingizxonning zulmini tasvirlash uchun shoir qanday o'xshatish va me-taforalarni qo'llagan? Bu tasvir vositalari misralar g'oyasini ochishda qan-day ahamiyat kasb etmoqda?

Magar Shom mulkida erdi bu hol
Ki, iki rafiqi mavaddat xisol.

Qazodin birov dastgiri bo'lub,
Birov yo'qki, kofir asiri bo'lub.

Ko'zidin oqar qonlaridin ikov,
Yudilar ilik jonlaridin ikov.

Tilab har biri aylamak ibtido
Ki, jonin yana birga qilg'ay fido.

Bu holatda qotil chekib tig'i qatl
Birisiga qildi ayon big'i qatl.

Yana bir boshin ochib, etmay haros,
Ayon ayladi yolborib iltimos

Ki: "Avval mening boshima tig' sur,
Chu men o'ldum, ul dam aning
bo'ynin ur!"

Munga chunki mayl etti o'lturgali,
Boshig'a jaf o'lturgali.

Ochib boshin ul bir ham aylab havas,
Nekim erdi avvalg'ig'a multamas.

Bular har bir – ul bir uchun qayg'uda,
Bu holatda Chingiz emish uyquda.

Tushiga kirar bu ikki yor ishi,
Muni ko'rgach aytur anga bir kishi

Ki: "Kechgil xaloyiqqa ozordin,
Vafo o'rgan ushbu iki yordin.

Sanga kinavar bo'lsa Xorazmshoh,
Ul ishtin jahon ahlig'a ne gunoh?"

Iki shoh kini jahonni buzub,
Iki zor mundoq vafo ko'rguzub.

Chu uyg'ondi uyqusidin qahramon,
O'lumdin xaloyiqqa berdi amon.

Shom mamlakatida bo'lsa ke-
rak, shunday bir voqea yuz berdi-
ki, do'stlik fazilatiga ega bo'lmish
ikki o'rtoq tasodifan birovga bandi
bo'lib, birov emas, kofir qo'lga asir
tushib qoldilar. Ikkovining ko'zlari-
dan yosh o'rniga qon oqar, ikkovlari
ham jonlaridan umidlari uzgan edi-
lar. Zero, zolim bularning har ikkisini
qatl etmoqchi edi. Lekin biri ikkinchi-
sidan avvalroq qurbon bo'lishni istar
edi. Maqsad – jonini o'z do'stiga fido
qilmoq edi.

Bir mahal qotil tig'ini qinidan
sug'urib, birinchisiga urmoqchi
bo'lgan edi, ikkinchisi boshini ya-
lang qilib, o'limdan qo'rqmay: "Av-
val mening boshimga tig' sol, meni
o'ldirgach, uning bo'ynini chopar-
san!" – deb yolvordi.

Ikkinchisini o'ldirmoqchi bo'lib,
uning boshiga jaf o'lturgali, uning
boshiga jaf o'lturgali ko'targan
edi, avvalgisi o'limni havas qilgandek
boshini ochib: "Avval meni o'ldir!" –
deb yalina boshladi. Bularning har
biri o'z do'sti uchun qayg'uda ekani-
da Chingiz uyquda bo'lib, yuqorida-
gi voqea uning tushiga kirdi.

Shunda, voqea guvohi bo'lgan bir
kishi Chingizga:
– Ushbu ikki do'stdan vafo o'rga-
nib, xaloyiqqa ozor berishdan voz
kech! Xorazmshoh senga dushman
bo'lsa, bunda jahon xalqining nima
gunohi bor? – dedi.

Ikki shohning xusumati jahonni buzib
turganda, darhaqiqat, bu ikki do'st
bir-biriga shu xilda vafo ko'rsatdi.
Shu asnoda uyqusidin uyg'ongan
Chingiz xaloyiqqa o'limdan omonlik
berdi.

O'ylab ko'ring:

Muallifning ikki do'st haqidagi lavhani Chingizxon tushida tasvirlashi sababini qanday izohlaysiz?

Ikki yor-u qotilda ul mojaro
Ki, om o'ldi baxshish so'zi xalq aro,

Qilib erdi kofirg'a dog'i asar,
Yetishti qulog'iga chun bu xabar.

Qilib raf' ko'nglidin ozorni,
Eshib qildi ozod iki yorni.

Iki shoh chun bo'ldilar kinaxoh,
Jahon ahli bo'ldi sarosar taboh.

Vale iki darveshning himmati,
Muvofiqlig'i yumni xosiyati

Ki, qildilar isor joni hazin,
Ko'tardi jahon ahlidin tig'i kin.

Kishi aylasa rifq yumnin havas,
Anga to abad ushbu tamsil bas.

Ikki do'st bilan qotil o'rtasida bo'lgan
bu mojaro xalq ichida yaxshilik tim-
soli bo'lib qoldi.

Bu xabar kofirning qulog'iga yetib,
ko'ngli yumshadi-da, ozor berishdan
qo'l silkib, ikki do'stning oyoq-qo'lini
yechib, ularni ozod qildi.

Ikki shohning bir-biriga adovatidan
jahon ahli boshdan oyoq xarob bo'lib
turganda, ikki darveshning himmati
va ahilligi hamda o'z hazin jonlarini
bir-birlariga nisor qilishga tayyor-
ligi tufayli jahon ahlining boshidan
dushmanlik tig'i ko'tarildi.

Agar kishi do'stlikni havas qilsa,
unga ushbu masal mangu o'rnak
bo'lib qolajak.

O'ylab ko'ring:

Navoiy bu xulosa orqali nima demoqchi?

Chingizxon yurishlari.
XVI asr fors miniatyurasi

1. Ikki do'stning sadoqatiga qanday
baho berasiz? Do'stlik siz uchun qanday
tuyg'u?

2. Nima uchun dostonda Chingizxon
va Xorazmshoh o'rtasidagi kelishmovchi-
liklarga o'rin berilgan deb o'ylaysiz? Bu
ixtilofning Iskandar va Doro munosabat-
lariga qanday aloqasi bo'lishi mumkin?

3. Iskandarning "Noahilchilik va
urushga qarshi hamma uchun maqbul va
foydali bir qoida topiladimi?" degan sa-
voliga Arastu shunday javob beradi: "Ni-

zodan foyda ham, zarar ham chiqishi mumkin. Modomiki, bu ishning janjalsiz
hal bo'lish imkoniyati yo'q ekan, unda dushman ustidan g'alaba qozonishga
ko'zi yetsagina olishishga bel bog'lasa durust. Lekin unga kuchi yetmasligini his
qilsa, nasihat bilan kifoyalanib qo'ya qolgani yaxshiroqdir".

Sizningcha, Arastuning fikrlarini hozirgi zamon uchun ham qabul qilish
mumkinmi?

@ELEKTRON_DARSLIKBOT dan yuklab olindi.

Iskandarning Mag'rib diyori fathidin so'ngra Rumg'a azm etganida ya'juj zulmidin Qirvon navohisi xalqining tazallum qilg'oni va aning ul balo raxnasini berkitgali sad tarhi solg'oni va muhandisvash me'morlar va handasaoyin sangkorlar shihobkirdor raja bila sad o'rnig'a rang to'kmak va Atoridxayol ustodlar va Zuhalosor haddodlar ganch o'rnig'a ro'yi mahlul va ohak yeriga po'lodi masqul quyub sad uchin falak toqig'a yetgurganlari.

Mazmuni: Iskandarning Mag'rib diyori fathidan so'ng Rumga azm etganida, Qirvon o'lkasi xalqlari ya'juj zulmidan shikoyat qilgani va uning balo rahnasini bekitish uchun sad chekish rejasini tuzgani. Muhandisvash me'morlar, handasa asosida tosh bosib, temir erituvchi olovkorlar sad chekiladigan yerga reja bilan rang to'kib, Atorud xayol ustozlar va Zuhal monand temirchilar ganch o'rnida eritilgan rux va ohak o'rniga yaltiroq po'lat quyib, sadning boshini falak toqiga yetkizganlari.

sad – g'ov, devor
handasa – geometriya
Atorud – Merkuriy sayyorasi
Zuhal – Saturn sayyorasi
Qirvon – qadimiy Eron viloyatlaridan biri

Dabiri raqamsanji farxundaroy,
Bu nav' o'ldi kofur uza mushksoy

Ki, chun oldi shohi sipehrihtishom,
Bori mulki mag'ribni andoqqi kom.

Hamul bul'ajab xayl-u nodir guruh
Ki, fikridin erdi xaloyiq sutuh.

Alar sarfarozikim erdi asir
Ki, shah lutfi bo'ldi anga dastgir.

Mute' o'ldi-yu qulluq etti qabul,
Yo'q ulkim, bori xayli ham bo'ldi qul.

Shah ul mo'rlarni qilurg'a halok
Dedi: "Otlanib xalq bevahm-u bok,

Tuzub charga, solsunlar ul nav' sho'r
Ki, ul dasht aro qolmasun jinsi mo'r".

Tabarruk fikrli donishmand oq qo-g'ozga qora siyoh bilan yozadi. Shunday qilib, falak hashamatli shoh butun Mag'rib yerlarini o'z muddaosidek fath qilib oldi. U hammani hayron qoldirgan, hech yerda ko'rilmagan g'aroyib insonlar xayli – guruhini ko'rdi. Ularning boshlig'ini asir qilib oldi. Shohning lutf-u marhamati bilan ozod etilgan yovvoyilar boshlig'i tobe bo'lib, shohga o'zini xizmatkor deb e'lon qildi. Ugina emas, uning butun qavmi ham shohning qullariga aylandi. Shundan so'ng shoh chumolilarni qirib tashlash haqida buyruq berdi: "Butun xalq shijoat bilan otlanib, saf tortib, shunday bosqin yasasin va ur-yiqit ko'tar-sinki, u dashtda bironta ham chumoli qolmasin!"

*Iskandar nima uchun chumolisimonlarni yo'q qilishni buyurdi?
Uning asir tushganlarga bunday munosabati adolatdanmi?*

?

Hamul xayli vahshiy qilib iltimos,
Dedilarki: "Ey shohi gardunasos!

Alar bo'lmay, emin emas jonimiz
Kim, ul mo'rldur nighabbonimiz

Ki, og'irdurur bizga uyqu base,
Quloq solki, a'jubadur bu base

Ki, o'n kecha-kunduz tak-u po'dabiz,
Yana o'n kecha-kunduz uyqudabiz.

Chu uyqug'a borduq alardur hisor,
Yovutmaslar elni yamin-u yasor".

Buni eshitib, haligi vahshiylar gu-
ruhi iltimos qilib aytdilarki:

"Ey falakmaqomli shoh! Ular
bo'lmasa, bizning jonimiz xatarda
qoladi, chunki chumolilar bizning
qo'riqchimizdir. Axir bizlarning
uyqumiz odatdan tashqari og'ir
bo'ladi, bu juda ham ajoyib, quloq
solsangiz, aytib beramiz. Biz o'n
kecha-kunduz yugur-yugur qila-
miz-u, o'n kecha-kunduz uyquda
bo'lamiz. Biz uxlagan paytimiz-
da chumolilar qo'rg'on bo'lib, at-
rofimizni o'rab yotadilar; o'ngdan
ham, so'ldan ham hech kimni
yaqin keltirmaydilar".

?

Devsifatlarning vazifasi va shohga iltimosini qanday baholaysiz?

Shah ul nuktadin barmog'in tishladi,
Alar qatlin ul elga bag'ishladi.

Yana istadi ko'rmak aylab yurush,
Iki tog'kim erdi oltun-kumush.

Dedilar hamul qavm aylab duo
Ki: "Bo'lsa unut yaxshi, bu muddao

Kim, ul tegraga bormoq oson emas,
Ne oson emas, balki imkon emas

Ki, o'n kunchilik yo'ldur ul iki tog',
Bu yerdinki, holo, qilursen surog'.

Vujudi aning bizga bordur yaqin,
Vale ko'rmamishbiz, desak so'zni chin.

Ne biz ko'rmagi birla toptuq murid,
Ne bizdin ulug'lar dog'i berdi yod.

Nedinkim, yo'lida xatar ko'pturur,
Yuz urg'on kishiga zarar ko'pturur.

Topilmas yeti kunchilik yo'lda suv,
Giyohiki butmishdur – erur og'u.

Shoh bu gapni eshitib, barmog'ini
tishladi, u mana shu el tufayli chu-
molilarni qatlioni qilish niyatidan
qaytdi. Yana ikkita oltin-kumush
tog'ni ko'rish maqsadida yurish
qilmoqchi bo'ldi. Bu gal ham haligi
qavmlar duo qilib:

"Bu muddaoning unut bo'lgani
yaxshi! – dedilar, – u atrofga bo-
rish oson emas, oson u yoqda tur-
sin, borishning hech imkoni ham
yo'q. U ikki tog'gacha bu yerdan
o'n kunlik yo'l bo'lib, u joyni top-
moq uchun yana surishtirish kerak
bo'ladi. Uning qandayligi bizga
ma'lum, lekin to'g'risini aytgan-
da, biz ham uni o'z ko'zimiz bilan
ko'rmaganmiz. Na biz ularni ko'rib
maqsadga erishdik va na bizdan
avvalgi kattalarimiz bu haqda biz-
ga ma'lumot berdilar. Chunki u
yo'lda juda ham xatar ko'p bo'lib,
unga kirgan odam ziyon-zahmat-
siz chiqmaydi. Yetti kunlik yo'lga-
cha suv topilmaydi; vodiya bitgan
o'simliklar esa butunlay zaharlidir.

Isiq xayli ul nav' aylar hujum
Ki, esgach nasim anda aylar samum.

Qilur qaysi elkim esar mu'tadil,
Agar bor esa ajdaho muzmahil.

Yana qolg'on uch kunchilik yo'lki bor,
Yilondur hamul dasht aro ulki bor.

Erur kafcha-u, af'i-yu ja'fari,
Bo'lub har bir ul ganjning ajdari.

Alarg'a tuman mingdin ortuq adad,
Tuman ming demay, balki behadd-u ad.

Agar pashsha bo'lsa alarg'a zalil,
Bo'lub yetsa bir nish, andoqki pil.

Yilon bordur anda – eshitgil bu so'z
Ki, odam o'lar, chun anga solsa ko'z.

Erur bu baliyatdin o'tmak mahol,
Nekim ayladuk sharh, bu erdi hol".

Shah ul so'zni chun istimo' ayladi,
Hamul yon borurg'a vido' ayladi.

Dedi: "Ul taraf azm etardin murod,
Tamoshodin etmak edi o'zni shod.

Emas erdi maqsud oltun-kumush
Ki, bo'lg'ay kishi muncha mehnatqa
to'sh.

Tamoshog'a yo'l chunki bog'liqdurur,
Aning azmi tarki yarog'liqdurur.

Tamoshodin ar bo'ldi qat'i nazar,
Ne himmat bo'lurkum, tilab siym-u zar.

Bu naqd istay o'lmoq ravon ul taraf,
Vale naqdi jonini qilmoq talaf".

Chu ul azmdin forig' o'ldi bilkul,
Ul el iltifotig'a qo'ydi ko'ngul.

Bu yerda garmisel shamollar shunday hujum bilan esadiki, bu shamol teggan zahoti kishi halok bo'ladi. U yerning hatto mo'tadil hisoblangan shamoli esganda ham, ajdaho bo'lsa, mahv etadi. U dashtning qolgan uch kunlik yo'li esa ilonzordan iboratdir. Ular kafcha, af'i, ja'fariy kabi zaharli ilonlar bo'lib, har biri u yerdagi xazinalarni poylaydigan ajdaholardir. Ularning soni ming, o'n mingdan oshadi, o'n ming qayoqda, balki u ilonlarning son-sanog'i yo'q. Agar ular pashshaga andak zahar soladigan bo'lsalar, shishirib fildek qilib yuboradilar. Eshitib qo'ying, u yerda yana shunday ilonlar ham borki, unga ko'zi tushsa, odam o'ladi. Mana shu balolardan omon o'tib ketmoq ko'p maholdir. U yerda qanday ahvol bo'lsa, biz shuni-gina sharhladik, xolos".

Shoh bu so'zlarni eshitarkan, u tarafga borishga xayr-ma'zur qilib aytdi: "U tomonga borishdan maqsadimiz tamoshoh qilib, o'zimizni shodlantirish edi. Oltinkumush uchun bormoqchi emas edikki, tag'in shunchalik zahmatlarga o'zimizni duchor qilsak. Modomiki, tamoshoning yo'li berk ekan, u tarafga borishni tark etmoq ma'qulroqdir. Agar tamoshodan kechiladigan bo'lsa, oltinkumush uchun u tomonga borish, mol-dunyo istab har tarafga o'zni urish jonni halokatga uchratish bo'ladiki, bu tadbirli odamning ishi emas!"

U tarafga borish xayolidan batamom voz kechgan shoh u elning iltifotiga minnatdorchilik bildirdi. Hammasiga izzat-hurmat ko'rsatdi va lutf-karamlar qildi:

Karam aylab etti rioyat base,
Bori topti shahdin inoyat base.

Alarni makonig'a ozim qilib,
Necha kimsa lekin mulozim qilib.

O'z ollinda asrab g'arobat uchun,
Eshikda shukuh-u mahobat uchun.

ularning barchasi shohdan ko'p inoyatlar ko'rdi. Shoh u qavmni o'z makonlariga jo'natdi. Eshikda haybat bilan savlat to'kib turishi va ularning qo'rqinchli ko'rinishidan odamlar ajablanishi uchun vah-shiylardan bir qanchasini Iskandar o'zi bilan birga olib qoldi.

Oltin-kumush tog' yo'li tasviriga e'tibor bering. Bu manzildagi qiyinchiliklar orqali Navoiy nimaga ishora qilayotgan bo'lishi mumkin?

Chu Mag'ribni osudahol ayladi,
Yana azmi savbi Shimol ayladi.

Tengiz aylabon qat'-u tog' artilib,
Yurur erdi yo'l Rum azmi qilib.

Hamul turki chin, yo'qki chiniy g'izol
Ki sherafkan erdi qilurda jidol.

Solib shoh ko'ngliga o'z shavqini,
Chekib bo'ynig'a zulfining tavqini.

Bo'lub shoh matlub-u marg'ubi ham,
Ne matlub-u marg'ub, mahbubi ham.

Aning birla tun-kun bo'lub jur'akash,
Borur erdi o'z mulkiga shod-u xush.

Guzargohi Rus-u diyori Farang,
Qayu yerga yetgach, o'tub bedarang.

O'tar chog'da mobayni g'arb-u shimol,
Tilab dod jam'e parokandahol.

O'kush nola aylab tazallum bila,
So'rub shoh alarni tarahhum bila.

Dedilarki: "Shoho, jahondor bo'l,
Qadar qudrat-u charxmiqdor bo'!!

Jahon mulkiga berding obodlig',
Jahon ahlig'a adl ila shodlig'.

Mag'rib yerlarini tinchitgach, Iskandar yana shimol tomonga qarab yo'l oldi. U dengiz kechib, tog' oshib, Rumga tomon yo'l bosar edi. Haligi, jang-jadalda sherlarni zabun qiladigan go'zal Chin qizi, balki Chin ohusi shohning ko'ngliga o'z shavqi-muhabbatini, bo'yniga esa zulfining zanjirini solib qo'ygan edi.

Shohning matlub-u marg'ubi ham, sevgan mahbubi ham shu bo'lib qolgan edi. O'sha bilan tun-u kun may ichar, o'z mamlakatiga tomon shod-u xurramlik bilan borar edi. Rus va Farang yerlarini bosib o'tarkan, hech qayerda to'xtamadi. G'arb bilan Shimol yerlarining oralig'idan o'tish chog'ida u yerning odamlari parishon holda kelib, shoh haqiga duo qilarkan, nola-yu zor bilan shohdan adolat va marhamat so'radilar. Shoh ularga tarahhum aylab, hol-ahvol so'radi.

Shunda ular dedilarki:

"Ey shoh! Jahonning hukmroni bo'!! Qismatdan hukm yurgizib, qudratda falak darajasiga yet! Jahon yerlarini obod qilding, dunyo kishilariga adolat va shodlik bag'ishlading.

Diyoreki adling anga yetmamish,
Diyor ahlini shodmon etmamish.

Hamonoki bu marz ila bum erur,
Dog'i bu necha zor-u mazlum erur".

Dedi shah: "Bu kishvar nedindur xarob,
Eliga nedin tushti bu iztirob?"

Dedilarki: "Bu mulkning bir hadi,
Hamono erur Qirvon sarhadi

Kim, ul mulk g'arbig'a moyildurur,
Aro yerda bir tog' hoyildurur

Kim, ul tog'din nari ofot erur,
Ul ofotdin nari zulmot erur.

Bu nav' etti voqif xabar berguchi
Ki, zulmatning andindurur bir uchi.

Erur tog'-u zulmat aro vodiye
Ki, yo'l eltmas ul taraf hodiye.

Ne zulmat – jahannam, ne vodiyy – saqar
Ki, ya'juj xaylig'a bo'ldi maqar.

Ne ya'juj kim, yuz tuman, ming balo,
Biz ul yuz tuman ming balodin jalo.

Alarni Haq o'z qahridin xalq etib
Ki, ko'p elga bedod alardin yetib.

Erur ishlarin vasf qilmoq mahol
Kim, ul vasfdin nutq erur gung-u lol.

Taaddud aro yo'qturur sonlari,
Yana sonsiz oyini nuqsonlari.

Qad uzra yoyilmish parokanda soch,
Biri bir qarishdur, biri o'n quloch.

Dema soch, xoshok-u xas ma'dani,
Libos andin aylab borining tani.

Quloq iki yondin bo'lub birga juft,
Najas tanlarin ko'zdin aylab nuhuft.

Lekin hali sening adolating yetmagan
joylar, adlingdan shodmon bo'lma-
gan ellar ham bor. Masalan, mana
shu joy va shu joyning bechora – ezil-
gan xalqlari o'shalar jumlasidandir".

"Bu mamlakat nima sababdan
xarobalikka uchragan? – dedi
shoh. – Xalqi nima uchun buncha-
lik iztirobda?"

Ular aytdilarki: "Bu mamlakatning
bir cheti o'zing ko'rgan Qirvon o'lka-
si chegarasiga tutashadi. O'sha
chegaraning g'arbrog'ida ikki o'rta-
da bir tog' qad ko'targan. O'sha
tog'ning orqasi ko'p ofatli joydir. U
ofatlarning nari yog'i butunlay zu-
lumot – qorong'ilikdan iboratdir. Bu
masaladan xabardor odamlarning
aytishicha, dunyodagi qorong'ilik-
ning boshi o'sha yerda emish. Bu
tog' bilan zulmot o'rtasida bir vo-
diy bo'lib, yo'l boshlovchilar u ta-
rafga bora olmaydilar. U zulmot
emas – jahannamdir, vodiyy emas –
do'zaxdir. Qisqasi, u yer – ya'juj
degan maxluqlarning qarorgohidir.
Bu ya'juj deganimiz yuz ming tu-
man balodan iborat bo'lib, biz shu
behisob balolardan qochganlarmiz.
Ular Xudoning g'azabidan yaratil-
gan, juda ko'p xalqlarga ulardan
zulm yetgan. Ularning qilmishlarini
aytib tugatish qiyin, ularni bayon
qilishga til ham gung va loldir. Ular-
ni hisoblamoqchi bo'lsangiz, son-
sanog'i yo'q, zarar va shikastlari
esa, behisobdir.

Ularning parishon va parokanda
sochlari butun badanlariga yoyil-
gan bo'lib, biri bir qarich bo'lsa, ik-
kinchisi o'n quloch keladi. U soch
emas, xas-xashak uyumi, ham-
masining tanasidagi liboslar ham
shu sochlardangina iboratdir. Bir
juft quloqlari ikki yondan jirkanch
tanalarini yopib turadi.

Kelib g'ul barmog'i barmog'lari,
Vale dev tirnog'i tirnog'lari.

Yomon yuzlari rangi behad sarig',
Qizil tuklar anda safodin arig'.

Biaynih ko'z andoqki – maymun ko'zi,
Vale shum har qaysi mal'un ko'zi.

Burun ichlarin til bila pok etib,
Topib lazzat, o'zni tarabnok etib,

Aningdekki, mabraz ariturga el,
Solurlar ani xoli aylarga bel.

Og'izdin to'ng'uzdek chiqib iki tish,
Vale yerni qozmoq alar birla ish.

Ne yerniki ul tishlar etti taboh,
Qiyomatqacha butmay andin giyoh.

Takallumda hashv ulcha imkon kelib,
Og'iz barchasida zanaxdon kelib...

Hamul tog' undur, aningdekki, vahm
Qila olmoyin ko'ktin avjini fahm.

Iki yuz anga sof-u yilmon qayo,
Nima butmay andin nechukkim iyo.

Iki yonikim hech topmay gusil,
Bo'lub Qof atrofig'a muttasil.

Bu mobayn alarning tarabxonasi,
Bu tog' o'ylakim Qof domonasi.

Vale davrakim bo'yla ko'rguzdi Qof,
Topib nasx qofi kibi har shikof.

Bo'lub fosil ul tog'ga bir dara,
Ubur etgali ul guruhi shara.

Barmoqlari alvasti barmog'iga, tir-
noqlari esa dev tirnog'iga o'xshay-
di. Xunuk yuzlari sap-sariq bo'lib,
qizil tuklaridan poklik hazar qiladi.
Ko'zlari baayni maymunning ko'zi-
ni eslatadi, lekin har biri shayton
ko'zidek shumshuk.

Burunlarining ichini tillari bilan
yalab "tozalab" lazzatlanganla-
ridan o'yin-kulgi qiladilar. Ular-
ning bu harakatlari xalojoni to-
zalash vaqtidagi kishilarning ku-
rak solishiga o'xshaydi. Og'zidan
to'ng'iz tishlariga o'xshagan ikki
tish chiqib turadi, ular bu tish bilan
yer ham qaziydilar. Ular qayerni
tishlari bilan qazisalar, qiyomat-
gacha u joydan giyoh unmay-
di. Gap-so'zlari boshdan oyoq
g'avg'o-yu surondan iborat bo'lib,
og'izlari xuddi, o'raga o'xshaydi...

Ularning makoni bo'lmish tog' shu
qadar vahimaliki, uning balandligi-
ni osmondan farq qilib bo'lmaydi.
U tog'ning ikki yoni taqir, qoyasi
qilichdek o'tkir, qiya toshlardan
iborat bo'lib, u yerlarda hech narsa
bitmaydi. Ikki yoni uzluksiz cho'zi-
lib borib, Qof tog'iga tutashadi.
Shu o'rtalik bularning makoni, bu
tog' xuddi "qof" harfining etagi-
day tutash, lekin "qof" shu xilda
aylanma bo'lsa-da, nasx xatidagi
"qof" harfi kabi bir yoriq joyi bor. U
tog'ning orasida bir dara bo'lib, bu
ochko'zlar guruhi shu yerdan o'tib
yuradi.

QOF

Alar yilda solib iki qatla sho'r,
Chiqib tog' shikofidin andoqki mo'r.

Bizing shahr-u vodiy sori yoyilib,
Ne bedodkim mumkin o'lg'ay, qilib.

Kelur chog' alar, biz firor aylabon,
Vatandin jalo ixtiyor aylabon.

Borimizg'a ul nav' bechoraliq,
Solib tog'-u vodiya dovaliq.

Nekim topib ul qavm talon etib,
Bori shahr-u kishvarni vayron etib.

Kishi topsalar aylab oni halok,
Taloshib yemakka etin zavqnok.

Mavoshini elturga yaksar surub,
Vatanghlarig'a degin yetkurub.

Zaxira yemakdinki mavjud o'lub,
Alar zulmidin barcha nobud o'lub.

Yemak birla xud mutlaqo to'ymayin
Va gar to'ysa ham donaye qo'ymayin

Borin aylabon naql bungohqa,
Budur arzimizkim, deduk shohqa".

Dedi shahki: "Ul nopisandida xayl,
Qachonkim qilurlar sizing sori mayl,

Nechuk sizg'a ma'lum o'lur ul balo
Ki, andin burunroq qilursiz jalo?"

Ular har yili ikki marta shu tog' oralig'idan chiqib, xuddi chumolidek hamma yoqni bosib, g'ala-g'ovur qiladilar. Bizning shahar va dalalarimizga yoyilib, hech kutilmagan jabr-jafolarni qiladilar. Ular keladigan chog'da biz qochib, vatanni tashlab ketishga majbur bo'lamiz. Hammamiz qiyinchilikka tushamiz va tog', cho'llarda sarson-sargardon kezamiz. U qavm nima ko'rsa, shuni talab, butun shahar va mamlakatni vayron qiladi. Odamni qo'lga tushirsalar, uni o'ldirib, go'shtini zavq bilan talashib yeydilar. Qoramollarning hammasini haydab, o'z yurtlariga olib ketadilar. Yeyishga g'amlagan hamma zaxiralarimizni ham talon-toroj-u nes-nobud etadilar. Ular yegan bilan mutlaqo to'ymaydi, agar to'ysa ham qolgan ozuqalarning hammasini bir dona qo'ymay, o'z omborlariga tashib ketadilar. Podshohga arzimiz shuki, bizni ana shu ofatdan qutqarsang".

Shoh aytdi:

"U yoqimsiz to'da sizning tarafingizga kelmoqchi bo'lganda, u baloning kelayotgani sizga qanday ma'lum bo'ladiki, ular yetib kelmasdanoq siz qochib qolasiz?"

Alisher Navoiy ya'juj-ma'jujlarni, ularning yashash makonini tasvirlash uchun qanday vositalardan foydalanmoqda? Bu vositalar ya'juj-ma'jujlarni qay darajada yaqqol tasavvur qilishga yordam beradi?

Dedilar: "Bu tog'ekim ul qavmi shum,
Aning ul yuzida qilurlar hujum.

Bu sori bo'lur chog'da sahronavard,
Qilur charx oyinasin tiyra gard.

Qachon bo'lsa ul tiyra gard oshkor,
Bo'lur tiyra bizlarga ham ro'zgor".

Dedi shah: "Qachon bo'lg'ay ul ish
chog'i?"

Dedilar: "O'tub bir necha kun dog'i".

Eshitgach bu so'z dovari choraras,
Alar chorasin qilmoq etti havas.

Topib berk manzil, tusharga panoh,
Hamul marz aro qildi oromgoh.

Dedilar ul el yuz tazarru' bila,
Janobida ushbu tavaqu' bila

Ki: "Bizga necha baxtdin yo'q navo.
Nechuk ko'rgabiz el gazandin ravo?

Shah ar munda maskan qilur, qilmasun,
Alarni jahon ahlidek bilmasun

Ki, nogah biri etsa ul qavmning,
G'anim o'trusida ne yuz-u, ne ming,

Bataxsiskim yuz tuman ming balo
Ki, bu kishvar o'lgay alardin to'lo.

Etishgay borining boshida g'azab,
Bori el qonin ichgani tashnalab".

Dedi shahki: "Siz bizga qayg'urmangiz
Va lekin bu kishvararo turmangiz.

Toshing har neyngiz bo'lsa aytab shitob
Ki, bu mulk aro qolmasun rishtatob

Ki, Tengriga ul dam tavakkal qilay,
Alar fikrin aylay, nechukkim bilay".

Alar chiqtilar mulkdin xonako'ch,
Vale qilmadi shohi farzona ko'ch.

Ular dedilar: "U shum maxluqlar
mana bu tog'ning narigi yuzidan
bosib kela boshlaganlarida, sahro-
ni kezib o'tmaslaridanoq osmon
oyinasini qop-qora chang-to'zon
bosib ketadi. Qachonki shunday
qora to'zon ko'rinsa, bizning ku-
nimiz ham shunday qora bo'ladi".
Shoh aytdi: "U ish yana qachon
bo'lishi mumkin?"

"Bir necha kun o'tgandan so'ng
yuz beradi", – dedilar.

Tadbirli hakam bu so'zni eshit-
gach, maxluqlarning chorasini
ko'rishga bel bog'ladi. Qo'nish
uchun bir yopiq joy topib, o'sha
yerga joylashdi. U xalq yuz iltijo
bilan shoh janoblariga dedilarki:

"Bizga baxtdan hech umid yo'q
ekan, boshqa kishilarning zarar-
lanishini qanday ravo ko'ramiz?
Agar shoh bu yerda maskan qil-
moqchi bo'lsa, qilmasin. U max-
luqlarni jahon xalqidek, deb bil-
masin. Agar banogoh u qavmdan
birontasi kelib qolsa, uning qar-
shisida yuz va ming g'anim pisand
emas. Xususan, bu balo yuz ming
bo'lib, ko'pligidan bu mamlakatni
boshdan oyoq bosib ketadi. Ham-
masining miyasi g'azab bilan to'la,
hammasi xalq qonini ichishga
tashnadirlar".

Shoh aytdi: "Siz bizga qayg'ur-
mang, lekin o'zingiz ham bu
o'lkada turmang. Nima narsangiz
bo'lsa, hammasini shitob bilan
tashib oling, bu mamlakatda bir
uzuz ipingiz ham qolmasin. Ta-
vakkalni Xudoga qilib, qo'limdan
kelgancha ularni yo'q qilish chora-
sini ko'raman".

Odamlar o'z joylaridan bud-
shudlarini ko'chirib ketdilar. Lekin
qahramon shoh ko'chmadi.

Iskandar vahshiylar zulmiga qarshi qanday siyosat qo'llamoqchi deb o'ylaysiz?

?

Dedi, davrig'a qozdilar har fariq,
Ochuq xandaq, ammo bag'oyat amiq.

Kishilar yibordiki, har marz-u bum,
Farang o'lsun-u Rus, yo Shom-u Rum.

Nekim bo'lsa me'mori chobuxxayol,
Yana dog'i ustodi nozuxxayol.

Yana korgarlar, bori charbdast,
Balo raxnasin qilg'udek sangbast.

Uning buyrug'i bilan u joyning at-rofiga bir qator ochiq va g'oyat chuqur xandaqlar qazildi. Farangdanmi, Rusdanmi, Shomdanmi, Rumdanmi – qaysi o'lkadan bo'lmasin, o'tkir fikrli me'morlarni, nozik tushunchali ustalarni, chapdast va baquvvat ishchilarni, toshdek mustahkam balo raxnasi qura oladigan kishilarni topib kelish uchun vakillar jo'natdi.

O'ylab ko'ring:

Sizningcha, ya'juj-ma'jujlardan himoya taktikasi zahirida qanday g'oya mujassam?

?

Mis-u ro'y-u qal'i, birin-j temur,
Yana qo'rg'oshun birla tolu ko'mur.

Qilib necha yuz ming teva uzra soz,
Yana necha ustodi ohangudoz.

Muhayyo qilib ehtimom aylabon,
Borin jahd ila tezgom aylabon.

Eturgaylar ul yerga borini bot,
Bori butti shoh aylagach iltifot.

Chu nekim keraklik edi, bo'ldi rost,
Aningdekki doroyi davrong'a xost.

Anga tegru har kun o'zi o'tlanib,
Hamul tog' domonasin aylanib.

Solib iki ming sangburi bedarang,
Kamar uzra kesmak uchun taxta sang.

Bori zo'rdest ichra po'loddek,
Qotig' xora kesmakda Farhoddek.

Alar xorani bemadoro kesib,
Madorosiz ul tog'da xoro kesib.

Mis, qalay, birin-j (bronz), temir, qo'rg'oshin va tol ko'mirgacha tayyorlab, ularni necha yuz ming tuyalarga ortib va qancha temir erituvchi ustalarni topib – muhayyo qilib, g'ayrat bilan hammasini tez va jadal bu yerga yetkazishlari kerak edi. Xuddi shunday bo'ldi: hamma ish davron shohi buyurgandek bajarildi va tayyorlandi. Ungacha har kuni shohning o'zi o'tlanib, u tog' etaklarini ko'zdan kechirib kelar edi. Ikki ming toshkesar usta sur'at bilan tog' orasidagi yaxlit toshlarni kesishga kirishdi. Ularning har birining qo'li po'latdek kuchli, qattiq toshlarni kesishda Farhoddek zabardast edi. Ular bu tog'dagi toshlarni tinmay-tinchimay kesar edilar. G'ov solish – sad bog'lash uchun shu qadar ko'p asbob-uskuna yig'ildiki, ularning qanchaligini bilishga aql ojizlik qilar edi. Nimaiki kerak bo'lsa, hammasi muhayyo qilingach, xuddi kutib turgandek,

Yig'ib oncha asbob bog'larg'a sad
Ki, taxminidin ajz topib xirad.

Chu har ne keraktur muhayyo bo'lub,
Hamul tiyra gard oshkoro bo'lub

Ki, ya'juj azmig'a erdi nishon,
Bo'lub mehr nurig'a zulmatfishon.

Yig'ishturdilar elni taklif ila,
Kivurmakka xandaqqa taxvif ila.

Suruldi gala dog'i xandaq sari
Ki, jonliq nima qolmadi tashqari.

Kamingahda besh ming nabardozmoy,
Nihoni qo'yub shohi farxundaroy

Ki, bir dastburd aylabon oshkor,
Qilurg'a hamul saydlardin shikor.

Alar ichra o'n vahshiyi mag'ribiy,
Qamish xayli ichra teraklar kibi.

Bu savdo alarni chu marbut etib,
Kelib xandaq ahlini mazbut etib.

Bu holatda chiqti guruho guruh
Ki, ya'jujdin to'ldi sahroy-u ko'h.

Chiqib bo'yla holatda ahli kamin,
Aningdekki, titrab zamon-u zamin,

Alar xaylig'a o'zlarin urdilar
Ki, tig' ostida ko'pni o'lturdilar.

Bu yanglig' chu ko'rdi alar dastzo'r,
Xayol aylakim, tushti daryog'a sho'r.

Qo'yub borcha to'sh-to'shdin ul elga yuz
Ki, kasratlaridin to'lub tog'-u tuz.

Aningdek nabard oshkor ettilar
Ki, ul xayli ishin iztiror ettilar.

Ne o'q-u qilichdin birisiga bok,
Ne o'q-u qilichkim bo'lurdin halok.

haligi aytilgan qora to'zon namo-
yon bo'ldi. Bu o'sha ya'jujlarning
kelayotganidan nishona bo'lib,
quyosh yuzini ham qorong'ilik
qoplagan edi. Binobarin, xavfdan
saqlanish uchun hamma kishilarni
yig'ib, xandaqlarga kirishga taklif
qilindi. Barcha podalarni ham hay-
dab kelib, xandaqqa qamaldi, tash-
qarida hech bir jonivor qolmadi.

Saodatli shoh pistirmaga besh
mingta mardi maydon jangchini
kiritib qo'ydi. Ular to'satdan hujum
qilib, haligi keladigan maxluqlarni
ovlashi kerak edi. Bu jangchilar
orasida yuqoridagi Mag'rib vah-
shiyzodlaridan ham o'ntasi bo'lib,
bularning har biri boshqa askarlarga
nisbatan qamishzordagi terak-
dek gavgali edi. Bo'lajak mojaro
mag'ribiylarni g'oyat qiziqtirgan
holda, ular xandaqda yashiringan
kishilarni muhofaza qilar edilar.

Shu payt birdan guruh-guruh bo'lib
kelayotgan ya'jujlardan tog' ham,
sahro ham to'lib ketdi. Ana shu
zamonda to'satdan pistirmada-
gi polvonlar chiqib, butun yer-u
ko'kni larzaga solib, o'zlarini u max-
luqlarga urdilar; tig' bilan chopib,
birmunchasini halok qildilar. Ya'juj-
lar bunday zo'ravonlikka duch kel-
gach, hamma yoq xuddi daryodek
to'lqinlanib ketdi, ya'ni ular ham bir-
dan qarshi hujumga o'tdilar. Lekin
ular shunchalik ko'p ediki, tog' ham,
cho'l ham – hamma yoq ular bilan
to'la edi. Bu maxluqlar shunday
urush boshladilarki, tezda Iskandar
jangchilarini esankiratib tashladilar.
Ular o'q va qilich kabi qurollarga
parvo qilmas, o'q-qilichdangi-
na emas, halok bo'lishdan ham
qo'rqmas edilar.

Itik tig'din har nechakim o'lub,
Hamul tig'din ham itikrak bo'lub.

Alar ham ko'p elni halok aylabon,
Halok aylaganni xo'rok aylabon.

Otidin muborizni yiqqon zamon,
Yiqilg'och, taloshib tugatmak hamon.

Demonkim yebon jism-u qolabni ham,
Ne jism-u ne qolabki, markabni ham.

Ajabroqki, ne xasm-u, ne o'z debon,
Yiqilg'onni filhol uzushub yebon.

Bu yanglig'ki aylab nabard ul sipoh,
Ko'p el bo'ldi oqshomga tegr-u taboh.

Base ul jamoatdin o'lturdilar
Ki, to o'zni xandaqqa yetkurdilar.

Chu parxoshdin qolmayin jonlari,
Kirib jon arosig'a qo'rg'onlari

O'kush rev ila hisn azmi qilib,
Hamul devvash xalqdin ayrilib.

Bular aylagach rev ila tarki razm,
Alar ham qilib tog'-u sahrog'a azm.

Tong otquncha oshub-u g'avg'o bila,
Qalin it masallik alolo bila.

Bori og'zida telba itdek yolin,
Adadda vale it tukidin qolin.

Chu hozir bo'lub shah qoshig'a sipoh,
Musibat tutub xayli g'oyibqa shoh.

Qabul aylagan ish ko'runub qatig',
Pushaymonlig'i hech qilmay asig'.

Chu ko'shish sori topmayin hech yo'l,
Zarurat urub chora zaylig'a qo'l.

Bilibkim, necha kun tahammul kerak,
Qilur ishda ko'prak taammul kerak.

O'tkir tig'lar zarbidan qancha-
dan qanchasi qirilishiga qaramay,
borgan sari dami qaytmas tig'day
hujumga tashlanar edilar. Ular
ko'p kishilarni halok qildilar, ha-
lok bo'lganlarni esa talashib yer
edilar. Jangchi – muborizni otidan
ag'dargan zamon, o'nggaltirmay,
talashib-tortishib yeb bitirar edi-
lar. Yiqilganning go'shti va ichak-
chovog'ini yebgina qanoatlanmay,
uning otini ham yeb bitirardilar.
Eng qizig'i shunda ediki, yiqilgan
kim bo'lmasin – dushmanmi yoki
o'zlaridanmi, baribir, darhol tortqi-
lashib yer edilar.

Shoh askarlari shu xilda kurash
qilib, kechgacha ko'plari halok va
majruh bo'ldilar. To xandaqqa kir-
guncha u jamoatdan ham ko'pi-
ni o'ldirdilar. Urushaverib jonlari
qolmagan edi, nihoyat, jonlariga
qo'rg'onlari ora kirdi. Turli hiyla va
tadbir bilan amallab qo'rg'onga ki-
rib olib, bu devvashlar hujumidan
o'zlarini qutqardilar. Bular ustalik
bilan urushni tugatgach, ular ham
tog'-u sahroga qarab yo'l oldilar.
Tong otguncha g'avg'o-to'polon
bilan xuddi it singari uvlashib
chiqdilar. Hammasining og'zi xud-
di quturgan itning og'zidek ochiq
bo'lib, it tukidan ham ko'p edilar.
Omon qolgan askarlar shoh qoshi-
ga kelganlarida, shoh o'lgan va
yo'qolgan kishilarga ta'ziya izhor
qildi. Bu boshlangan ish benihoya
qimmatga tushgan bo'lsa-da,
ammo pushaymon qilgan bilan
befoyda edi. Ular bilan urushib,
g'alaba qozonishning hech qan-
day oson yo'li topilmagach, zarur
choralardan biri sifatida, bir qan-
cha vaqt sabr qilish, amalga oshiri-
ladigan tadbirlarni ko'proq o'ylash
kerak, degan qarorga kelindi.

Yemakdin chu xolidur ul marz-u bum,
Magar topmayin tu'ma ul xayli shum,

Yonib o'z makonig'a azm etsalar,
Qilib avd, kelgan sari ketsalar.

Etib ishga ul lahza nazzoraye,
Qila olg'ay ul qissag'a choraye.

Ham ushbu deyilgan kibi ul guruh
Nima topmog'ondin bo'lub chin sutuh.

Bori qildilar avd kelgan sari,
Dara ichra sig'may kirib ichkari.

Alarg'a chu yuzlandi ovoralig,
Zamona unutti sitamkoralig.

Shah otlandi ul xayli dono bila,
Razin roy-u aqli tovonu bila.

Rikobida san'atgar el behisob,
Qilib ul dara sori bori shitob.

Chu yettilar, ermas edi ul dara,
Ochuq julgae erdi xo'b-u sara.

Va lekin iki jonibi iki tog',
Nechukkim berib erdi ul el surog'.

Iki tog' arosida massohi chust,
Yaqinroq yerin ayladi bozjust.

Bu joylarda yeyishga yaraydigan
hech narsa bo'lmasa, u yirtqich
to'dalar ovqat topolmagach, o'z
makonlariga qaytib ketsalar ajab
emas.

Ana shu paytda diqqat-e'tibor
va tadbir bilan bu ishga qo'l uril-
sa va ularga qarshi chora ko'rila-
sa bo'ladi, dedi shoh. Haqiqatan,
u maxluqlar xuddi aytilgandek,
yeyishga hech narsa topilmagach,
ojiz qolib, kelgan tomoniga qarab
ketdi. Ular ko'pligidan dara ichi-
ga sig'mas edilar. Ular shu tarzda
ovora bo'lib qaytgach, birmuncha
vaqt bu taraflarga kelib, talon-toroj
qilishni unutdilar.

Bu paytdan foydalanib shoh o'z bi-
limdon kishilari, fikri o'tkir, aqli to'la
olimlari bilan maslahatlashib, ish-
ga kirishdi. Behisob hunarmand –
san'atkorlarni atrofiga olib, dara
tomonga qarab jadal yo'l soldi.
U yerga yetgach, ko'rdilarki, juda
go'zal – ko'rkam va keng vodiylar
ekan. Lekin ikki tomonida, xuddi u
yurtning odamlari aytganidek, ikki
tog' bor edi.

?

*Quyida berilgan Iskandar devorining bunyod etilishi bilan bog'liq lav-
halarida o'sha davrning qaysi sohalariga oid tajribalar umumlashgan?*

Tanob onchakim chektilar har sari,
Yaqinroq yeri erdi o'n ming qari.

Nujum ahli soat qilib ixtiyor,
Kezib markab uzra shahi baxtiyor.

Buyurdiki to'ktilar ul yerga rang,
Tushub qo'ydi soat bila xora sang.

Gudozandalig' ichra ming korgoh,
Qilib, o'ylakim ko'ra tayyorgoh.

Tanob bilan yer o'Ichovchilar ham-
ma yog'ini o'Ichab ko'rganlarida,
eng yaqin yeri o'n ming qari (o'n
kilometrga yaqin) ekani ma'lum
bo'ldi. Munajjimlar yulduzlarga qa-
rab, xosiyatli soatlarni aniqladilar.
Baxtiyor shoh esa ot ustida yelib-
yugurib, o'sha yaxshi soatda u
yerlarga rang to'kib, reja solish-
ga buyurdi va o'zi poydevorning
birinchi xarsangtoshini qo'ydi.

Muhandislar aylab fusunsozliq,
Masohat bila korpardozliq.

Bo'lub korgarlar dog'i ishda chust,
Raja jadvali birla pok-u durust.

Gach o'rnig'a mahlul etib haftjo'sh,
Quyub yerga san'atgari saxtko'sh.

Solib haftjo'sh ustiga taxta tosh,
Bori jonibi tez bo'lg'on tarosh.

Qo'pub yona ustodi Boniyhasab,
Qo'yub toshni toshqa lab-balab.

Chu bir sath ul tosh hamvor o'lub,
Yana ustida ish namudor o'lub.

Chu tulig'a o'n ming qari erdi arz,
Binosig'a besh yuz qari bo'ldi arz.

Necha ming bu ish uzra ustod edi
Ki, san'atda banno-u haddod edi.

Qo'yub ul sifat darz-bardarz tosh
Ki, bo'lmay sari mo'y anga darz fosh.

Yana erdi muzdur sondin fuzun,
Nechakim qiyos etsa ondin fuzun.

Bo'lub olame bo'yla san'atnamoy,
Kecha-kunduz ish qildilar olti oy

Ki, necha ming ustod-u san'atgari,
Tamom ettilar Saddi Iskandariy.

Muarrixdin ettim bu nav' istimo'
Ki, topti sad uch yuz qari irtifo'.

Iki zina dog'i yasab el sori
Ki, chiqqay quyidin ulus yuqori.

Yana kunguru burj etib qal'avor,
Temurlar bila aylabon ustuvor.

Yasab iki manzil nigahbon uchun,
Tashib tosh ko'p sangboron uchun.

Minglab qadoq ma'dan eritadigan
korxonalar tayyorlab qo'yilgan
edi. Muhandislar o'z bilimlarini
ishga solib, ham mayoqni yaxshi-
lab o'lchab, reja solgan edilar. Ish-
chilar ham tuzilgan reja va jadval
asosida ishga kirishib, chaqqonlik
bilan o'z hunarlarini ko'rsata bosh-
ladilar. Hunarmand ustalar ganch
o'rniga yetti xil ma'dan qotishma-
sini biriktirib yerga quyidilar. Uning
ustiga taxlangan toshlarni bosib,
har tomonini tekislab, tarashladi-
lar. Boniy shogirdlariga o'xshagan
ustalar ishga kirishib, tosh ustiga
toshlarni labba-lab qilib silliqlab
terar edilar. Toshlar bir qator te-
kislab terilgach, yana ustiga tosh
bosar edilar. Devorning uzunligi
o'n ming, eni esa besh yuz qu-
loch tengligida qurildi. Bu ishlarni
bajarishda necha minglab temir-
chi va binokor ustalar o'z hunar-u
san'atlarini namoyon etdilar. Shu
xilda tosh ustiga tosh qo'yib, unda
bir soch tolasidek yoriq qo'ymay
ishlandi. U yerda mardikor bo'lib
ishlaganlarning son-sanog'i yo'q,
kishining xayoli qancha taxminlay
olsa, shundan ham ko'p edi. Bu-
tun olamning san'atkorlari (hunar-
mandlari) yig'ilib, bu yerda olti oy-
gacha kecha-kunduz tinmay ishla-
dilar. Bular orasida bir necha ming
ustoz hunarmandlar ham bor edi,
shular hammasi bir bo'lib, Saddi
Iskandariyni (Iskandar devorini)
tamom bitkazdilar.

Tarixchidan eshitishimcha, sad-
ning balandligi uch yuz qari
bo'lgan. Sadning odamlar ya-
shaydigan tomoniga devor usti-
ga chiqish uchun ikkita zinapoya
ham ishlandi. Sadning tepasiga
yana qal'alarniki singari qubba va
kunguralar ham yasalib, ular temir
bilan mustahkamlandi.

Qilib anda ta'yin necha yuz kishi
Ki, sad hifzi bo'lg'ay alarning ishi.

Chu sad bo'ldi andoqki charxi kabud,
Jahonofaring'a shah etti sujud.

Bu holatda ul xayli muhliksitez,
Solib dasht-u vodiy aro rustaxe.

Yetishtilar andoqki, ma'hud edi,
Burung'icha un-shayn mavjud edi.

Balo raxnasin toptilar, o'yla rust
Ki, tish birla tirnog'lari bo'ldi sust.

Dedi shohkim: "Sangboron qiling,
Balo xaylig'a toshni parron qiling!"

Aningdek alar boshig'a yog'di tosh
Kim, ul toshdek tushti tuproqqa bosh.

Chu yo'q erdi g'avg'olaridin asig',
Bo'lub qatl toshidin andeshalig'.

Yonib bir-birisiga aylondilar,
Chu sud etmadi jahd-u jidd – yondilar.

Yer ahlig'a har zulmkim surdilar,
Falakdin borig'a evaz ko'rdilar.

Bu bedodkim aylab ul qavm fosh,
Ne tong osmondin agar yog'sa tosh.

Necha qatla mundoq topib go'shmol,
Yana ul taraf boqmog' etmay xayol.

Bu oyin ila chun shahi purxirad
Ki, ya'juj daf'i uchun chekti sad.

Qilib xotirin jam', qildi xirom,
Sipah birla yod aylab asli maqom.

Necha kun chu qat' ayladi marz-u bum,
Yana bo'ldi manzilgahi taxti Rum.

U yerga posbonlar uchun ham ikkita joy qilindi va dushmanni toshbo'ron qilish uchun yuqoriga ko'p toshlar yig'ildi. Sadni muhofaza qilib – qo'riqlab turish uchun ham bir necha yuz kishi tayinlandi. Sad xuddi osmondek bir inshootga aylangach, shoh buning shukronasi uchun Yaratgan Tangriga sajda qildi. Ish shu yerga yetganda, haligi halo-katli maxluqlar yana dasht-u vodiy-larga g'ala-g'ovur solib kela boshladi. Ular odatdagidek keldilar-u, ammo ovozlari zaiflik mavjud edi. Ular balo rahnasining sad bilan bekutilganini ko'rgach, tish bilan tirnoqlari susayib, tinkalari quridi. Shoh shu paytda: "Toshbo'ron qiling, balo to' dasiga toshlarni oting!" – deb buyruq berdi. Ularning boshiga shunday tosh yog'dirdilarki, boshlari xuddi shu toshlar kabi tuproqqa tushaverdi. Ular qiy-chuv va to'polon bilan ish chiqazolmagach, o'lim toshlarining zarbidan tashvishlanib, hammalari bir-birovlariga o'rallashgan-chuvalashgan holda, shoshib-pishib, kelgan taraflariga qarab jo'nab qoldilar. Yirtqichlar u yerning odamlariga qancha zulm qilgan bo'lsalar, shu zulmlarning hammasi o'zlarining ham boshlariga tushdi. Bu maxluqlar tomonidan qilingan bezoriliklarga qaraganda, ular boshiga osmondan toshlar yog'olsa, ajablanarli emas! Necha marta shunday ta'zirlarini yegandan keyin, qaytib bu tomonga qarashni ham xayol qilmaydigan bo'ldilar. Donishmand shoh ya'jujlarni daf etish uchun tadbirkorlik bilan shunday sad chekdi. Bulardan xotiri jam bo'lgach, o'z vatanini eslab askarlari bilan yo'lga ravona bo'ldi. Bir necha vaqt yo'l yurgach, o'z manziliga yetib, yana Rum taxtida maqom ayladi.

Ketur, soqiy, ul jomi taqvisikan
Ki, ko'nglumga tushmish havoyi vatan.

Tilarmen kezib rub'i atloIni,
Desam ranji g'urbatdagi holni.

Mug'anniy, chu toptim maqomimda kom,
Tuzat kom ila sen dog'i bir maqom.

Qilib fahm ul ohangning rangini,
Yana tark etay sayr ohangini.

Navoiy, vatan bo'ldi manzil manga,
Bu manzildin ammo ne hosil manga

Ki, har kimki bor erdi yor-u qarin,
Bo'lubtur adam sori g'urbatguzin.

Ey soqiy, parhezdorlikni buzadigan
may keltir! Zero, ko'nglimga vatan
ishtiyoqi tushib qoldi. Endi men bu
vayrona dunyoni kezib, g'urbatda
chekkan ranj-mashaqqatlarimni
bayon qilmoqchiman.

Ey mug'anniy! Men o'z maqomimga
kelib murodimga yetdim. Sen ham
shu orzuga muvofiq bir maqomni
kuyla! U kuy shunday ta'sir qilsin-
ki, bundan buyon jahongashtalikni
mutlaq tark etay.

Ey Navoiy! O'z vatanningda man-
zil tutding, lekin senga bu man-
zildan nima hosil? Axir qancha
yor-do'stlaring bo'lsa, hammasi
yo'qlik, g'urbat xonasiga ketdi-kul!

Yovuzlikni mahv etishdagi asosiy kuch nimada?

?

1. Sad (devor) nimaning ram-
zi deb o'ylaysiz? Dunyodagi qay-
si mashhur inshootlarni Iskandar
devoriga tenglashtirish mumkin?
O'zingiz Iskandar devorini qanday
tasavvur qildingiz?

2. Yovuzlik qaysi obrazlar mo-
hiyatiga singdirilgan? Asarda yo-
vuzlik va ezgulik kurashi qanday
tasvirlangan?

3. Globallashuv davridagi qaysi
tahdidlarni ya'juj-ma'jujlarga
tenglashtirish mumkin?

Iskandar (Aleksandr)ning ya'juj va ma'jujlarga
(Injilda – gog va magog) qarshi devor qurishi.
XV asr miniatyurasi, Belgiya

MUHOKAMA QILAMIZ

1. Sizningcha, Iskandar qanday obraz? Alisher Navoiy bu obraz orqali nimalarni ifodalamoqchi bo'lgan? Asardan bosh qahramon xarakterini ochib beradigan o'rinlarni toping.

2. Alisher Navoiy Iskandar obrazini yaratish orqali bugungi kunda ham dolzarb bo'lgan qanday global muammolarni qo'yadi?

3. "Saddi Iskandariy" dan biz o'qigan boblardagi hikoyatlar o'rtasidagi g'oyaviy uyg'unlik nimalarda aks etadi? Siz qaysi hikoyatlardan ko'proq ta'sirlandingiz? Nima uchun?

"Saddi Iskandariy" dostoni asosida Abror Hidoyatov nomidagi o'zbek davlat drama teatrida sahnalashtirilgan "Iskandar" spektaklini tomosha qiling. Spektakldagi Alisher Navoiy va Iskandar obrazlari talqiniga e'tibor bering. Sahnadagi Iskandar dos-tondagi Iskandardan qaysi jihatlar bilan farq qiladi? Asarga Alisher Navoiy obrazi nima uchun olib kiritilgan deb o'ylaysiz?

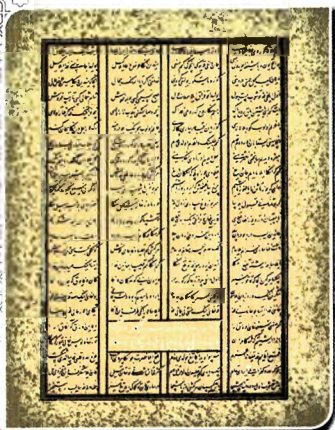

Alisher Navoiy "Xamsa"sining Anvar Hojiahmedov tomonidan tayyorlangan nasriy bayonini o'qib chiqishingizni tavsiya qilamiz.

ALISHER NAVOIY HAQIDAGI BILIMLARIMIZNI UMUMLASHTIRAMIZ

GURUHLARDA ISHLAYMIZ

Guruhlarga bo'lining. "Xazoyin ul-maoniy"ning ikkinchi devoni – "Navodir ush-shabob" ("Yigitlik nodirliklari") kitobiga kiritilgan ushbu g'azalni tahlil qiling va tahlilingizni sinfdoshlaringiz bilan o'rtoqlashing.

Alisher Navoiy
"Xamsa"si
qo'lyozmasi

To muhabbat dashti bepoyonida ovoramen,
Har baliyat kelsa ishq oshubidin bechoramen.

El netib topqay menikim men o'zumni topmanom,
Bo'ylakim ishq-u junun sahrosida ovoramen.

Qaysi zaxmimg'a qilursen chora chun men, ey rafiq,
Tiyr boroni baliyatdin sarosar yoramen.

Oh dudi ichra bir uchqun kibi ko'rgan meni
Bildikim, hijron tuniga kavkabi sayyoramen.

Kecha o'rtansam, sahar faryod qilsam, ne ajab,
Ishq aro parvonav-u, bulbulg'a chun hamkoramen.

Ey xarobot ahli, gar siz mast o'lub, men bo'lmasam,
Ayb emas, nevkuniki siz – mayxora, men xunxoramen.

Ey Navoiy, bordi deb ahhob, ta'jil etma ko'p,
It kibi* men erishib ul korvonni boramen.

("Navodir ush-shabob" devonidan, 496-g'azal)

baliyat – balo, musibat
oshub – g'avg'o,
to'polon

junun – devonalik

zaxm – yara, jarohat

rafiq – do'st

tiyr – kamon o'qi

boron – yomg'ir

dud – tutun

kavkab – yulduz

hamkora – bir xil
ish qiluvchi

mayxora – may
ichuvchi

xunxora – qon
ichuvchi

ahbob – do'stlar

ta'jil – shoshilish

** Izoh: aytishlaricha, uch solih yigit zolim hukmdor Daqqiyonus (Daklyonius) zamonida tog' sari bosh olib ketadilar. Ularga bir it ham ergashadi va hammalari g'orga yashirinadilar. Alloh ularni zulmdan asrab, uyquga cho'mdiradi va Daqqiyonus vafotidan keyin uyg'otadi.*

LOYIHA

O'zbek va turkiy xalqlar madaniyati, adabiyoti va san'atida Alisher Navoiyning alohida o'ringa ega ekanini qanday sabablar bilan izohlay-siz? Fikrlaringiz asosida Alisher Navoiy ijodiga xos eng muhim uch xususiyatni misollar yordamida ochib bering.

Ozərbayjon poytaxtı
Boku şəhridəgi
Alisher Navoiy heykəli

O'RTA ASRLAR VA UYG'ONISH DAVRI JAHON ADABIYOTI (V–XVI ASRLAR)

Mavzuni o'rganish jarayonida:

- o'rta asrlar Yevropa va Sharq adabiyotida yetakchilik qilgan adabiy janrlar haqida bilib olamiz;
- Uyg'onish davri adabiyotining asosiy xususiyatlarini tahlil qilamiz.

Eslang:

Insoniyat tarixidagi qaysi davr "o'rta asrlar" deb ataladi? Bu davrning muhim xususiyatlari nimalardan iborat?

V asrda Rim imperiyasining qulashi bilan qadimgi davr yakun topdi va "o'rta asrlar" deb nom olgan yana bir yangi davr boshlandi. Jamiyatning zodagonlar, ruhoniylar va dehqonlar qatlamiga bo'linishiga asoslangan feodalizm tuzumi yuzaga keldi. Xalqlarning buyuk ko'chishi natijasida yangi millatlar shakllandi va bu millatlar so'zlashadigan tillarda yangi adabiyot yaratildi. Keyinchalik mayda davlatlar o'rniga kuchli markazlashgan davlatlarning paydo bo'lishi savdo-sotiq, sanoat, ilmfan va madaniyatning rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlar ochdi. Xristian dinining Yevropa davlatlari ichki va tashqi siyosatiga, madaniyati va san'atiga ta'siri kuchaydi.

Qadim davrlardan mavjud bo'lgan qahramonlik eposi o'rta asrlar adabiyotida yangicha mazmun kasb etdi. Shimoliy Yevropa xalqlari eposlarida (inglizlarning "Beovulf" dostoni, island sagalari – dostonlari) hali mifologik tasavvurlarning kuchli ta'siri sezilsa, fransuz ("Roland haqida qo'shiq"), nemis ("Nibelunglar haqida qo'shiq"), ispan ("Sid haqida qo'shiq") va sharqiy slavyan ("Igor qo'shini haqida so'z") eposlarida esa real tarixiy voqealarga badiiy bo'yoq beriladi.

*Arvoh kelar asta-sekin qorong'u tunda,
Soqchilar-chi, uxlab yotar qasrda beg'am.
Uxlamaydi bedor bo'lib Beovulf bunda,
Uxlamaydi yovni kutib Beovulf o'ktam.
Botqoq yerdan, tepalikdan tun cho'kkan mahal
Tushib kelar la'natlangan maxluq Grendal...
Osmon uzra chaqqoq chaqqanday
Paydo bo'ldi Beovulf o'ktam.*

*Temir kabi mustahkam qo'llar
Grendalni ushladi mahkam ...*

*"Beovulf" dostonidan
(Rustam Umurzoqov tarjiması)*

*Buyuk imperator Karl mamnun:
Qo'shini egalladi Kordovani.
Manjaniq toshlaridan bo'ldi vayron minoralar
Va devorlar kuli sovrildi ko'kka.
Ritsarlari ega bo'ldi boy o'ljaga:
Yarog'-aslaha, asbob-anjom, kumush va oltinga.*

*"Roland haqida qo'shiq"dan
(Abdug'ofir Qosimov tarjiması)*

Qirol Artur va uning "dumaloq stol ritsarlari" haqidagi turkum asarlar o'rta asrlar ritsarlik adabiyotining mashhur namunalari hisoblanadi. XV asr miniatyurasi

O'rta asrlar Yevropa jamiyatining tabaqalarga bo'linishi adabiyotga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi va natijada har bir tabaqa vakillari tomonidan yaratilgan o'ziga xos adabiyot yuzaga keldi:

– ulamolar tomonidan lotin tilida yaratilgan adabiyot asosan diniy mazmunga ega bo'lib, ulardan diniy masalalarga sharhlar, avliyolar hayoti bayoni, madhiyalar va diniy marosimlardagi duolar o'rin oldi;

– ritsarlik adabiyotining asosini muhabbatni tarannum etuvchi lirika va ritsarlarning g'ayrioddiy qahramonliklari tasvirlangan turkum asarlar tashkil qildi;

– "shahar adabiyoti" esa hayvonlar haqidagi majoziy mazmunga ega eposlar, she'riy yoki nasriy yo'l bilan yozilgan satirik asarlar va shahar maydonlarida ijro etishga mo'ljallangan pyesalardan iborat bo'lgan. Bu pyesalarda aksar holatda ruhoniylar va zodagonlarni mot qilib, har qanday mushkul vaziyatda ham yo'l topa oladigan oddiy insonlar tasvirlangan.

Tahlil qiling:

O'rta asrlar Yevropa adabiyotining eng muhim xususiyatlari nimalardan iborat? Bu davr adabiyoti qaysi jihatlar bilan antik adabiyotdan farq qiladi?

VII asrda Arabistonda paydo bo'lgan Islom dini Arabiston yarimoroli, Shimoliy Afrika, Yaqin Sharq, Markaziy Osiyo, Eron, Hindistonning bir qismi va Yevropaning Pireney yarimoroligacha bo'lgan hududlarga tarqaldi. Arab xalifaligi va keyinchalik uning o'rnida paydo bo'lgan davlatlarda ilm-fan va madaniyat rivojlandi, arab va fors-tojik tillarida ulkan adabiy meros yaratildi.

IX asrda Somoniylar davlatida yashab ijod etgan Abu Abdulloh Rudakiy fors-tojik adabiyotining asoschisi hisoblanisa, musulmon Sharqi adabiyotida epik dostonlar yaratish an'anasini Eron va Turon xalqlari-

"Shohnoma"ning XV asrda
Amir Temur nevarasi Boysung'ur
Mirzo uchun ko'chirilgan
nususxasiga ishlangan miniatyura

ning qariyb to'rt mingyillik tarixiga bag'ishlangan "Shohnoma"si bilan Abulqosim Firdavsiy (X–XI asrlar) boshlab berdi. Bu an'anani keyinchalik Nizomiy Ganjaviy va Xusrav Dehlaviy singari adiblar davom ettirib, besh dostonni bir-lashtirgan "Xamsa"larini yaratdilar va o'z navbatida Sharq adabiyotida "Xamsa"chilik an'analariga asos soldilar. Umar Xayyomning falsafiy ruboiylari, Sa'diy va Hofiz Sheroziy liri-kasi, Sa'diyning "Guliston" va "Bo'ston" didaktik asarlari hamda Rumiyning tasavvufiy-falsafiy asarlari fors-tojik ada-biyotining eng sara namunalari qatorida nafaqat Sharq, bal-ki G'arb adabiyoti taraqqiyotiga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi.

*Ey sorbon, ohista yur, oromi jonim boradur,
Tandin dil-u jonim olib, ul dilsitonim boradur.*

*Qolurmumen olis bo'lib, bechora-yu ma'yus bo'lib,
Qalbm firoq tig'i tilib, to ustuxonim boradur.*

*Sarkash nigorimdan judo, aysh-u qarorim bebaqo,
Manqalda otashdek qaro dud birla qonim boradur.*

*Cheksam-da zulm bedodini, ham va'dalar barbodini,
Ko'ksimda tutgum yodini, toki zabonim boradur.*

*To'xtat biroz, ey sorbon, karvonni qilma tez chunon,
Sarvi ravon ishqida jon – ruhi ravonim boradur.*

*Qayt, ko'zlarimga qo'y oyoq, ey dilfirib, ketma yiroq,
Ey nozanin, ko'kka bu chog' oh-u fig'onim boradur!*

Sa'diy (Shoislom Shomuhamedov tarjimasi)

*Bor erdi kulol do'koni, kirdim bir gal,
Dastgoh boshida ko'zagar ishlardi jadal,
Ko'rdimki, gado ilki-yu shoh kallasidan
Ul ko'zaga bejirim bo'yin, dasta yasar...*

**Umar Xayyom
(Jamol Kamol tarjimasi)**

*Lutf etsang tosh ham jonona bo'lg'ay,
O'shal dam shevasi mastona bo'lg'ay.
Zulfingning zanjiri gar bo'lsa zohir,
Luqmoni Hakim ham devona bo'lg'ay.*

**Jaloliddin Rumi
(Xurshid Davron tarjimasi)**

Tahlil qiling:

Fors-tojik adabiyotining yuqorida keltirilgan namunalarida qanday o'ziga xosliklarni kuzatdingiz? Fors-tojik va o'zbek mumtoz adabiyotining o'zaro ta'siri nimalarda kuzatiladi?

Musulmon Sharqi adabiyotida bo'lgani kabi o'rta asrlar xitoy va yapon adabiyotida ham she'riy janrlar yetakchilik qildi. VII–X asrlarda Xitoyda Tang sulolasi hukmronligi davri xitoy she'riyatining oltin davri hisoblanadi. Inson va tabiat, sevgi va do'stlik kabi tuyg'ular, zamon adolatsizliklariga qarshi isyon bu davr she'riyatining mavzulari ko'lamini tashkil qildi.

*Jimir-jimir oqqan suvda
Kuzgi to'lin oy.
Janubdagi ko'lda orom,
Sukut va chiroy.
Nilufar-chi, menga mungli
Bir gap demoqchi.
Balki, mening ko'nglimga ham
Mung to'ldirmoqchi.*

*VIII asr shoiri Li Bo
(Mirtemir tarjimai)*

Yapon adabiyotining dastlabki namunalaridan biri – “Manyosyu” (“Barglar guldastalari to'plami”, VIII asr) VII–VIII asrlarda yaratilgan she'riy asarlarni o'z ichiga oladi. Bu to'plamda yapon she'riyatining o'ziga xos janri – besh qator, 31 bo'g'indan iborat **tanka** namunalarini ham uchratish mumkin. Keyinchalik yapon ijodkorlari uch qatordan iborat yana bir o'ziga xos she'riy janr – **xokku**-ga asos solishdi. Bunday she'rlarda shoir tabiatning ayni manzaralarini muhrlashga harakat qiladi.

*So'ldi chechaklarning
Alvon ranglari...
Umrin ham shundayin qisqa bo'lajak!
Ko'zim yummay boqaman uzoq,
Nigohim ham yomg'irday uzun.*

*IX asr shoirasi Ono Komati
(Xurshid Davron tarjimai)*

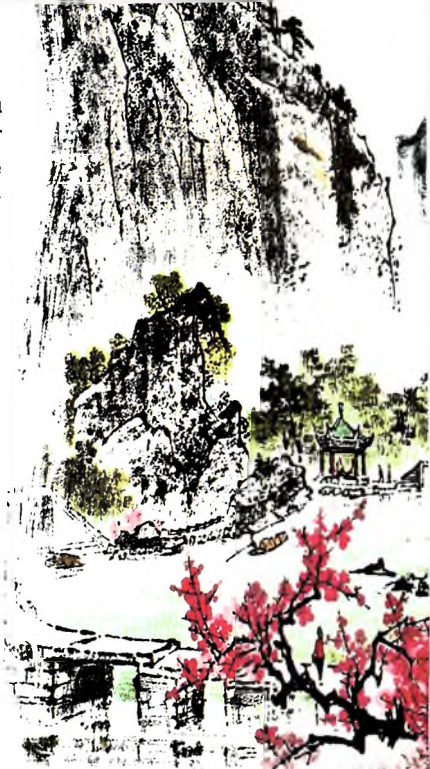
*Shoxdan shoxga uchadi
Ohista marjon tomchi.
Bahoriy yomg'ir.*

*XVII asr shoiri Matsuo Basyo
(Xurshid Davron tarjimai)*

O'ylab ko'ring:

Sizningcha, xitoy va yapon adabiyotida tabiat lirikasining yetakchi o'rinlardan birini egallashi qanday omillar bilan bog'liq?

?

Gumanizm – inson tafakkurining qudratiga ishonch XIV asrda Italiyada boshlangan va keyinchalik butun Yevropani qamrab olgan Renessans (Uyg'onish) davrining falsafiy asosini tashkil qildi. Bu davrda ilm-fan, adabiyot va san'at gullab yashnadi, jahon madaniyatining durdonalari hisoblangan ko'plab asarlar ham aynan shu davrda yaratildi. Uyg'onish davri ijodkorlari insonni o'z mavjudot emas, balki eng buyuk xilqat sifatida tarannum qildilar va uning xarakterini, kuchli va o'z jihatlarini tahlil qilishga urindilar.

“Afina maktabi”. Uyg'onish davrining buyuk vakillaridan biri, rassom va haykaltarosh Rafael Santi ishlagan surat (XVI asr)

Antik davr merosiga qiziqishning kuchayishi
Uyg'onish davrining muhim xususiyatlaridan biri edi.

Buyuk italyan shoiri Dante Aligyeri (XIV asr) Uyg'onish davrini boshlab bergan ijodkorlardan biri hisoblanadi. U “Illohiy komediya” dostonida narigi dunyoga sayohati davomida uchratgan obrazlari tasviri orqali savob va gunoh, yaxshilik va yomonlik, ruhiy poklanish, jannat, do'zax va arosat yo'lida qolgan insonlar taqdiri haqidagi qarashlarini aks ettirgan.

*Hozir bosh ustringda samo muhtasham,
Narigi osmonning teskarisi bu,
Narigi xilqatda Inson mukarram –
... Mavhum va bilgisiz yo'ldan shaxt aylab –
Charog'on dunyoga keldik ikkovlon.*

*Endi intilardik yuksakka qarab,
Ustozga ergashib borardim hamon.
Ketdik, shu'lalarga tushguncha to ko'z,
Chashmim yoritguncha nurafshon osmon.
Va yana namoyon bo'lgandi yulduz.*

***"Ilohiy komediya"dan
(Abdulla Oripov tarjimasi)***

Italyan shoiri Franchesko Petrarka sonetlari, Rennessans novellasi asoschisi Bokokchoning "Dekameron" asari, fransuz yozuvchisi Rablening "Gargantuya va Pantagryuel" satirik romani, ingliz yozuvchisi Tomas Morning ideal jamiyat tasvirlangan "Utopiya"si, Shekspir "Hamlet", "Makbet", "Qiroi Lir" kabi fojialari, Lope de Vega "G'aramdagi it", "Sevilya yulduzi" singari pyesalari, Servantesning "Don Kixot sarguzashtlari" romani Uyg'onish davrining keyingi bosqichlarida yaratilgan muhim asarlar sirasiga kiradi.

O'ylab ko'ring:

"Inson urush uchun emas, tinchlik uchun, xursandchilik uchun, barcha ne'matlardan bahramand bo'lish uchun yaratilgan", – deb yozgan edi Uyg'onish davri vakili Fransua Rable. Gumanizm g'oyalari Uyg'onish davri adabiyoti uchun asos bo'lib xizmat qilganini qanday sabablar bilan izohlash mumkin?

?

LOYIHA

2002-yilda Norvegiya Kitob klubi Norvegiya Nobel instituti bilan hamkorlikda jahon adabiyotining turli davrlarda yaratilgan eng muhim 100 namunasini o'z ichiga olgan "Jahon adabiyoti" ro'yxatini tuzdi.

Kichik guruhlarda ishleng. "Jahon adabiyoti" ro'yxatini o'rganib chiqing. Ushbu ro'yxatga kiritilgan o'rta asrlar va Uyg'onish davri adabiyoti namunalaridan birini tanlang. Tanlagan asaringizga oid mavjud manbalar asosida taqdimot tayyorlang. Taqdimotingizda siz tanlagan asarning ushbu ro'yxatga kiritilishi sabablarini izohlashga harakat qiling.

Siz mazkur ro'yxatga o'rta asrlar va Uyg'onish davri adabiyotining qaysi namunasini kiritgan bo'ladingiz? Nima uchun?

Barcha
davrlarning eng
yaxshi 100 kitobi
ro'yxati

MIGEL DE SERVANTES SAAVEDRA (1547–1616). “DON KIXOT SARGUZASHTLARI” ROMANI

Mavzuni o'rganish jarayonida:
– “Don Kixot sarguzashtlari” romanining asosiy g'oyalari
va obrazlarini tahlil qilamiz.

Tarixiy davr

XVI–XVII asrlar “Ispaniyaning oltin davri” deb ataladi. Bu davrda yevropaliklar yangi qit'alar va dengiz yo'llarini ochib, yangi kashfiyotlarni amalga oshirdilar. Ispaniya hududi kengayib, uning boshqa Yevropa davlatlariga ta'siri ham kuchaydi. “Yangi dunyo” – Amerika qit'asidan kumush, oltin, tamaki, ziravor kabi mahsulotlarning olib kelib sotilishi Ispaniya qiroli g'aznasiga katta daromad keltirardi. Savdo-sotiq, qishloq xo'jaligi va yengil sanoat rivojlandi. Bu davrda Yevropa tillaridan birinchi bo'lib ispan tilining grammatikasi chop etildi, ispan me'morchiligi, adabiyoti va san'atining nodir namunalari yaratildi.

Uyg'onish davrining eng katta me'moriy obidalaridan biri – ispan qirollarining “El Escorial” saroyidagi kutubxona

Muallif haqida

Migel de Servantes Saavedra 1547-yilda Madrid yaqinida zodagon oilada tug'ildi. Taxminlarga ko'ra, u iyezuitlar (katolik ruhoniylari) kollejida tahsil olgan, biroq oiladagi moddiy qiyinchiliklar tufayli o'qishini davom ettira olmagan. 1570-yillarda u Ispaniya armiyasiga qo'shiladi va usmonli turklarga qarshi olib borilgan urushda qatnashib, yaralanadi. Ispaniyaga qaytayotganida kemaga jazoirlik qaroqchilar hujum qiladi va yozuvchi umrining besh yilini Jazoirida tutqunlikda o'tkazishga majbur bo'ladi. Xayriya jamoasi to'lagan mablag'lar evaziga ozod qilingan Servantes Ispaniyaga qaytib, turli ishlar bilan shug'ullanadi, biroq muhtojlikda hayot kechiradi. Ijodkor bir qancha she'rlar, novellalar va pyesalar yozdi, biroq bu asarlar unga shuhrat keltirmadi. Uning nomini jahon adabiyoti tarixiga muhrlagan asar ikki qismdan iborat “Don Kixot sarguzashtlari” romani bo'ldi.

“Don Kixot sarguzashtlari” romani

O'rta asrlar Yevropa adabiyotida “ritsarlik romani” janrida yozilgan asarlar mashhur bo'lgan. Bunday asarlarda jahongashta ritsarlar yolg'iz yoki sodiq yaroqbardori (yordamchisi) bilan dunyo kezip, turli qahramonliklar ko'rsatgan va yovuz kuchlarga qarshi kurashgan.

Ritsar va uning mahbubasi tasvirlangan o'rta asrlar devoriy surati. O'rta asrlar ritsarlik romanlarida aksar holatlarda ritsar o'z qahramonliklarini mahbubasiga bag'ishlagan.

O'sha davrda lotin tili asosida paydo bo'lgan roman tillarida (italyan, ispan, portugal, fransuz) yaratilgan asarlar “roman” deb atalgan.

“Don Kixot sarguzashtlari” ritsarlik romanlariga parodiya – taqlid sifatida yaratilgan. Asar muqaddimasida muallif o'z maqsadi “ko'pchilik yomon ko'radigan, lekin undan-da ko'proq odamlarning e'tirofiga sazovor bo'lgan ritsarlik romanlarining soxta shavkatini yo'qqa chiqarish” ekanini bayon qiladi.

G'arb adabiyotidagi dastlabki zamonaviy roman deya e'tirof etiladigan mazkur asarda o'zini jahongashta ritsarlar an'analari davomchisi deb tasavvur qilgan zodagon don Kixot va uning hamrohi – “yaroqbardori”, quv dehqon Sancho Pansa sarguzashtlari haqida hikoya qilinadi.

O'ylab ko'ring:

Muallif nima uchun aynan ritsarlik romanlariga parodiya yozishni maqsad qilgan bo'lishi mumkin?

Mazkur asarning hozirgacha jahon adabiyoti durdonalaridan biri sifatida e'tirof etilishi sabablari nimada deb o'ylaysiz?

?

DON KIXOT SARGUZASHTLARI (romandan parchalar)

BIRINCHI BOB: LAMANCHLIK DON KIXOTNING KIMLIGI

La Manch –
Ispaniyadagi
viloyat

don – janob
(erkaklarga
murojaat qilishda
ishlatiladigan so'z)

idalgo – kichik yer
egasi, zodagon

sukno – jun mato

ekonomka –
uy xo'jaligiga
qaraydigan
xizmatkor

Lamanch viloyatiga qarashli oddiygina qishloqchada don Kexana degan idalgo yashardi. Boshqa dvoryanlar singari u ham tag-tugli nasabi bilan faxrlanar, almisoqdan qolgan qalqon bilan ajdodlaridan meros bo'lib kelayotgan nayzani muqaddas bilib asrardi. Hovlisida qirchang'i oti va tozi iti bor edi. Topgan daromadining to'rtidan uch qismi kechki ovqatga – sabzavotdan tayyorlanadigan go'shtli sho'rva bilan vinegretga ketardi. Har juma yasmiq yovg'oniga qanoat qilib kun kechirsa, yakshanba kunlari qovurilgan kabutar go'shti yeb maza qilardi. Don Kexana bayram kunlari nafis movutdan tikilgan chakmon, duxoba shim, saxtiyon tufli kiysa, boshqa kunlarda xonaki dag'al suknodan tikilgan kostyumda yurardi. Uning uyida yoshi qirqlardan oshgan ekonomka, hali yigirmaga ham kirmagan qiz jiyan hamda qarib munkillab qolgan bir xizmatkor yashardi. Idalgoning o'zi ellik yoshlarga borib qolgan, juda ozg'in, eti suyagiga yopishib ketgan skeletnusxa bir zot edi. Shu qashshoqligiga qaramay, joni qattiq, chidam-bardoshi zo'r odam edi.

?

Muallif don Kexanani, uning turmush tarzini tasvirlashda qanday so'zlarni ishlatmoqda? Bu tasvir o'quvchida don Kexana haqida qanday taassurot qoldiradi?

Don Kexana bo'sh vaqtini, – darvoqe, kecha-kunduz bo'sh edi, – ritsarlar tavsif qilingan kitoblarni o'qib o'tkazardi. Shu mashg'ulotga tamom berilib ketib, u ovni, xo'jalik ishlarini yig'ishtirib qo'ydi. Uning mutolaaga ishqibozligi shu darajaga borib yetdiki, ritsarlar haqidagi kitoblarni olish uchun yerining kattagina qismini o'ylamay-netmay sotib yubordi.

“Huquq-nafsoniyatimga nisbatan siz qo'llagan adolatsizlik mendagi odil haqiqatni shunchalik poymol qiladirkim, binobarin, men sizning nohaqligingizga haqli ravishda e'tiroz bildiraman...” yoki “...porloq yulduzlari bilan zoti ilohiyolingizni kamoli muqarrar etguvchi va sizning munosib ulug'vorligingizga bori izzat-ikromlarni ravo ko'rguvchi yetti qavat osmoni gumbaz...” singari romanlarda ko'p uchraydigan balandparvoz sevgi maktablari va yakkama-yakka olishuvga tantanavor da'vatlar bizning idalgoga juda yoqardi. Bechora kabalyero bunday iboralarning ma'nosini bilib olishga tirishib tunlarni bedor o'tkazar, paydar-pay fikrlardan boshi gangib, ko'z o'ngini tuman bosardi. Ustiga-ustak sevib o'qiydigan romanlarida uchrayveradigan g'alati, g'ayritabiiy holatlar ham bechorani dovdiratib qo'yardi. Chunonchi, mashhur ritsar Belyanisning o'zgalarga dahshatli zarbalar berib, o'zi benihoya qattiq shikastlanganiga idalgoning aqli shoshardi, negaki, bu ritsarni davolagan tabiblarning mahorat va karomatlari bo'lganda ham, baribir, uning yuzi va tanasi chandiq hamda dahshatli yamoqlar bilan qoplanib ketishi kerak edi. Vaholanki, romanda Belyanis har doim bejirim, navqiron, qilichdek yigit timsolida namoyon bo'lardi.

Darvoqe, shunday bo'lsa ham, don Kexana romanlardagi shavkatli qahramonlar kechirgan ajoyib-g'aroyib sarguzashtlar va ular ko'rsatgan jasoratlariga mahliyo bo'lib, o'zini tamomila unutardi. Roman qahramonlarining taqdiri uni ergashtirib ketardi, bordi-yu, muallif kitobning so'nggi sahifasida bu tuganmas voqeani kelgusi kitobda davom ettirmoqchi ekanini aytsa, uning sevinchi ichiga sig'masdi. Ko'pincha bizning kabalyero botirlikda angliyalik Palmerin yoki galliyalik Amadis zo'rmi degan masala ustida ruhoniy do'sti bilan uzoq-uzoq bahslashib qolardi. Don Kexana Amadis zo'r desa, ruhoniy Palmerin derdi; shu yerlik sartarosh-usta Nikolas esa Amadis bilan Palmerinning ikkovidan bi-rortasi ham ritsar Febaning oldida ip esholmaydi derdi, Nikolasning fikricha, Feba tantiq Amadisdan o'zining matonati bilan ustun edi.

**kabalyero –
janob**

Muallif don Kexananing sartarosh va ruhoniy bilan bahslari tafsilotini nima maqsadda keltiradi?

?

Oliyjanob idalgo asta-sekin o'qishga shunday berilib ketdiki, tongdan oqshomgacha, oqshomdan tonggacha kitobdan bosh ko'tarmaydigan bo'lib qoldi. U hamma ishini yig'ishtirib qo'ydi, deyarli uxlamasdi, ko'pincha ovqat yeyishni ham unutib qo'yardi. Uning boshida ritsar kitoblaridan o'qigan turli bema'ni qissalar g'ujg'on o'ynardi, hatto o'ngida ham qonli janglar, ritsarlarning yakkama-yakka olishuvlari, oshiq-ma'shuqlarning uchrashuvlari, o'g'irlab ketishlar, yovuz jodugarlar va oliyjanob sehrgarlarni tasavvur qilib, alahlardi. U bora-bora rostni yolg'ondan mutlaqo farq qilolmay qoldi, uning nazarida dunyoda shu qissalarda tasvirlangan voqealardan o'zga haqiqat yo'qday bo'lib qoldi. U turli romanlarning qahramonla-

ri haqida shunday jo'shqin gaplar aytardiki, go'yo bu qahramonlar uning eng yaqin do'stlari va tanishlari edi.

U Sayd Rui Diasning oliyanob, shavkatli ritsarligiga tan berardi-yu, lekin uning bir urishda ikki devni nimtalagan Zulfiqor ritsarga yetishiga yo'l bo'lsin, deb ilova qilardi. U Ronseval dasarida yengilmas Rolanddan g'olib kelgan Bernard de Karpioni ancha yuksak qo'yardi. U o'zining iltifotliliigi va xushmuomalaligi bilan boshqa pahlavonlardan mutlaqo ajralib turuvchi Morgante polvon haqida ham juda yaxshi fikrda edi. Lekin... son-sanoqsiz yo'l sarguzashtlarini boshdan kechirgan qahramon montalbaniyalik Reynaldoni hammadan ko'p maqtardi.

Bechora idalgo to'rt devor ichidan chiqmay, turlari uxlamay, nuqul kitob o'qiyverib, axiri butunlay aqlidan ozdi. Ana shunda jahonda hech qaysi telba-tentakning boshiga kelmagan xayol bizning kabalyero miyasini chulg'ab oldi – u jahongashta ritsarlar safiga kirishni ham farz, ham qarz deb bildi. U, don Kexana, o'z shon-u shuhratini orttirish uchun ona yurti manfaatini ko'zlab qurollanmog'i, otga minib mojarolar ketidan el-yurt kezmog'i, alamzada xo'rlanganlar tarafini olib, yomonlarning ta'zirini bermog'i, poymol bo'lgan adolat, haqqoniyatni tiklamog'i lozim. Qalbida ko'rsatilajak jasrat va qahramonliklar orzusi jo'sh urgan idalgo o'z ahdi ustidan chiqishga shoshildi. U avvalo ota-bobolaridan qolgan chordoqning bir chetida ko'p yillar zanglab, chang bosib yotgan yarog'-aslahalarni topdi, tozaladi; ularni ko'zdan kechirarkan, dubulg'aning qubbador tepasigina qolganini ko'rib nihoyatda dili siyoh bo'ldi. Kam-ko'stini tuzatish uchun bor kashfiyotchilik iste'dodini ishga soldi. Kartondan sipar bilan quloqchin yasab, dubulg'asiga yopishtirdi. Oqibatda rostakamiga o'xshagan dubulg'a yasashga muvaffaq bo'ldi. Endi dubulg'asining jangda bardosh bera olish-olmasligini sinab ko'rgisi kelib qoldi. Qilichini sug'urib, havoda o'ynatdi-da, dubulg'aga ikki marta tushirdi. Birinchi zarbadayoq dubulg'a bo'lak-bo'lak bo'lib, qilgan mehnati chippakka chiqdi. Idalgoning fig'oni oshdi. U yana ishga kirishib ketdi, lekin bu gal, dubulg'a pishiq bo'lsin deb, kartonning tagidan tunuka qo'ydi. Bu ehtiyotkorligidan ko'ngli taskin topdi, dubulg'asini ikkinchi marta sinab ko'rishni ortiqcha deb bildi. Endi sipari ustalik bilan yasalgan haqiqiy dubulg'asi borligidan ko'ngli taskin topdi.

Shundan keyin don Kexana otxonaga kirib, otini diqqat bilan ko'zdan kechirdi. Bu ot qarib qovurg'alari sanalib qolgan kasalmand bir qirchang'i bo'lib, rostini aytganda, suv tashishgagina yarardi, xolos. Biroq kabalyeromiz otining ko'rinishidan mamnun bo'lib, mening otimga na hazrati Iskandarning Butsefali, na Saydning uchqur Babyeki tenglasha oladi, degan qarorga keldi. Jangari otiga jarangdor va chiroyli nom topmoqchi bo'ldi, zeroki, ovloq bir qishloqda yashovchi xo'jayini o'zining faqirona turmushini jahongashta ritsarning qaynoq faoliyati bilan almashtirar ekan, unda oti ham o'zining qishloqcha laqabini yangi, shuhratli va dabdabali nom bilan almashtirishi kerak-da, deb o'ylardi u. Ana shunday munosib nomni topishiga to'rt kun ketdi. Turli nomlarni o'ylab chiqaraverib, ularni taqqoslab, muhokama qilib, chamalab ko'raverib, rosa boshi qotdi. Nihoyat, Rosinant degan nom ma'qul bo'ldi. Bu nom unga jarangdor va balandparvoz bo'lib tuyuldi. Bundan tashqari, ana shu nom otning avval qanday ahvolda ekani ham anglatardi. Bu nom "rocin" (qirchang'i) va "antes" (sobiq) degan ikki so'zdan yasalgan bo'lib, "sobiq qirchang'i" ma'nosini anglatardi.

U otimga yaxshi laqab topganimdan keyin, endi o'zimga ham loyiq nom topishim kerak, degan qarorga keldi. O'ziga munosib bunday nomni o'ylayverib bir haftani

o'tkazib yubordi, nihoyat xayoliga ajoyib fikr keldi: u o'zining oddiygina Kexana nomini xiylagina jarangdorroq ism bilan, ya'ni don Kixot deb o'zgartib qo'ya qoldi. Lekin shu paytda uning yodiga bir narsa tushib qoldi: dovyurak Amadis nomim bilan birga vatanimning nomi ham dovruc solsin deb, hamisha o'zini shunchaki Amadis emas, balki galliyalik Amadis deb atagan. Don Kixot ham ana shu botir ritsardan o'rnak olib, bundan buyon o'zini "lamanchlik don Kixot" deb atashga qaror qildi. Endi ishlar joyida: uning kim va qayerlik ekanini hamma darhol payqab ololadi, endi uning ko'rsatgan jasoratlaridan ona vatanining shuhrati ortadi.

Nihoyat, yarog'-aslahasi tozalanib, dubulg'asi bilan sipari tuzatilgach, qirchang'isiga yangi laqab topib, o'zi ham nomini o'zgartirgach, endi o'ziga ma'shuqa izlab topishdan boshqa ishi qolmadi, zeroki, har qanday jahongash-ta ritsar ham ko'nglini band etgan ma'shuqasi bo'lmasa, bargsiz va mevasiz bir daraxtday gap. Don Kixot o'ziga o'zi shunday dedi: "Basharti taqdir taqozosi bilan biror devga ro'para kelib qolgudek bo'lsam (jahongashta ritsarlar esa bunday hollarga ko'p uchraydilar), dastlabki olishuvdayoq uni ko'tarib yerga urib, shafqat tilashga majbur etsam, unda ritsarlar qonuniga ko'ra, men uni ma'shuqamning huzuriga yuborishim kerak. Shunda u qalbm xoqoni – nozanin malikaning oldiga kiradi-da, oyog'iga bosh urib, itoatkorona gap boshlaydi: "Men Malindraniya orolining podshohi, Karakulyambro degan dev bo'la-man. Bahodir ritsar lamanchlik don Kixot meni jangda yengdi. U sizning huzuringizga kelib, mehr-shafqat so'rashimni buyurdi, mening taqdirim siz janobi oliylarining xohishlariga bog'liq ekan..." "O! – deb xitob qildi idalgo, – albatta, o'z ma'shuqamga ega bo'lishim kerak: yolg'iz uning o'zigina ritsarning mardligini munosib qadrlaydi. Shundayku-ya, lekin ma'shuqani qayerdan topsam ekan?" Don Kixot shunday dedi-yu, xomush xayolga cho'mdi. Nogahon miyasiga ajoyib bir fikr keldi. Qo'shni qishloqda yashaydigan Aldonsa Lorenzo degan ko'hlik-kina dehqon qizi esiga tushdi. Ritsarimiz ma'shuqalikka shu qizni tanladi. O'sha qizga uning asl ismidan uncha farq qilmaydigan va ayni vaqtda birorta qirolicha yoki mashhur senyoraning nomini eslatadigan nomni o'ylarkan, uni Dulsineya Tobosskaya deb atashga ahd qildi, chunki qiz tobosolik edi-da. Don Kixotning nazarida bu nom chiroyli, ohangdor va ayni vaqtda, yo'lida jasorat ko'rsatilishi kerak bo'lgan zotga mutlaqo munosib nomday tuyuldi.

"Don Kixot o'z kutubxonasida".

XIX asr fransuz rassomi Gustav Dore asari

Rassom nima maqsadda Don Kixotni ritsarlar, devlar va malikalar qurshovida tasvirlagan?

1. Don Kexananing jahongashta ritsarlikka tadorigi tafsilotlariga e'tibor bering. Bu tadoriklar tasviri muallifning bosh qahramonga munosabatini tushunishga qay darajada yordam beradi?

2. Don Kexana (don Kixot) sizda qanday taassurot qoldirdi? Uni qanday so'zlar bilan ta'riflagan bo'lardingiz? Nima uchun?

UCHINCHI BOB: DON KIXOTNING RITSARLIKKA O'TISHI

Don Kixot yo'lga chiqadi va "to'rt minorali, noyob kumush tomli, ko'tarma ko'priklari va tevaragi chuqur xandaqli qal'a" deb o'ylagani bir mehmonxonadan tunashga joy so'raydi. Uni hali ritsarlik unvonini olmagan tashvishga solardi.

Shu o'y-xayol bilan gangib qolgan don Kixot faqirona ovqatini tezroq yeb bo'lib, o'rnidan turdi, xo'jayinni bir chekkaga chaqirib, uni otxonaga boshlab kirdi-da, tiz cho'kib yolvora boshladi:

– O, shavkatli ritsar, marhamatingiz bilan iltimosim bajo keltirilmaguncha o'rnimdan turmayman. Qiladigan iltimosim sizga shon-u shuhrat, inson zotiga baxt-saodat keltiradi.

Xo'jayin mehmonning tiz cho'kib turganini ko'rib, uning g'alati so'zlarini eshitarkan, avvaliga dovdirab, don Kixotga angrayganicha qarab qoldi, u nima qilagini ham, nima deyarini ham bilmasdi. O'zini tutib olgandan keyin esa don Kixotdan o'rnidan turishni iltimos qilib, yalina boshladi. Lekin xo'jayin iltimosini bajo keltirishga so'z bermaguncha u o'rnidan turmadi.

– Cheksiz oliyjanobligingiz tufayli iltimosimni bajarishdan bosh tortmasligingizga imonim komil edi, senyor, – dedi don Kixot. – Men sizdan ertaga tongotarda menga ritsarlik unvoni berishingizni va marhamatingizdan meni bahramand etishingizni so'rayman. Men bugun qal'angizdagi ibodatxonada qurol tutib, tunbo'yi mijja qoqmay chiqaman. Tongotarda esa menga ritsarlik unvoni berish marosimini o'tkazasiz. Shundan keyin men, nihoyat, jahongashta ritsarlarning barcha haq-huquqlariga ega bo'laman-u, sarguzasht izlab yo'lga tushaman. Qurolim yer yuzida haqiqat va adolatning barqaror bo'lishiga xizmat qiladi, chunki men mansub bo'lgan, shon-shuhrati olamga yoyilgan o'sha buyuk ritsarlik ordeni shuni taqozo etadi.

Berilgan parchada don Kixotning gapirish uslubi va mehmonxona muhiti o'rtasidagi kontrast nimaga xizmat qilyapti?

Don Kixotni savdoyi deb boya shubhalana boshlagan xo'jayin endi bunga to'la ishondi, uning telbaligidan miriqib ko'ngil ochish ilinjida qo'ltingiga suv purkashga ahd qildi. Shuning uchun ham u don Kixotga javob berarkan, istak va iltimoslari g'oyat oqilona, o'zining mag'rurona qiyofasi, kelishgan qaddi-qomati va yurish-turishi oliyjanob ritsar bo'lishidan dalolat berishini hamda uning niyat-

lari bu unvoniga nihoyatda munosib ekanini aytdi. “Mening o‘zim ham, – deb ilova qildi xo‘jayin, – yoshligimda bu faxrli kasb bilan shug‘ullanganman. Sarguzasht izlab butun Ispaniyani izg‘iganman, Sevilya, Grenada, Qurdoba, Toledo va boshqa ko‘pgina shaharlarda bo‘lganman. Turli-tuman sho‘xlik, to‘polon, mushtlashishlarga aralashganman. Demakki, Ispaniyaning barcha sud va turmalarida otning qashqasiday tanilganman. Biroq mana endi yoshim qaytib, quyilib qoldim, mana shu qal‘ada osoyishta umr kechirib, nasl-nasabi-yu unvonni qandayligidan qat‘i nazar, jahongashta ritsarlarning hammasini o‘z qal‘amda ehtirom bilan kutib olaman, qo‘limdan keladigan xizmatimni ulardan ayaamayman. Bu ishlarni faqat ularga bo‘lgan buyuk muhabbatim tufayli hamda ko‘rsatgan yaxshi munosabatim evaziga ularning o‘z mol-mulklarini men bilan bo‘lishishlarini shart qilib bajo keltiraman, albatta”. Shundan keyin xo‘jayin, qurol ko‘tarib tunni bedor o‘tkazish uchun saroyda ibodatxona yo‘q, dedi. Biroq zarur bo‘lib qolgan taqdirda shunday unvonga sazovor bo‘lishdan oldingi tunni xohlagan joyda o‘tkazish ritsarlik qonunlariga xilof emasligi o‘ziga ma‘lum ekanini aytdi, shuning uchun ham don Kixotning qal‘a hovlisida bemalol qurol-yarog‘ini qo‘riqlab chiqishi mumkin ekanini, ertaga esa, xudo yor bo‘lsa, unga hamma udumlarni, udumlar bo‘lganda ham hali dunyoda hech kim bilmagan va ko‘rmagan udumlarni o‘rniga qo‘yib, ritsarlik unvoni berilajagini aytdi.

Suhbat oxirida qovoqxona xo‘jayini don Kixotning puli bor-yo‘qligini surishtirdi. Don Kixot esa yonida bir miri ham yo‘qligini, chunki o‘qigan romanlarida jahongashta ritsarlarning o‘zlari bilan pul olib yurganlarini uchratmaganini aytdi. Bunga xo‘jayin don Kixotning yanglishayotganini aytib, e‘tiroz bildirdi. Jahongashta ritsarlar yonlarida pul olib yurishlari kerakligi o‘z-o‘zidan ma‘lum bo‘lgani uchungina bu haqda romanlarda hech narsa yozilmagan, dedi. Jahongashta ritsarlar har ehtimolga qarshi yonlarida liq to‘la hamyongina emas, balki toza ko‘ylaklar hamda yaralanganda surish uchun bir banka shifobaxsh malham ham olib yurishlari zarurligi unga aniq manbalardan ma‘lum ekan. Yaradorga birorta mitti qizaloqdan shishada mo‘jizador mumiyoyi asl berib yuboradigan rahmdil sehgarning yordamiga har gal ham umid bog‘lab bo‘lmaydi-ku, axir. Bunday paytlarda faqat o‘zinggagina ishonganing ma‘qul, boshqa odam kuningga yararmidi? Xo‘jayin shunday deb, bundan buyon sira pulsiz va zarur narsalarsiz yo‘lga tushmaslikni don Kixotga maslahat berdi. Bu narsalarning qanchalik asqatishini ritsarning o‘zi sayohatda ko‘rib, bilib oladi.

Mehmonxona xo‘jayinining don Kixotga o‘zini ritsar qilib ko‘rsatishi qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin? U don Kixotga o‘zining ritsar emasligini, mehmonxonasi ham qal‘a emasligini tushuntirganda nima bo‘lardi?

?

Don Kixot uning maslahatiga to‘la amal qilishga va‘da berdi-da, unvon olishdan oldingi tunni mehmonxona hovlisida o‘tkazishga hozirlik ko‘ra boshladi. U o‘zining yarog‘-aslahalarini yig‘ib, mollar suv ichadigan oxurga olib borib qo‘ydi, keyin nayza bilan qalqonini qo‘liga olib, savlat to‘kib oxur atrofida aylana boshladi. Don Kixot bu ishga kirishganda allaqachon qosh qoraygan edi.

Bu orada xo‘jayin mehmonxonaga kirib, ijaradorlarga ritsarlik unvonini olish niyatida qurol ko‘tarib yarog‘-aslahalarini qo‘riqlayotgan telba idalgo to‘g‘risida

gapirib berdi. Bu g'alati, miyasi aynigan odamning kimligini bilishga qiziqib qolgan ijaradorlar tentakni ko'rish niyatida hovliga otildilar. Don Kixot mag'rurona qiyofada bir maromda qadam tashlab, u yoqdan bu yoqqa borib-kelib turardi. Ba'zan u yurishdan to'xtab, nayzasiga tayanganicha yarog'-aslahalariga uzoq tikilib qolardi. Sutdek oydinda ritsarlik unvonini olmoqchi bo'lgan qahramonimizning har bir harakati tomoshabinlarga olisdan yaqqol ko'rinib turardi.

Mehmonxonada tunab qolgan xachir haydovchilardan biri, baxtga qarshi, xachirlarini sug'ormoqchi bo'lmaganida-ku, tun tinch va osoyishta o'tardi, albatta. U hech narsadan shubhalanmay oxur tomon yo'l oldi. Uning odim sharpasini eshitgan don Kixot xitob qildi:

– Barcha jahongashta ritsarlar ichida eng shavkatlisi hisoblangan ritsarning yarog'-aslahalariga qo'l cho'zgan ey beadab ritsar, kim bo'lishingdan qat'i nazar, nima qilayotganingni avval o'ylab ko'ri! Tega ko'rma ularga, yo'qsa, bu beadabliging uchun rosa ta'ziringni yeysan.

Xachir haydovchi bunga parvo ham qilmadi. Oxurning yoniga keldi-da, yarog'-aslahalarni tasmasidan ushlab nariga uloqtirib yubordi. Buni ko'rgan don Kixot ko'zlarini ko'kka tikib, senyorasi Dulsineyaga fikran murojaat qilib shunday dedi:

– Siz band etgan shavkatli yuragiga sanchilgan birinchi haqorat tig'i jarohati evaziga qasos olish uchun menga madad bering, senyoram, birinchi sinovda o'z mehr-shafqatingizdan meni begona qilmang.

U shu so'zlarni aytarkan, qalqonini bir chekkaga qo'yib, nayzasini ikki qo'llab baland ko'targancha xachir haydovchini jon-jahdi bilan tushirgan edi, u o'zini bilmay yumalab qoldi. Don Kixot esa yarog'-aslahasini yig'ishtirib olib, yana oxurga qo'ydi-da, hech narsa yuz bermaganday, pinagini buzmay, bamaylxitir oxur atrofida aylana boshladi. Bir necha daqiqadan keyin ikkinchi xachir haydovchi chiqib keldi. Oshnasining boshiga tushgan ayanchli ahvoldan bexabar bu badbaxt ham yarog'-aslahalarni oxurdan olib tashlamoqchi bo'ldi. Biroq don Kixot uni ham ogohlantirdi. Keyin shartta nayzasini ko'tarib xachir haydovchini boshiga tushirdiki, u sho'ring qurg'ur ham "gurs" etib yerga yiqildi. Shovqinni eshitgan mehmonxonadagilar xo'jayin boshchiligida yugurib yetib kelishdi. Ularga ko'zi tushgan hamonoq don Kixot qalqonini qo'lga oldi-da, qilichini qinidan sug'urib, xitob qildi:

– O, qalbimning xoqoni, yuragimning tayanchi, go'zallarning go'zali! Ishqingda buyuk jangga kirayotgan ritsaringga kamoli e'tiboring bilan bir nigoh tashlaydigan fursat keldi.

Duoday yangrab ketgan bu so'zlar idalgomizning qalbida shunday mardlikni qo'zg'atib yubordiki, butun dunyodagi xachir haydovchilar birgalashib hujum qilganlarida ham, u chekinmasdi. Yaralanganlarning o'rtoqlari uzoqdan otayotgan toshbo'roni ostida u qimir etmay turardi; qo'lidagi qalqoni bilan o'zini himoya qilardi-yu, yarog'-aslaha turgan oxur yonidan bir qadam ham jilmasdi. Hovlida shovqin-suron ko'tarildi. Xachir haydovchilar baqirib-chaqirishar, so'kinishardi. Eshxona siqib ketgan xo'jayin ularga janjalni bas qilinglar, deb yalinardi. Don Kixot esa tovushining boricha do'q urardi:

– Ey razil, pastkash qullar! Men sizlardan jirkanaman! Mayli, toshbo'ron qilaveringlar, bostirib kelaveringlar, hamla qilaveringlar! Bu surbetlik va ahmoqchiliklaring uchun hozir jazolaringni tortasanlar.

Don Kixotning bu xitobida shu qadar ko'p jasorat va g'azab yangrab turardi-ki, bundan hujum qiluvchilarning o'takasi yorilayozdi. Ular asta-sekin tinchlanib, tosh otmay qo'ydilar. Shundan keyin don Kixot yaradorlarni olib ketishlariga rozilik berdi, yarog'-aslahalarini yana boyagiday viqor va xotirjamlik bilan muhofaza qila boshladi.

Biroq sodir bo'lgan mojaro xo'jayinga yoqmadi va yana yangi falokat yuz bermasdan oldin u tezlikda mehmonni savil qolgur ritsarlik ordeniga o'tkazib qo'ya qolishga ahd qildi. U ehtimol bilan don Kixotga yaqinlashib shunday dedi:

– Bu behayo malaylardan g'azablanmang, muhtaram janob! Sizga va'da berib aytamanki, ular bu beadabgarchiliklariga yarasha ibrat bo'larli jazolarini oladilar. Xo'sh, endi muqaddas udumni bajo keltirish vaqti yetmadimikan? Odatda, yarog'-aslahani qo'riqlash ikki soatdan oshmasligi kerak, siz esa muhofazani to'rt soat davom ettirdingiz. Qasrimda ibodatxona yo'qligini sizga boya ma'lum qilgan edim. Biroq busiz ham ishni bitkazishga jazm qilsak bo'laveradi. Unvon berishning asosiy taomili gardanga musht tushirish-u, qilich bilan chap yelkaga urishdan iborat. Buni esa ochiq maydonda o'rirlatsa ham bo'ladi. Shunday ekan, g'animat vaqtini qo'ldan bermaylik.

Ritsarimiz xo'jayinning so'ziga laqmalik bilan ishonib, uning amriga itoat etishga tayyor ekanini aytdi.

– Sizdan faqat bir narsani iltimos qilaman, – deb qo'shib qo'ydi u, – bu muqaddas udumni tezroq amalga oshiring. Nega desangiz, unvon olganimdan keyin menga biron kimsa hujum qilgudek bo'lsa, qasrda biror tirik jon zotini qoldirmayman. Muhtaram qal'a sohibi, sizga bo'lgan hurmatim tufayli, kimni o'z himoyangizga olsangiz, o'shanga shafqat qilaman, xolos.

Ritsarning yuqoridagi so'zlari xo'jayinning bu beorom mehmondan tezroq qutulish ishtiyoqini yanada kuchaytirdi.

Farosatli, hozirjavob va epchil bu odam o'sha zahotiyuq xachir haydovchilarga berilgan arpa va somonning miqdori yozib boriladigan qalin daftarini olib chiqdi-yu, ikki xizmatkor ayol bilan yonib turgan shamni ko'tarib kelayotgan bola kuzatuvida don Kixotning yoniga bordi, unga tiz cho'kishni buyurdi, o'zini qalin daftardan qandaydir duoni o'qiyotgan kishi qilib ko'rsatib, qulochkashlab turib ritsarimizning yelkasiga musht tushirdi, so'ngra allanimalarni pichirlab don Kixotning yelkasiga uning o'z qilichi bilan urib qo'ydi. Shundan keyin xizmatkor ayollardan biriga qilichni don Kixotning beliga bog'lashni buyurdi. Buni xizmatkor ayol juda chaqqonlik bilan bajardi. To'g'ri, ayolning kulgidan ichagi uzilayozdi, lekin ko'zi oldida boya ritsarimizning ko'rsatgan jasorati kulgisini tiyishga majbur etdi. Xushaxloq senyora don Kixotning belbog'iga qilichini bog'lar ekan:

– Muhtaram janobning ritsarlik ishlari va janglarda muvaffaqiyat qozonishiga xudoning o'zi yor bo'lsin, – dedi.

Don Kixot bu lutf-ehson uchun o'z bilak kuchi-la erishadigan shon-shuhratini vaqti kelib qaysi xonim bilan baham ko'rishi kerakligini bilish ishtiyoqida bu ayolning ismini so'radi. U kamoli muloyimlik bilan javob berib, ismi Tolosa, o'zi toledolik yamochchining qizi ekanini hamda don Kixotga hamisha sodiq qul bo'lib qolishga tayyor ekanini aytdi. Don Kixot unga bo'lgan muhabbati tufayli bundan buyon o'zini donya Tolosa deb atashini qizdan iltimos qildi. Qiz uning iltimosini bajo keltirishga va'da berdi. Shundan keyin boshqa xonim don Kixotning oyog'iga shporlarini taqib qo'ydi. So'ngra don Kixot boya belbog'iga qilich

taqib qo'ygan ayol bilan qanday gaplashgan bo'lsa, bu ayol bilan ham shu xilda gaplashdi. Ayolning ismini so'radi, ayol ismi Molinera, o'zi antekeralik halol tegirmonchining qizi ekanini aytdi; don Kixot ismi oldiga donya so'zini qo'shishni undan iltimos qilarkan, uni behisob minnatdorchilikka ko'mib yubordi. Bu tantanali marosim tamom bo'lganidan keyin don Kixot otga minishga oshiqdi: chunki sarguzasht izlab yo'lga tushishga sabri chidamasdi. U Rosinantni egarlab, unga bir sakrab minib oldi-da, xo'jayinga shunday ajoyib va g'aroyib ifodalar bilan tashakkur izhor qildiki, buni so'z bilan ta'riflab berishning sira iloji yo'q. Nihoyat, ritsardan qutulganidan xursand bo'lgan xo'jayin don Kixotga qisqa-qisqa, ammo dabdabali so'zlar bilan javob qaytarib, tunaganiga ham bir tiyin haq olmay, uni iliq-issig'ida sog'-salomat kuzatib qo'ydi.

"Don Kixotning ritsarlikka qabul qilinishi". Gustav Dore asari

Don Kixotning nazarida oddiy narsalarning ham g'aroyib tus olishi sabablari nimada?

TO'RTINCHI BOB: RITSARIMIZNING MEHMONXONADAN JO'NAB KETGANDAN KEYINGI SARGUZASHTLARI

Don Kixot mehmonxonadan yo'lga chiqqanida tong ota boshlagan edi. Mehmonxona egasining pul, kiyim-kechak va boshqa narsalar haqidagi gaplarini eslab, u eng avvalo barcha zarur buyumlarni taxt qilib olish va o'ziga yaroqbardor topish uchun uyiga qaytishga ixtiyor qildi va Rosinantni o'z qishlog'i tomon burdi. Rosinant ham go'yo egasining istagini tushunganday, bajonidil yelib ketdi, go'yo tuyoqlari yerga tegmay uchdi.

Biroq ritsarimiz bir necha qadam yo'l yurmasdanoq o'rmonzordan mungli ingragan tovush eshitilib qoldi. Don Kixot Rosinantning jilovidan tortib, xitob qildi:

– Xudoning marhamatiga shukr! Mana, nihoyat men ritsarlik burchimni ado etish va oliyanob niyatimning mevasini totish sharafiga muyassar bo'layotirman. Bu nola chekayotgan mening himoyam va ko'magimga muhtoj biror baxtiqaro odam bo'lsa kerak.

Don Kixot Rosinantning jilovini burib, nola eshitalayotgan tomonga shoshildi. U hali o'rmonzorga kirmasdan oq shunday manzaraga ko'zi tushdi: davangirday bir dehqon beligacha yalang'ochlangan o'n besh yoshlar chamasidagi bolani daraxtga bog'lab, yo'g'on tasma bilan savalayotgan edi. Bola o'zini qo'yarga joy topolmay dodlar, dehqon bo'lsa:

– Qilg'iliqni qilib qo'yib, endi nega dodlaysan?! – derdi sovuqqonlik bilan.

– Endi sira bunday qilmayman, senyor! – deb javob berdi hiqillab bola. – Rost, endi sira bunday qilmayman! Endi podaga yaxshi qarayman.

Buni ko'rib don Kixot g'azab bilan xitob qildi:

– Ey yaramas ritsar, o'zini himoya qilolmaydigan ojizlarga hujum qilish uyat, bu qilmishingizning naqadar pastkashlik ekanini hozir men sizga amalda isbotlab beraman!

Tish-tirnog'igacha qurollangan, nayzasini naq burni tagida o'ynatib turgan otliqni ko'rgan dehqon, endi kunim tibitdi, deb o'yladi-da, titrab-qaqshab javob berdi:

– Senyor ritsar, bu bola mening cho'ponim, u shunday yalqov va anqovki, deyarli har kuni bir qo'y yo'qotmasa, iloji yo'q. Uni shuning uchun jazolayotirman, u bo'lsa, haqimni berish alam qilayotganidan shunday qilyapti, deydi.

– Boshimizdan nur sochayotgan quyosh haqqi qasamyod etamanki, naq ko'ksingga nayza sanchaman! Bechorani qo'yib yubor va hoziroq uning ish haqini bir chaqasini ham qoldirmay ber. Yo'qsa, bir zarba bilan turgan joyingda masalangni hal qilaman! Hoziroq yechib yubor uni.

Qo'rqib ketgan dehqon lom-mim demay bolani daraxtdan yechib yubordi. Don Kixot boladan xo'jayinning qancha qarzdorligini so'radi. Bola oyiga yetti realdan, to'qqiz oylik maosh qarzdor ekanini aytdi. Don Kixot hisoblasa, jami oltmish uch real ekan, shundan keyin xo'jayinga, yo bolaning haqini hoziroq to'la, yoki u dunyoga jo'naysan, dedi. Dehqon yuragi chiqib ketganidan g'o'ldirab qolib, bu puldan bolaga olib bergan uch juft boshmoq bilan kasal bo'lganida ikki marta qon oldirish uchun to'lagan bir realni olib qolishim kerak, deb javob berdi.

– Xo'sh, mayli, shunday deylik, – dedi don Kixot. – Lekin uni kaltaklab, etikning ham, qon oldirishning ham haqini undirib bo'ldingiz. Chunki u sotib olib berganingiz charm boshmoqni yirtgan bo'lsa, siz uning naq terisini shilib olidingiz. U kasal bo'lganida qon oldirgan bo'lsa, siz sog' paytida uning qonini to'kyapsiz. Demak, orangiz ochiq.

– So'zlaringizga tamomila qo'shilaman, senyor ritsar, biroq hamma balo shundaki, yonimda pul yo'q. Mayli, Andres men bilan birga qishloqqa borsin, bir realini ham qoldirmay hamma pulini beraman!

– Men u bilan birga borarkanmanmi? – xitob qildi bola. – Sirayam bormayman, senyor! Buni hatto xayolimga ham keltirmayman. Ikkalamiz yolg'iz qoldik deguncha, u terimni shilib oladi.

– Bunday qilmaydi, – e'tiroz bildirdi don Kixot, – men amr qildimmi, tamom, amrimni bajaradi. U o'zi mansub bo'lgan ritsarlik ordeni haqqi qasamyod etsa bas, uni qo'yib yuboraman va haqingni berishiga ishonaman.

– Gapingizni o‘ylab gapiryapsizmi, muhtaram senyor! – xitob qildi bola. – Xo‘jayinim ritsar ham emas, hech qanday ritsarlik ordeniga yozilgan ham emas, axir, u Kintanar qishlog‘ilik Xuan Aldudo degan boy-ku.

– Buning ahamiyati yo‘q, – deb javob berdi don Kixot, – Aldudo ham ritsar bo‘la olishi mumkin. Har qaysimiz ham xayrli ishlarga qodir o‘g‘lonlarmiz.

– Xo‘jayinim xizmat haqimni to‘lashdan bosh tortib turibdi-yu, xayrli ish qilarkanmi? – dedi bola.

– Bosh tortayotganim yo‘q, o‘g‘lim, Andres, – dedi dehqon. – Men bilan yur. Dunyodagi bor jamiki ritsarlik ordenlari haqqi qasamyod etamanki, bir realini ham qoldirmay, yana yangi pul bilan hamma haqingni to‘layman.

– Eskisi bilan to‘lashingizga ham ruxsat etaman, – dedi don Kixot. – Oddiy reallarning o‘zi ham kifoya. Lekin bilib qo‘ying, so‘zingizning uddasidan chiqsangiz chiqqaningiz, chiqmasangiz, qasamyod etamanki, qattiq jazolanasiz: kaltakesak-day kovak-kovakka yashirib olsangiz ham, baribir topib olaman. Sizga bundoq buyruq berayotgan kishini bilmoqchi bo‘lsangiz, tanib oling: men dilozor va adolatsiz kimsalardan qasos oluvchi shavkatli lamanchlik don Kixot bo‘laman.

U shunday dedi-da, Rosinantga qamchi bosib jo‘nab ketdi. Dehqon ritsarning o‘rmonzor ichkarisiga kirib ketishini kutib turdi-da, keyin Andresga qarab:

– Qani beriq kel-chi, o‘g‘lim, haligi dilozorlardan qasos oluvchining buyrug‘ini bajo keltirib, senga qarzarimni to‘lab qo‘yay, – dedi.

– Rostini aytsam, – dedi Andres, – siz, muhtaram janob, o‘sha mehribon ritsarning buyrug‘ini ado etsangiz, juda yaxshi qilgan bo‘lasiz. Jasorati va odilligi uchun unga xudo ming yil umr bersin!

– Men seni g‘oyat yaxshi ko‘rganimdan, – deb javob berdi xo‘jayin, – xizmat haqingni ko‘paytirib berish uchun hozir qarzimni yanada ko‘paytiram.

Shunday deb bolani qo‘lidan ushlab oldi-da, yana dub daraxtiga bog‘lab, chalajon qilib savaladi.

– Xo‘sh, qalay, senyor Andres, – dedi xo‘jayin, – ana endi bemaolol himoyachingizni qidiravering. Ha, aytganday, men sizni aftidan uncha xafa qilmadim, shekilli. Aslida, juda-juda butun teringizni shilib olgim kelib turibdi.

Shundan keyin dehqon bolani yechib yubordi-da, bor, o‘sha valine‘matingni izlab top, deb maslahat berdi. Andres yum-yum yig‘lagancha ritsarni topib, hamma gapni aytib beraman, deb surgalib o‘rmon ichkarisiga kirib ketdi, xo‘jayin esa mazax qilib kulgancha uning ortidan qarab qoldi.

Don Kixot bolaning tarafini olgani mana shunday oqibatga olib keldi.

Vaholanki, ritsarimiz nazarida o‘z ritsarlik jasoratiga ajoyib asos solganday bo‘lgan edi. U ana shu sarguzashtdan to‘la qanoatlanib, pichirlagancha yo‘lida osoyishta davom etdi:

– O, go‘zal Dulsineya Tobosskaya, sen o‘zingni hozir yer yuzida yashab turgan barcha ayollar orasida eng baxtiyori hisoblashing mumkin. O, go‘zallar go‘zali! Taqdir senga lamanchlik don Kixotdek jasur va shavkatli ritsarga xuddi itoatkor qulingday amr qilmoqni baxsh etdi. Kechagina ritsarlik unvoniga ega bo‘lganiga qaramay, bugunning o‘zidayoq uning dilozor va adolatsizdan qasos olganidan butun dunyo xabardor. U hali ona suti og‘zidan ketmagan norasida bolani azoblayotgan bir vijdotsiz yovuzning qo‘lidan darrani tortib oldi.

1. Mazkur bobda don Kixotga xos yana qanday xususiyatlar namoyon bo'ldi? Javobingizni matn asosida dalillang.

2. Nega don Kixotning bolaga yordam berishga urinishi bola uchun ayanchli oqibatga olib keldi? Don Kixotning xatosi nimada edi?

?

YETTINCHI BOB: SHU MAHALGACHA KO'Z KO'RIB, QULOQ ESHITMAGAN SHAMOL TEGIRMONLARIGA QARSHI DAHSHATLI JANGDA SHAVKATLI DON KIXOTNING G'ALABA QOZONGANI

Yo'lda savdogarlardan kaltak yegan don Kixot chalajon holda uyiga qaytib keladi. Uydagilari uni davolay boshlashadi. Don Kixotning ahvolidan xavotir olgan ekonomka payt poylab uydagi bor kitoblarni yoqib yuboradi, kutubxona eshigini esa g'isht bilan urib, ustidan suvab tashlashadi. Don Kixot o'ziga kelib, kutubxonasini qidirib qolganida jiyani kitoblarni sehrigar o'g'irlab ketdi, deb tushuntiradi. Don Kixot keyingi safarga tayyorgarlik ko'ra boshlaydi – uyidagi narsalarni sotib, mablag' to'playdi, birinchi zabt etgan oroliga gubernator qilib tayinlashni va'da qilib, Sancho Pansa ismli dehqonni o'ziga yaroqbardorlik qilishga ko'ndiradi. Bir kuni kechasi don Kixot va Sancho Pansa hech kimga bildirmay qishloqdan chiqib ketishadi.

Shu paytda ular dalaning o'rtasida qaqqayib turgan o'ttiz yoki qirqtacha shamol tegirmonini ko'rib qolishdi. Ularni olisdanoq payqagan don Kixot o'z yaroqbardoriga shunday dedi:

– Taqdiri azal ishimizning kushoyishini berib, omadimiz o'ngidan kelyapti. Do'stim Sancho, hov anavi tomonga qara! Hov anavi tekislikda devlar yig'ilib turishibdi. Hozir men ularga qarshi jang boshlab, birortasini ham qoldirmay qirib tashlayman. Ularning bitmas-tuganmas xazinalari bor: ularni yengganimizdan keyin boyib ketamiz. Buni adolatli jang deyishadi, bunaqangi yovuzlarning tuxumini yer yuzidan quritish xudoga xush keladi.

– Qani o'sha aytayotgan devlaringiz? – deb so'radi Sancho Pansa.

– Huv ana, ro'parangda turishibdi-ku! – deb javob berdi don Kixot. – Qo'llaring bahaybatligini ko'ryapsanmi? Ba'zilarining qo'li ikki mil keladi.

– So'zimga ishonib, marhamatli senyorim, bular dev emas, shamol tegirmoni, qo'l deb aytayotgan narsalaringiz qo'l emas, shamolda aylanib tegirmon toshini yurgizadigan parraklar.

– Ritsarlik sarguzashtlarida hali tajriba ortirmaganing yaqqol ko'rinish turibdi, – dedi don Kixot. – Bular devlar! Agar cho'chiyotgan bo'lsang, bir chekkaga chiqib duo qilib tur, men bular bilan tengsiz va qaqshatqich jangga kirishaman!

Don Kixot shu so'zlarni aytarkan, shporlari bilan Rosinantning biqiniga niqtadi-yu, o'z yaroqbardorining oh-u zoriga quloq solmay, ot yeldirib ketdi.

– Qochmalaring, razil maxluqlar, – deb qichqirdi u. – Sizlar ko'pchiliksiz! Raqibingiz esa bitta ritsar xolos!

Shu daqiqada yengilgina shamol ko'tarilib, ulkan parraklar aylana boshladi. Don Kixot buni ko'rib, yanada qattiqroq qichqirdi:

– Qo'llaringiz bahaybat Briareyning qo'llaridan kattaroq bo'lganida ham, baribir mendan qochib qutulolmaysiz!

Shunday qilib, don Kixot o'z jonini Dulsineya Toboskaya xonimga topshirib, eng yaqinida turgan tegirmonga qarab ot soldi-yu, qo'lidagi nayzasini quloch-kashlab uning parragiga qadadi.

Biroq shu paytda ko'tarilgan kuchli shamol parrakni aylantirib yubordi. Nayza sinib ketib, ritsar ot-poti bilan bir chekkaga borib tushdi.

Buni ko'rgan Sancho xo'jayiniga yordam berish uchun eshagini shitob bilan yo'rg'alatib ketdi. Tegirmon parragining dahshatli zarbidan gangib qolgan don Kixot yerda xuddi o'likday cho'zilib yotardi.

– Mana ko'rdingizmi, azizim, – deb xitob qildi Sancho, – bular devlar emas, shamol tegirmonlari deb aytmabmidim. Miyasi aynib qolgan telbalargina bularning tegirmonligini bilmaydi.

– Bas qil, do'stim Sancho, – deb javob berdi don Kixot, – ritsarlik ishlarida hech narsaga aqling yetmaydi. Bu mening kutubxonamni o'g'irlab ketgan o'sha sehrgar Frestonning yangi nayranglari ekaniga ishonchim komil. Meni zafar shon-shuhratlariga burkanmasin deb, devlarni tegirmonga aylantirib qo'ygan ham o'sha. Ha, uning menga nisbatan bo'lgan adovati ana shunday kuchli. Lekin g'am yema. Bir kunmas-bir kun uning hamma qabih sehlrlarini kunpayakun qilib tashlayman.

– Dunyoda bo'lmaydigan ish yo'q, – gapga qo'shildi Sancho Pansa. Keyin don Kixotga o'rnidan turishga yordamlashib, uni sehlrlangan devlar bilan bo'lgan ana shu baxtsiz olishuvda sal bo'lmasa naq oldingi oyog'i chiqib ketayozgan Rosinantga mindirdi.

Ritsarimiz o'zining sodiq yaroqbardori bilan hozirgina sodir bo'lgan voqea haqida suhbatlashganicha yo'lga tushdi.

– Hammasidan ham nayzadan ajralganimizga xafaman, – dedi don Kixot. – Lekin Diego Peres de Vargas ismli bir ispan ritsari boshidan kechirgan sarguzasht yodimda, jang paytida o'sha ritsarning qilichi sinib ketgan, o'shanda u darhol bir katta dub shoxini sindirib olganda, ana o'sha tayoq bilan qanchadan qancha jasorat ko'rsatgan, qanchadan qancha mavrlarni qirib tashlaganki, buning natijasida uni Vargas-Tayoq deb atay boshlashgan. Men ham xuddi Vargasday qilaman, yo'lda uchragan birinchi dubning kattakon, zalvarli shoxini sindirib olaman-da, u bilan ko'z ko'rmagan, quloq eshitmagan qahramonliklar ko'rsataman, bunday jasoratlarning shohidi bo'lganingdan sen o'zingni eng baxtiyor kishi deb bilasan!

– Xudovandi karimning erk-irodasi benihoya, – deb javob berdi Sancho, – siz janobi oliylarining hamma gaplariga ishonaman. Lekin, senyorim, aftidan, juda qattiq shikastlanganga o'xshaysiz. Bir yoqqa og'ib ketyapsiz, egarga mahkam-roq joylashib o'tirib oling.

– Gaping rost, – dedi don Kixot, – og'riqdan shikoyat qilmayotganimning sababi shundaki, butun ichak-chovoqlari ag'darib tashlangan taqdirda ham jahongashta ritsarlar voy demasliklari kerak.

– Unday bo'lsa, men bunga hech e'tiroz bildirolmayman, – deb javob berdi Sancho, – o'z haqimda shuni aytishim kerakki, bordi-yu, ritsarlik qoidalar jahongashta ritsarlarning yaroqbardorlariga og'riqdan baqirishni man etmagan bo'lsa, unda men et-betim sal tilinsa ham, dodlayveraman.

Don Kixot Sanchoning soddaligidan kulib yubordi, ritsarlar yaroqbardorlari og'riqdan ingrashlari kerakmi-yo'qmi degan narsani ritsarlik romanlarida sira o'qimaganini, shunday bo'lgach, Sancho Pansa xohlaganicha ingrab, dod-voy solaverishi mumkinligini aytdi.

Bu orada Sancho quyoshga bir qarab qo'ydi-da, ozgina tamaddi qilib olsak, yomon bo'lmasdi, dedi.

Don Kixot bunga javoban hali qorni ochmaganini, Sanchoning ovqat yegisi kelayotgan bo'lsa, tortinib turmay, ovqatlana berishi mumkinligini aytdi.

Don Kixotning marhamatli ruxsatini olgan Sancho eshagiga qulayroq joylashib o'tirdi-da, safar to'rvasidan ovqat olib yeya boshladi. Har yutim ovqatdan keyin u meshdagi vinodan shu qadar ishtaha bilan ichardiki, buni ko'rgan har qanday karvonsaroy egasining og'zidan suvi kelishi mumkin edi. Eshagini ohista haydab, qadam-baqadam vinodan ho'plab borarkan, sarguzasht qidirib har qanday xavfli sayohatlarga ham chiqish mehnat emas, jonning rohati ekan, degan fikr Sanchoning miyasidan joy olgan edi.

Bu orada qorong'i tushib, yo'lovchilarimiz yo'lni burib, tunagani to'xtashdi. Don Kixot yaqinroqdagi daraxtdan bir shoxini sindirib oldi-da, unga sinib ketgan nayzasining tig'ini bog'lab qo'ydi. U o'zi sevgan romanlarning shonli qahramonlari singari bir daqiqa ham mijja qoqmay, Dulsineyani o'ylab tong o'tirishga ahd qildi.

Sancho bo'lsa yaxshilab ovqatlanib oldi-da, ertalabgacha dong qotib uxladi. Don Kixot uyg'otmaganida to'g'ri yuziga tushgan quyosh nuridan ham, yangi kunni quvonch bilan qutlayotgan son-sanoqsiz qushlarning sayrashlaridan ham uyg'onmasdi. U uyqudan bosh ko'tarishi bilan eng avval meshni chamalab ko'rди, vinosi ozayib qolganidan juda xafa bo'ldi. U yaqin orada meshni vinoga yana to'ldirib ololmaslikdan cho'chirdi. Lekin don Kixot nonushta qilishdan voz kechdi, chunki avval aytganimizdek, u shirin xayollar bilan to'yib yurardi.

Ular Puerto Lapise darasiga qarab yo'l olishib, kunduzi soat uchlarda u yerga yetib borishdi.

– Birodarim Sancho, – dedi don Kixot, – bu yerda bizni ajoyib va g'aroyib sarguzashtlar kutib turibdi. Lekin bir narsani unutmagilki, boshimga har qanday xavf kelgan taqdirda ham, sen meni himoya qilish niyatida qilich ko'tarmasliging kerak. Qora xalqdan chiqqan ba'zi bir yaramas qalang'i-qasang'ilar to'dasi hujum qilgan taqdirdagina yaroqbardorning o'z xo'jayiniga yordamlashishiga ruxsat etiladi. Bordi-yu, ular ritsar bo'lsa, unda ritsarlik qonunlariga muvofiq, hali sen ritsarlik unvoniga ega emas ekansan, jangga kirishning qat'iyan man etiladi.

– Xotirjam bo'lavering, senyor, – deb javob berdi Sancho, – amr-farmoningizni aslo buzmayman: men tabiatan yuvosh odamman va hech mahal oldin musht ko'tarishga jazm etmayman. Lekin shuni ochiq aytib qo'yayki, basharti o'zimni o'zim muhofaza qilishga majbur bo'lsam, unda hech qanday ritsarlik qonunlariga qarab o'tirmay, dilozorlardan qo'limdan kelgancha o'zimni asrayman.

– Bu sening ishing, – dedi don Kixot, – men seni ogohlantirib qo‘ymoqchiman, xolos. Ritsarlarga qarshi olishuvlarimga hech qachon aralashma. O‘z g‘ayrating va jo‘sh urgan mardligingni bosib turishga harakat qil.

– Bu masalada xotirjam bo‘laving, marhamatli janobim. Diniy udumlarga amal qilib, yakshanba kunlarini qanday bayram qilsam, sizning buyruqlaringizni ham shunday bajo etishga va‘da beraman!

Sotiboldi Yo‘ldoshev tarjimasi

1. Muallif asarga Sancho Pansa obrazini nima maqsadda olib kirgan deb o‘ylaysiz?

2. Mazkur bobda Sanchoning xarakteriga xos qanday xususiyatlarni kuzatdingiz?

3. Dunyoning ko‘p tillarida “shamol tegirmonlariga qarshi kurashish” iborasi mavjud. Bu ibora nimani anglatadi? Javobingizni matn asosida izohlang.

Don Kixot va Sancho Pansa haykali. Madrid, Ispaniya

MUHOKAMA QILAMIZ

1. Asar sizda qanday taassurot qoldirdi? Siz uni kulgili parodiya sifatida qabul qildingizmi yoki jiddiy asar sifatidami? Fikringizni asoslang.

2. Sizningcha, don Kixot qanday obraz? U haqdagi dastlabki va keyingi qarashlaringizni qiyoslang. Nimalar o'zgardi?

3. Don Kixot ideal deb bilgan, amal qilmoqchi bo'lgan ritsarlik qonun-qoidalari va uni o'rab turgan reallik o'rtasidagi kontrast nimalarda namoyon bo'ladi? Don Kixot nima uchun reallikni boricha qabul qilishni istamaydi?

4. Servantesning ushbu asari "donkixotlik" tushunchasining paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Bu tushunchaga turlicha ta'rif berish mumkin. Siz "donkixotlik" tushunchasiga qanday ta'rif berasiz? Jadvalni daftaringizda davom ettiring.

"Don Kixotning tasavvurlari".
Meksikalik rassom Oktavio Okampo
ishlagan surat (1989-yil)

"Donkixotlik" tushunchasiga ta'rif	Matndan misol
Reallik va o'zlik o'rtasidagi ichki qarama-qarshilik	
Adolat o'rnatish yo'lidagi besamar harakat	
O'z ideallari uchun kurash	

"Don Kixot sarguzashtlari" romanini to'liq o'qib chiqishni tavsiya qilamiz.

Sizningcha, "donkixotlik" ijobiy hodisami yoki salbiy? Nima uchun?

LOYIHA

Guruhlarda ishlang. Tasavvur qiling, don Kixot va Sancho Pansa bugungi O'zbekistonga kelib qolishdi. Ular nimadan hayratlanishgan, nimadan esa g'azabga tushgan bo'lardi? O'zbekistonliklar ularni qanday qabul qilgan bo'lardi? Don Kixot va Sancho Pansaning O'zbekistondagi bir kunini tasvirlab hikoya yoki sahna asari yozing.

TAKRORLASH

Quyidagi savollarga daftaringizda yozma javob bering. Fikringizni aniq va lo'nda ifoda etishga hamda matnlarga tayangan holda misollar keltirishga harakat qiling.

1. O'rta asrlar adabiyoti namunalarida aks etgan, siz muhim deb hisoblagan bir g'oyani tanlang va mazkur g'oyaning konkret bir asarida qanday ochib berilganini tahlil qiling. Yozuvchi bu g'oyani ochib berishda:

- a) qanday usullardan foydalangani;
- b) qanday obrazlar va badiiy tasvir vositalariga murojaat qilgani;
- d) bu g'oyaning yozuvchi yashagan davr va bugungi kun uchun ahamiyatiga e'tibor bering.

2. O'rta asrlar Sharq va G'arb adabiyotiga xos xususiyatlarni quyidagi jadval asosida umumlashtirishga harakat qiling.

	G'arb adabiyoti	Sharq adabiyoti
Asarlarda ilgari surilgan g'oyalar		
Asarlarning janr xususiyatlari		
Asarlarning badiiy xususiyatlari		

3. Quyidagi parchalarni o'qing. Ularda qanday g'oyalar ilgari surilmoqda? Bu g'oyalarni ochib berish uchun mualliflar qanday vositalardan foydalanishgan? Mazkur parchalar o'rta asrlar o'zbek va jahon adabiyoti taraqqiyotidagi qaysi tendensiyalarni aks ettiradi?

A) Tili yalg'on ertin yiroq tur teza,
Kechur sen-ma umring ko'nilik tuza.
Og'iz til bezagi ko'ni so'z turur,
Ko'ni so'z-la so'zni, dilingni beza.

Ahmad Yugnakiy,
"Hibat-ul haqoyiq"dan

B) Sochlarimni turmaklab olib,
qaramasdan o'ng-u so'limga,
minoraga chiqaman shitob,
ko'z tashlay deb daryo yo'lga.
Unda suzar ko'plab qayiqlar,
bittasidan darak yo'q faqat...

Quyoshning tik nurlari so'nar
to'liqlarga berolmay toqat,
qumloq sohil cho'kib boradi
tunning zulmat to'la qo'yniga.

Van Tin-Yun (Xitoy, XII asr)
(Gulnoz Mo'minova tarjimasi)

*D) Sensan sevarim, xoh inon, xoh inonma,
Qondur jigarim, xoh inon, xoh inonma.*

*Hijron kechasi charxi falakka yetar, ey moh,
Ohi saharim, xoh inon, xoh inonma.*

*Haqqoki, qilich kelsa boshimg'a, eshikingdin
Yo'qtur guzarim, xoh inon, xoh inonma.*

*Oy yuzung'a ko'z solg'ali o'zga kishi birla,
Yo'qtur nazarim, xoh inon, xoh inonma.*

*Ishq o'tida Lutfiy yuzi oltunni yoshurdi,
Ey siymbarim, xoh inon, xoh inonma.*

Lutfiy

*E) Bilaman, hammaga yot erur qalbm
Va sizga tikarman g'amgin nigohim.
Ko'zimdan yosh bo'lib to'kilar ohim –
Mahzun shamol xazon uchirgan kabi.*

*Yuzingizda kulgu barq urar guldek
Unutgum hayotning aysh-u korini,
Unutgum do'zaxiy dunyo zorini –
Husningizga to'ymay termilsam quldek.*

*Ketsangiz yuragim zulmot quchar,
Qotilim – kulgungiz sog'inar ko'zim,
Ketsangiz, chorasiz soviydi qonim.*

*Ishq kaliti ochar sovigan ko'ksim,
Ruh qushim qafasni tark etib uchar –
Uchar faqat sizni ko'rmoq-chun, jonim.*

Franchesko Petrarka (XIV asr, Italiya)
(Xurshid Davron tarjimasi)

MUNDARIJA

<i>Kirish. Badiiy tahlil metodlari</i>	3
--	---

XALQ OG'ZAKI IJODI VA QADIMGI DUNYO ADABIYOTI

Xalq og'zaki ijodi: "Go'ro'g'li" dostonlari turkumi	12
"Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonidan	14
"Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonining Xorazm variantidan	23
Qadimgi dunyo adabiyoti (eng qadimgi davrlardan milodning V asrigacha)	26
Homer (mil. avv. VIII asr). "Iliada" dostoni	32
Iliada (dostondan parchalar)	34
Antik adabiyot va o'zbek xalq og'zaki ijodi: "Odisseya" va "Alpomish" dostonlari qiyosiy tahlili	56
"Odisseya"dan	58
"Alpomish" dostonidan	62
Takrorlash	66

O'RTA ASRLAR ADABIYOTI: V-XVI ASRLAR

O'zbek adabiyoti tarixi: VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha	72
Yusuf Xos Hojib (XI asr). "Qutadg'u bilig"	78
Qutadg'u bilig (asardan parchalar)	80
O'zbek mumtoz adabiyoti: XIV asrdan XIX asrning birinchi yarmigacha	86
Alisher Navoiy. "Xamsa": "Saddi Iskandariy" dostoni	90
Saddi Iskandariy (dostondan parchalar)	96
O'rta asrlar va Uyg'onish davri jahon adabiyoti (V-XVI asrlar)	116
Migel de Servantes Saavedra. "Don Kixot sarguzashtlari" romani	122
Don Kixot sarguzashtlari (romandan parchalar)	124
Takrorlash	140

O'quv nashri

Zulxumor Inomovna Mirzayeva, Komil Qudratovich Jalilov

ADABIYOT

*Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
10-sinfi uchun darslik*

1-qism

Muharrir Xurshidbek Ibrohimov
Badiiy muharrir Sarvar Farmonov
Rassom Ilhom Xolxo'jayev
Dizayner Kamola Ahmedova
Texnik muharrir Akmal Sulaymonov
Musahhih Orifjon Madvaliyev
Sahifalovchi Xurshidbek Abdulboqiy o'g'li

Bosishga 05.08.2024-yilda ruxsat etildi. Bichimi 60x84 1/8.
"Helvetica" garniturası. Kegli 12. Ofset bosma.
Shartli bosma tabog'i 16.74. Nashriyot-hisob tabog'i 13.59.
Adadi 590 972 nusxa. Buyurtma 76.

"UMID KOZGUSI" MCHJ
Ishlab chiqarish: Toshkent shahar,
Yunusobod tumani, Bog'ishamol ko'chasi, 254b-uy

@ELEKTRON_DARSLIKBOT dan yuklab olindi.

Ijaraga beriladigan darslik holatini ko'rsatuvchi jadval

№	O'quvchining ismi va familiyasi	O'quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi	Darslikning topshiril-gandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Darslik ijaraga berilib, o'quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbarlari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to'ldiriladi:

Yangi	Darslikning birinchi marta foydalanishga berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari bor, yirtilmagan, ko'chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo'q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, lekin qoniqarli ta'mirlangan. Ko'chgan varaqlari qayta joylangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqova yirtilgan, ustiga chizilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo'q, qoniqarsiz ta'mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo'yab tashlangan. Darslikni tiklab bo'lmaydi.

Respublika
ta'lim markazi

ISBN 978-9910-718-23-6

@ELEKTRON_DARSLIKBOT dan yuklab olindi.